

**BELTERÜLET - VÁROSRÉSZEK
2-3. FELSŐVÁROS
és C./ jelű KÜLTERÜLETI RÉSZ**

SZÉKESFEHÉRVÁR
KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY
2.-3. KÖTET

Kulturális Örökségvédelmi Hatástanulmány

SZÉKESFEHÉRVÁR
BELTERÜLET - Városrészek

2.- 3. FELSŐVÁROS és a
C./ jelű KÜLTERÜLETI RÉSZ

ALÁÍRÓLAP

Megbízó: SZÉKESFEHÉRVÁR Megyei Jogú Város
Önkormányzata
8000 Székesfehérvár, Városház tér 1.

Generál tervező:

CSUTI ÁRPÁDNÉ
8000 Székesfehérvár, Pöstyéni u 15

Építészet:

CSUTINÉ SCHLEER ERZSÉBET
építészmérnök, műemlékvédelmi szakmérnök
kamarai szám: É/1 07-0082/2013
műemlékvédelmi műszaki szakértő

Régészet:

DR. SIKLÓSI GYULA
történelemtudomány (régészet) kandidátusa

Székesfehérvár, 2010.

TARTALOMJEGYZÉK

Címlap
Aláírólap
Tartalomjegyzék

BEVEZETÉS

előzmények, jogszabályi környezet, szakirodalom, térképi és egyéb források

A./ VIZSGÁLAT

1./ Történeti leírás, városrész története:

1.1. A mai városrész 2.-3. FELSŐVÁROS és a C./ jelű KÜLTERÜLETI RÉSZ határai, elhelyezkedése a várostestben

1 2. Történeti összefoglaló
Városrész története

2./ Régészeti örökség

3. / Természet, táj, használat

4./ Épített örökség

4.1. Településkép és utcaképek

4.2. Településszerkezet és területhasználat

4.3. Településkarakter

a. telekszerkezet, telekhasználat

b. beépítési mód

c. háztípusok

d. kerítések

e. gazdasági épületek

4.4. Infrastruktúra

5./ Védettségek

5.1. Régészeti védettség

5.2. Műemléki védettség

5.3 Helyi védettség

6./ Örökségi értékek elemzése

6.1. Régészeti örökség

6.2. Építészeti örökség

a. településszerkezet

b. utcakép

c. középületek

d. lakóépületek

e. egyéb építmények

f. köztárgyak, művészeti alkotások

g. összkép, sziluett

7./ Területhasználat és területi állapot a kulturális örökség összefüggésrendszerében

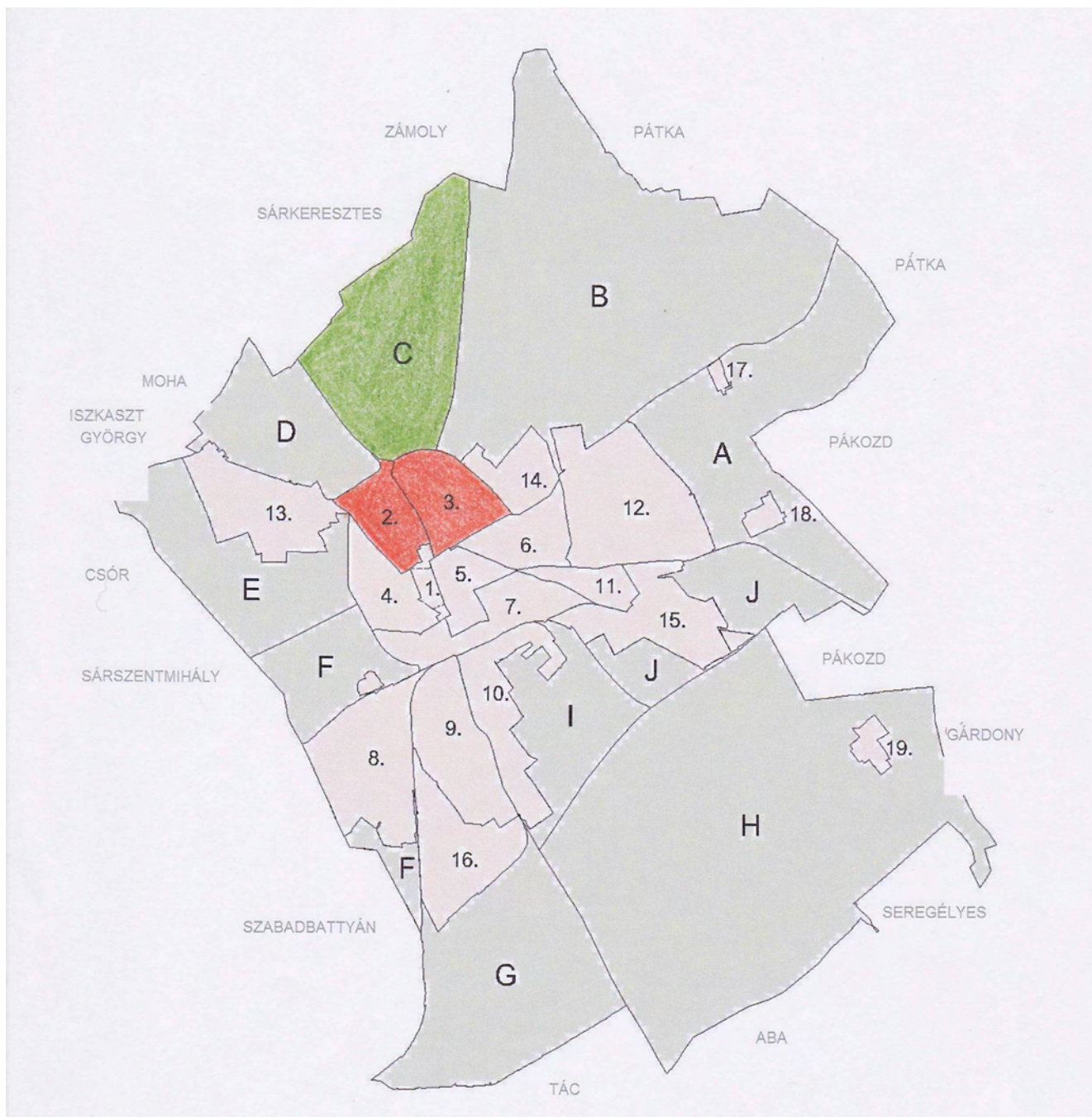
B./ VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉKOK

- 1./ Településhálózati és tájhasználati változások
- 2./ Településszerkezeti, területhasználati és beépítettségi változás
- 3./ Infrastrukturális változás
- 4./ Népeség, életmód, társadalom, kultúra változása

C./ HATÁSELEMZÉS

- 1./ Történeti településhálózati követelmények
- 2./ Természeti, táji hatások
3. / Településkép feltárulásának változásai
- 4./ Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának
vagy pusztulásának lehetőségei
- 5./ Történeti térbeli rendszerek alakulása
- 6./ Műemléki együttesek, műemlékek eszmei, használati és esztétikai
jelentőségének alakulása a tájban, településszerkezetben, épített
környezetben, a település életében
 - 6.1. Országos védelem
 - 6.2. Helyi védelem
 - helyi területi védelem
 - helyi egyedi védelem
- 7./ Műemlékek megújulásának és fenntarthatóságának esélyei
- 8./ Településkarakter változásának hatásai
- 9./ Környezeti terhelések és az épített örökség műszaki állapotának
összefüggései
- 10./ Folyamatok iránya, visszafordíthatósága
- 11./ Kárenyhítés lehetősége, költsége, illetve ellentételezésének lehetőségei

ÖSSZEFOGLALÁS

1. TÖRTÉNELMI BELVÁROS
- 2-3. **FELSŐVÁROS és C./ KÜLTERÜLETI RÉSZ**
4. PALOTAVÁROS
5. VIZIVÁROS
6. ALMÁSSY-TELEP és környéke
7. BÜRTELEP, VASÚTVIDÉK, TÓVÁROSI LAKÓNEGYED és környéke
8. MAROSHEGY és F./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
9. ALSÓVÁROS, SÓSTÓ
10. VÁRALJA SOR, ÓRHALMI SZŐLŐK és I./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
11. RÁCHEGY és környéke
12. ÖREGHEGY
13. FEKETEHEGY, SZÁRAZRÉT és D./ , E./ KÜLTERÜLETI RÉSZEK
14. VIDEOTON IPARI PARK és környéke és B./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
15. KÖFÉM, ALBA IPARI ZÓNA és környéke és J./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
16. IKARUSZ, SÓSTÓI IPARI PARK és G./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
- 17-18. CSALA, 18. KISFALUD és A./ KÜLTERÜLETI RÉSZ
19. BÖRGÖND és H./ KÜLTERÜLETI RÉSZ

BEVEZETÉS

A kulturális örökségvédelmi hatástanulmány megrendelője:

SZÉKESFEHÉRVÁR MJV Önkormányzata
8000 Székesfehérvár, Városház tér 1.

A tanulmány tárgya: KULTURÁLIS ÖRÖKSÉGVÉDELMI HATÁSTANULMÁNY
Székesfehérvár teljes kül-, és belterületére
egységes szerkezetben a 4/2003(II.20.) NKÖM rendelet
melléklete szerinti tartalommal

Ezen munkarész a 2.-3. FELSŐVÁROS városrészre és az C./ jelű KÜLTERÜLET részre vonatkozik. A városrészek felosztása a 2009. 11. 24.-i egyeztetés alapján történt.

Előzmények:

Székesfehérvár Megyei Jogú Város Önkormányzata a település teljes közigazgatási területére kiterjedő településrendezési eszközeit a korábbi években hagyta jóvá, ezek a következők:

TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ 2001-2010.
Székesfehérvári Regionális Vállalkozásfejlesztési Alapítvány 2001.

KÖZLEKEDÉSI KONCEPCIÓ – elemző tanulmány

TURISZTIKAI FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓ
Kodolányi János Főiskola Turizmus Tanszék 1999.

INTEGRÁLT VÁROSFEJLESZTÉSI STARTÉGIA 2008.

TELEPÜLÉSSZERKEZETI TERV
Pécsi Építész Kör, Horváth Magdolna, Bede István 2004.

SZÉKESFEHÉRVÁR – MAROSHEGY Helyi Építési Szabályzata és Szabályozási Terve
Pomsár és Társa Kft , Városv Péter

SZÉKESFEHÉRVÁR egyes külterület és belterület –Helyi Építési Szabályzata (HÉSZ) és Szabályozási Terve, 2004-2008.

SZÉKESFEHÉRVÁR önkormányzata a város érvényben lévő településrendezési terveinek felülvizsgálatához egységes szerkezetű kulturális örökségvédelmi hatástanulmányt kívánt elkészíttetni, amely a település teljes közigazgatási területét érinti. A településrendezési tervekhez, tervmódosításokhoz a 2001. évi LXIV. törvényben (és a 4/2003 (II. 20) NKÖM rendeletben) előírtak szerint örökségvédelmi hatástanulmányt kell mellékelni. A székesfehérvári történelmi Belváros és tágabb környezete területére vonatkozóan 2007. évben már készült örökségvédelmi hatástanulmány, amelyre a POMSÁR ÉS TÁRSAI Építész Iroda Kft kapott megbízást. Az általuk összeállított hatástanulmány - a beleegyezésükkel - részét képezi a jelen örökségvédelmi hatástanulmány régészeti és építészeti szakterületi fejezeteinek. Az egyes fejezeteknél feltüntettük a közös szerzői tevékenységet.

E munkarész készítésénél figyelembe vettem és egyes részleteiben felhasználtam a területről 2004-ben PÉCSI ÉPÍTÉSZ KÖR Kft Horváth Magdolna által készített SZÉKESFEHÉRVÁR SZERKEZETI TERVE örökségvédelmi munkarész megállapításait.

A jóváhagyott tervek, koncepciók nyilvánosak, korlátlanul hozzáférhetők, a jóvá nem hagyott terveket, a város alaptérképét és a légifelvételeket a Megrendelő bocsátotta rendelkezésünkre.

Jelen tanulmányt a "szerzői jogról" szóló 1999. évi LXXVI. törvény alapján szerzői jogi védelem illeti meg. A közölt adatok szerződéstől eltérő célra való felhasználása, régészeti lelőhelyre vonatkozó adatok és a tanulmányban közölt fotoanyag nyilvánosságra hozása vagy továbbadása csak a szerzők engedélyével, a 17/2002 (VI. 21.) NKÖM rendelet 7. §, valamint a 47/2001 (III. 27.) Kormányrendelet szabályai szerint történhet.

Jelen átfogó tanulmányban közreadott tanulmányi kéziratokat, nyilvánosan még meg nem jelent kutatási eredményeket a szerzők csak ezen munkában történő közlésre engedélyezik. Más célú felhasználása csak a szerzők külön beleegyezésével lehetséges.

Az örökségvédelmi hatástanulmány módszere:

Székesfehérvár a középkorban az ország egyik „fővárosaként”, illetve a királyi koronázások és temetkezések helyszíneként a „királyok városaként” is aposztrofálható. A török fennhatóságot követően fejlődése az újkorban is folytatódik. Ennek következménye, hogy Székesfehérvár kulturális örökségi elemekben az országon belül páratlanul gazdag. Az épített örökség nagy része a történelmi belváros területén található, ennek feldolgozása már több ízben megtörtént. A legnagyobb szabású munka a 1986 – 90-ben a Fejér Megyei Tervező Iroda – Schulz István és munkatársai által készített Székesfehérvár (városközpont) Műemléki Rehabilitációs Részletes Rendezési Terve tudományos előkészítő munkarésze volt. A város egyéb területeire ilyen átfogó és részletes tudományos vizsgálat nem történt. Ennek pótlása túlnő ezen tanulmány keretein és lehetőségein. Azonban felhívjuk a figyelmet, hogy egyes területekre a tudományos vizsgálat elvégzése rendkívül fontos.

A fenti szempontokat figyelembe véve és az említett fontos korábbi kutatásokat áttanulmányozva a jelen tanulmány felépítését és tartalmát az alábbiak szerint határoztuk meg.

- A tanulmány a 4/2003. (II.20.) NKÖM rendeletben meghatározott tartalmi követelmények figyelembe vételével készült..
- Az épített örökség tapasztalt gazdagsága miatt az örökségi elemek összességét e tanulmány nem képes teljes körűen ismertetni. Viszont igen széles keresztmetszetben tárja fel mindazon értékeket, melyre alapozva a további részletes feltárás megtervezhető.
- E tanulmány készítésének idején Fejér megye és Székesfehérvár régészeti topográfiája még csak Dr. Siklósi Gyula kéziratában létezik, melynek térképi rajzi feldolgozása is kézirat. Tanulmányunk a KÖH hivatalos nyilvántartásán, kiegészítve a SZIKM Adattárában fellelhető adatokkal, és e

kiadatlan kéziraton alapul, mellyel kapcsolatban a szerző, Dr. Siklósi Gyula, szerzői jogait fenntartja. A régészeti lelőhelyek helyszíneinek egyértelmű, pontos behatárolása majd csak a teljes lelőhely-állomány digitális feldolgozásának ismeretében lesz lehetséges.

- Mindezekkel együtt – a tanulmány feladatából következően – olyan megállapításokat szándékoztunk tenni, melyek a szabályzatban konkrét előírások formájában megjelenve segítik elő az örökségi értékek védelmét.

Örökségvédelmi és városrendezési szempontból egyaránt fontos tervelőzmények, a teljes tanulmány vonatkozásában:

1986 – 90 Fejér Megyei Tervező Iroda – Schulz István
Székesfehérvár (városközpont) Műemléki Rehabilitációs Részletes Rendezési Terve

1995 VÁTI – TÉT – Rosival Ágnes
Székesfehérvár – Belváros – Műemléki jelentőségű terület Részletes Rendezési Terve

2002 VÁTI – S. Zlamál Ilona
Székesfehérvár – Belváros és környéke Szabályozási Terve

2006 POMSÁR és Társai Építész Iroda Kft - Városhy Péter
Székesfehérvár, Maroshegy – Szabályozási Terv és Helyi Építési Szabályzat

2007 POMSÁR és Társai Építész Iroda Kft – Városhy Péter, Vagner Zs.-Siklósi Gy.
Székesfehérvár MJV – Belváros és tágabb környezete kulturális örökségvédelmi hatástanulmány

Különös jelentőséget tulajdonítunk e tanulmány készítésének időszakában megjelent „alpműnek”, a Dr. Entz Géza Antal és munkatársai által összeállított SZÉKESFEHÉRVÁR könyvnek (Dehio-rendszerű műemléki topográfia), amely a MAGYARORSZÁG MŰEMLEKEI sorozat első megjelent kötete (Osiris kiadó 2009).

Jogszabályi környezet:

A régészeti lelőhelyekre, a régészeti kutatásra és a régészeti leletekre valamint a műemlékekre vonatkozó főbb jogszabályok:

2001. évi LXIV. törvény	– örökségvédelmi törvény
(2205. évi LXXXIX. törvénnyel módosított)	
1997. évi CXL. Törvény	– múzeumi törvény
149/2000. (VIII. 31.) Kormányrendelet	– a régészeti örökség védelméről szóló Európai Egyezmény kihirdetéséről
191/2001. (X. 18.) Kormányrendelet	– örökségvédelmi bírságról
308/2006. (XII. 23.) Kormányrendelet	– Kulturális Örökségvédelmi Hivatalról
4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet	– örökségvédelmi hatástanulmányról
3/2003. (I. 25.) NKÖM rendelet	– egyes lelőhelyek védetté nyilvánításáról
17/2002. (VI. 21.) NKÖM rendelet	– kulturális örökség hatósági nyilvántartásáról
3/2002. (II. 15.) NKÖM rendelet	– a kulturális örökség védetté nyilvánításának részletes szabályairól
18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet	– régészeti feltárásokról
10/2006. (V. 9.) NKÖM rendelet	– örökségvédelmi hivatal eljárásrendjéről
21/2007. (III. 26.) OKM rendelet	– a 18/2001.(X. 18.) NKÖM rend. módosításáról

A 2001. évi LXIV. törvény és végrehajtási rendeletei alapján a régészeti területeket három kategóriába lehet besorolni:

1. fokozottan vagy kiemelten védett régészeti lelőhelyek
2. nyilvántartott régészeti lelőhelyek
3. régészeti érdekű területek.

1. Védett régészeti lelőhelyek esetében:

Védett régészeti területen bármilyen, a talajt 30 cm-nél mélyebben megbolygató tevékenység végzéséhez a KÖH hatósági engedélye szükséges, függetlenül az adott beruházást egyébként engedélyező államigazgatási szerv engedélyétől. A KÖH határozatának hiányában semmilyen munka nem végezhető. Egyebekben mindenben az adott területre a régészeti védelmet elrendelő miniszteri rendeletben (a korábbiak esetében határozatban) foglaltakat kell követni és betartani. (2001. évi LXIV. tv. 63. § (2) bekezdés a) pont)

2. Nyilvántartott régészeti lelőhelyek esetében:

A régészeti lelőhelyek e törvény erejénél fogva általános védelem alatt állnak. (2001. évi LXIV. tv. 11. §)

A nyilvántartott régészeti lelőhelyek esetében minden az eddigi használattól eltérő hasznosításhoz, építkezéshez, a talaj bolygatásával járó tevékenység végzéséhez a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal előzetes (hatósági vagy szakhatósági) engedélye szükséges. (2001. évi LXIV. tv. 63. § (2) bekezdés a) és (4) bekezdés a) pontjai)

Az engedélyezési eljárás miatt célszerű már a tervezés előtt a KÖH előzetes nyilatkozatát kérni, hogy az adott beruházáshoz, hasznosításhoz (pl. építkezés, művelési ág változtatása, halastó kialakítása, stb.) hozzá fognak-e járulni, s ha igen, akkor milyen feltételekkel. Így a később megvalósíthatatlannak minősülő fölösleges tervezés, illetve a feltárás miatt történő nem várt időbeli csúszás és költségnövekedés kiküszöbölhető vagy előre kalkulálható lesz. (2001. évi LXIV. tv. 65. § (1) bekezdés)

A földmunkával járó fejlesztésekkel a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által nyilvántartott régészeti lelőhelyeket - a (2) bekezdésben meghatározottak kivételével - el kell kerülni. Ha a lelőhely elkerülése a földmunkával járó fejlesztés, beruházás költségeit aránytalanul megnövelné, vagy a beruházás másutt nem valósítható meg, a beruházással veszélyeztetett régészeti lelőhelyeket előzetesen fel kell tární. (2001. évi LXIV. tv. 22. § (1)-(2) bekezdések)

A beruházás feltételeként adott esetben előírt régészeti feltárás költségei mindig a beruházót terhelik, mivel az ő érdeke a már ismert lelőhely megbolygatása. A régészeti feltáráshoz szükséges szerződést a beruházónak a területileg illetékes múzeummal vagy - amennyiben nagyberuházásnak minősül - a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálattal (KÖSZ) kell megkötnie. A szerződés érvényességéhez a KÖH jóváhagyása szükséges. Magát a feltárást bármelyik, a régészeti feltárások végzésére jogosult intézmény elvégezheti, amennyiben a szerződő felek erről megállapodásra tudnak jutni. A feltáráshoz jogosult intézményeket a 18/2001. (X. 18.) NKÖM rendelet 2. § sorolja fel.

Nyilvántartott régészeti lelőhelyen a lelőhely jelenlegi használati módját csak akkor kell korlátozni, ha annak folytatásától a lelőhely súlyosan károsodhat, vagy fennáll a megsemmisülés veszélye. Ugyanez vonatkozik az ott a KÖH hozzájárulásával végzett tevékenységekre is, amennyiben ennek során előre nem kalkulálható örökségvédelmi érdek merül fel, vagy nem várt jelenség mutatkozik, a végzett tevékenységet korlátozni kell. A Hivatalnak a munka felfüggesztése esetén lehetősége van kártérítés fizetésére, kisajátítás kezdeményezésére, vagy régészeti védelem megindítására. (2001. évi LXIV. tv. 22. és 23. §; 18/2001 NKÖM rendelet 14. §)

A régészeti lelőhelyben vagy a leletekben okozott kár, illetve ezek megsemmisítése büntetendő cselekmény (BTK hatálya alá esik), továbbá örökségvédelmi bírság kirovását eredményezi.

A nyilvántartott régészeti lelőhelyek a III. kategóriába tartoznak, vagyis a bírság a kötelezettségzegés vagy a károkozás mértéke szerint 10 ezer forinttól 25 millió forintig terjedhet. (2001. évi LXIV. tv. 82-85. §; 191/2001 Kormányrendelet)

3. Régészeti érdekű területek, továbbá valamely tevékenység során bárhol újonnan észlelt régészeti lelőhely előkerülése esetében.

Régészeti érdekű területnek számít minden olyan területrészt, ahol régészeti lelőhely előkerülése várható vagy feltételezhető. E területekre ugyanazok a szabályok vonatkoznak, mint a beruházás során nem várt módon előkerülő régészeti leletekkel és objektumokkal fedett területekre. Az ilyenkor követendő eljárásban a helyi önkormányzat is feladatot kap. (2001. évi LXIV. tv. 7. § 14. pont)

Amennyiben ezeken a nem ismert vagy hivatalosan nem nyilvántartott régészeti lelőhelyeken régészeti jelenség vagy lelet kerül elő, a végzett tevékenységet abba kell hagyni és a helyszín vagy lelet őrzése mellett értesíteni kell a jegyzőt, aki a területileg illetékes múzeum és a KÖH szakmai bevonásáról köteles gondoskodni. A bejelentési kötelezettség a felfedezőt, az ingatlan tulajdonosát, az építetőt és a kivitelezőt egyaránt terheli. A múzeum 24 órán belül írásban köteles nyilatkozni a munka folytathatóságáról. A szükséges beavatkozás költségeit (amennyiben időközben a KÖH nem regisztrált lelőhelyet a helyszínen) a feltárással jogosult intézmény köteles állni. (2001. évi LXIV. tv. 24. és 25. §; 18/2001 NKÖM rendelet 15. §)

A lelet, illetve a lelőhely bejelentőjét jutalom illeti meg, amely nemesfémek esetében nem lehet kisebb a beszolgáltatott lelet nemesfémtartalmának piaci értékénél. A nyilvántartásban nem szereplő régészeti lelőhelyben vagy az onnan származó leletekben okozott kár, illetve ezek megsemmisítése ugyancsak büntetendő cselekmény (BTK hatálya alá esik). (2001. évi LXIV. tv. 26. §; 18/2001 NKÖM rendelet 16. §)

Az örökségvédelmi hatástanulmányról

A KÖH a rendeletben foglalt esetekben és tartalommal örökségvédelmi hatástanulmány elkészíttetéséhez kötheti szakhatósági állásfoglalásának megadását.

Ez vonatkozik egyrészt a már ismert lelőhelyekre, másrészt a nagyobb felületet érintő (1 ha területet vagy 500 m² épület-alapterületet meghaladó méretű, illetve bizonyos nyomvonalas létesítményekre vagy bányatelkekre vonatkozó) beruházásokra bármely területen. Kötelező az örökségvédelmi hatástanulmány elkészítése a településrendezési eljárás (településfejlesztési koncepció, településrendezési terv, helyi építési szabályzat és szabályozási terv) során. A tanulmány elkészíttetése a beruházót terheli, készítésére a nevezett rendeletben feljogosítottak vállalkozhatnak. (4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet)

A 2001. évi LXIV. tv. 66. §-a alapján készíttendő hatástanulmányok tartalmi követelményeit részletesen tartalmazza a 4/2003. (II. 20.) NKÖM rendelet melléklete. Ugyanezen rendelet értelmében a hatástanulmány régészeti és műemléki szakterületi részét csak felsőfokú szakirányú végzettséggel rendelkező személy készítheti. A hatástanulmány készítője jogosultságán túl egyben nyilatkozik arról is, hogy a tervezett megoldás megfelel az örökségvédelmi jogszabályoknak és hatósági előírásoknak.

Szakirodalom, forrásmunkák :

Csurgai Horváth József: A fehérvári szőlőhegy. Egy városi szőlőkultúra átalakulása – ACTA Tanulmányok 2. kötet 2007. – Alba Civitas TörténetiAlapítvány

Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: SZÉKESFEHÉRVÁR ANNO – A Fejér Megyei Múzeumegyesület Kiadványai 6. szám, Székesfehérvár 1990.

Demeter Zsófia – Gelencsér Ferenc: ÖRVENDEZZ, KIRÁLYI VÁROS! – A Fejér Megyei Múzeumegyesület Kiadványai 8. szám, Székesfehérvár 2002.

- Fejér Megye Történeti Évkönyv 22. Szerkesztette: dr. Farkas Gábor 1991,
- FEJÉR VÁRMEGYE - Magyar városok és vármegyék monográfiája XXII. kötet – Magyar Városok Monográfiája Kiadóvállalat Budapest 1937.
- Fitz Jenő – Császár László – Papp Imre: Székesfehérvár (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1966)
- Granasztói György: A középkori magyar város (Magyar História sorozat) – Gondolat 1980.
- Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai – Székesfehérvár Ütügyi Napok kiadványa 1997.(Ütgazdálkodási és Koordinációs Igazgatóság, Fejér Megyei Állami Közútkezelő Kht támogatásával)
- Károly János: Fejér vármegye története IV. Székesfehérvár 1901.
- Kiss Erika Mária: Séta közben – magánkiadás 2010.
- Magony Imre: Székesfehérvár szobrai - Köztéri szobrok, emlékművek, kutak, épület-plasztikák, épületdíszítő elemek, emléktáblák - 2. javított bővített kiadás - MA Kiadó Székesfehérvár 2004.
- Magyarország Műemlékei SZÉKESFEHÉRVÁR - szerkesztette: Entz Géza Antal (OSIRIS Kiadó Budapest 2009.)
- Molnár Tibor építész, volt városi főmérnök emlékei az 1910.-1980. évek Székesfehérvárára (1985. körül)
- Siklósi Gyula: Adattár Székesfehérvár középkori és törökkori építészetéről – Megyei Művelődési Központ, Székesfehérvár 1990.
- Surányi István: Az alapfokú oktatás Székesfehérváron 1920 és 1945 között – Neveléstörténet. A Székesfehérvári Kodolányi János Főiskola folyóirata 2005/1-2.
- Sükösd Gézáne Schuller Erzsébet: Felsőváros jussa, Székesfehérvár – Alba Regia Táncegyüttes, Székesfehérvár, 2006.
- Tanítóképzés története
http://fejer.archivportal.hu/kateg-53-1-tanitokepzes_tortenete_szekesfehervaron.html
- Török József – Legeza László: Székesfehérvár évezrede – Mikes Kiadó, Budapest 2000.
- Velinszky Ferenc: Székesfehérvár szab. kir. város elemi népiskoláinak története. 1696-1896. Székesfehérvári községi iskolaszék, Székesfehérvár 1903.
- Veress D. Csaba – Siklósi Gyula: Székesfehérvár, a királyok városa – Zrínyi Kiadó, Budapest 1990.
- Dr. Siklósi Gyula – Diószegi András: A székesfehérvári téglagyártás és térképi ábrázolása 2007.
- 1912 – 1987, 75 éves a Fejér Megyei Vízművek – Warvasovszky Emil, Zsiday Csaba, Kabáczy Szilárd – Fejér Megyei Vízmű kiadványa, 1987.

Térképi források:

Magyar Országos Levéltár térképtára, Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, Városi Levéltár, Hadtörténelmi Térképtár (Hadtörténelmi Intézet)

Egyéb források, internetes honlapok:

Székesfehérvár MJV honlapja: www.szekesfehervar.hu

Kodolányi Főiskola honlapja: www.kodolanyi.hu

Közüntézmények honlapjai, fotó
<http://szekesfehervar.linkcenter.hu/>

Ezer év története - honvédség
www.hm.gov.hu/files/9/653/szekesfehervar_tortenete.pdf

Városi Levéltár honlapja, szakirodalom felsorolás
http://www.albaarchivum.hu/id-28-ajanlott_szakirodalom.html

Szfvár története képekben – kiállítás a Városházán 2004. Hadnagy Károly
http://5let.szekesfehervar.hu/index.php?pg=news_15258

Egyházmegyetörténeti bibliográfia
<http://www.szfvar.katolikus.hu/?fm=2&m=14>

Tanítóképzés története
http://fejer.archivportal.hu/kateg-53-1-tanitokepzes_tortenete_szekesfehervaron.html

Havranek József Tűzvédelmi Alapítvány
http://tuzoltosag.szekesfehervar.hu/index.php?pg=page_40467

www.templomok.hu

Akiknek köszönettel tartozom, hogy kéziratok, térképek, tervek átadásával, adatokkal, információkkal, jótanáccsal, segítették e tanulmány megszületését:

Csurgai Horváth József levéltáros, igazgató Városi Levéltár

Demeter Zsófia történész, igazgató, Szent István Király Múzeum

Kovács Eleonóra, levéltáros

Juhászné Viniczai Ágnes közlekedési mérnök

Horváth Magdolna építész, településtervező, Pécsi Építész Kör

Ferenczy Géza igazgató, Csitáry Emil Városi Uszoda

Kremniczky Gábor tanár

Poklosi Péter tanár, Székesfehérvári Városszépítő-, és Védő Egyesület elnöke

Zsebők Lajos főmérnök, FEJÉRVÍZ ZRT

A./ VIZSGÁLAT

1./ Történeti leírás, városrész története:

1.1. A mai városrész FELSŐVÁROS és a C./ jelű külterületi rész határai, elhelyezkedése a várostestben

FELSŐVÁROS 1. határai:

É:	belterületi határ (Szent Flórián körút)
K:	Móri út, Ybl. M. u
D:	Honvéd u, Schw. Gmünd u
NY:	Palotai út

FELSŐVÁROS 2. határai:

É:	belterületi határ (Szent Flórián körút)
K:	Szent Flórián körút
D:	Székfű Gy. u, Berényi út
NY:	Ányos P. u, Móri út

a C./ jelű külterületi rész határai:

É:	közigazgatási határ
K:	Zámolyi út külterületi szakasza
D:	belterületi határ
NY:	Móri út külterületi szakasza

1 2. Történeti összefoglaló

A településrész fekvésének jelentősége

Székesfehérvár a történetileg kialakult természetes útvonalak (a Balaton-Velencei tó-Budapest irányú tektonikus törésvonal és a rá merőleges Győr-Székesfehérvár irányú Móri-árok) találkozásánál jött létre.

A hely és a környező mocsárvilág már kezdettől fogva, de a római és a középkorban is előnyöket is jelentettek. Az ókori Pannónia provinciában és később is, a város közlekedési kapcsolatai, közelebb és tágabb környezetének értékei kezdtek dominálni. A közlekedési hálózat mára rendkívüli jelentőséggel bír.

A város félúton helyezkedik el Budapest és a Balaton, valamint a Bakony hegység között. A szerteágazó jelentős közúti hálózat mellett természeti és tájértékei is meghatározók, külön kiemelve olyan helyek jelentőségét, mint a Bakony, Vértes, Velencei tó és Balaton és környéke.

Székesfehérvár tipikus példája a területileg szétagolt pre-, vagy protourbánus város egyik formájának, ahol a földesúri-, egyházi központok és a piac körül egy-egy templom illetve kolostor köré csoportosulva egész településhalmaz jött létre. Ezek a falvak a középkor végére rendszerint egybeolvadtak a várossal, mint azt Esztergom, vagy éppen Székesfehérvár esetében is megállapíthatjuk. A beépült településrész része volt a Budai külváros, amely a falakkal körülvett belvároshoz – külvárosként - már korán közvetlenül kapcsolódott, és valószínűleg kiterjeszkedett egészen a távoli szőlőhegyig. A vizsgált városrész, a mai FELSŐVÁROS, külvárosként egybeolvadt a középkori Fehérvárral.

. Az alábbi térképi ábrák *Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai* c. könyvéből is azt támasztja alá, hogy Székesfehérvár, meghatározó jelentőségű útkapcsolatokkal rendelkezett a római korban és a középkorban egyaránt.

Fehérvár már a kezdetektől nemcsak dunántúli, de igen fontos európai kereskedelmi útvonalakat is ellenőrzése alatt tartott. A mai Felsővároshoz közel, a Belváros nyugati oldalán haladt át a római korban a Győr felőli, a középkorban a Mainz, Győr – Baranyavár és Bizánc között a Móri-árkon becsatlakozó hadút, beeresztve a városba a Várpalota felől érkezőket is.

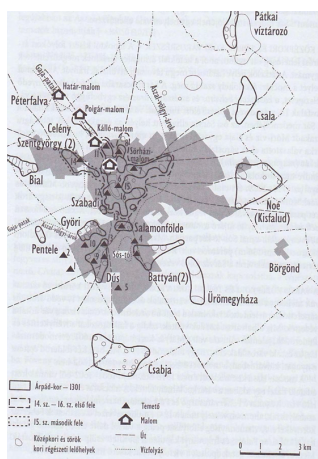
római kor

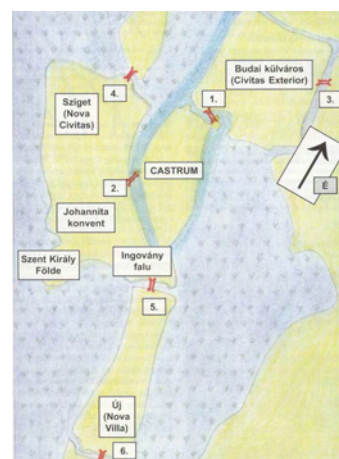
középkor

1018-tól kezdve a nyugatról Fehérváron keresztül vezető út egyben a Szentföld felé vezető zarándokút is volt.

A terület délnyugati szélén haladt az Aquincum, majd később a Buda, Kiev útvonal, kissé délebről megkerülve a szomszédos szőlőhegyet. A Lovasberény, Bicske, Esztergom („Via Regia”) felől a hajdani Budai kapuhoz érkező útvonal kialakulását a tatárjárás előttre tehetjük, és több vízfolyást is áthidalt.

Középkori falvak Fehérvár körül

Fehérvár a XIII-XIV. században

A kora középkorban a történeti külvárosok is az útszél mellett telepedtek le.

A város nemzetközi kereskedelmi szerepét már 1200 körül elvesztette, ebben az időben a balkáni események lehetetlenné tették a nemzetközi kereskedelmi és jeruzsálemi útvonal használatát. A tatárjárás megakasztotta az addigi dinamikus fejlődést, bár Fehérvár várát nem tudták elfoglalni.

A belvárostól városfalak választották el a külső, az északi (civitas exterior) a nyugati (Sziget-insula albensi, Ingovány-villa inguan, Szentkirályföld) és a déli városrészeket (Újfalva-nova villa), ahol a XIII-XIV. században alakultak ki önálló települési egységek.

A civitas exterior védművekkel körülölelt területe is jóval nagyobb volt a belvárosénál, a védműveken kívüli területeivel együtt a középkori Fehérvár nagyobbik hányadát képezte. Mai ismereteink szerint a külváros a belváros árkaitól északra és keletre a mai Palotai út – Szent Flórián körút – Budai út közötti területen feküdt.

A városfejlődés 13. századi állomása itt újabb egyházi intézmények alapítása volt. A városrészben először 1276-ban említette írott forrás a domonkos-rendi apácák kolostorát (III. Béla tér). Már a tatárjárás előtt letelepedtek a ferencesek, de csak 1260-ból van először írott adat a

ferences kolostorról (Honvéd u 3-5.) A Szent Domonkos plébániatemplom egy oklevél szerint 1331-ben már állt (Zámoly u 76.) 15. századi írott forrásban olvasható először a Szent Erzsébet utca (Malom u)

A 13. század közepéig a Budai külvárosban állt a Szent Miklós templom és prépostság. Körülötte épületek a kanonokok és plébánosok házai. A római Szent Margit Templom, a Szent Domonkos templom és plébánia a Királykút környékén teljesített szolgálatot. A középkor végén a Felsővárosban épült a Szent Bertalan templom és a körülötte levő házakban laktak a fogadalom nélküli ferences-rendi életet élő női szerzetesek.

A külvárostól 3-5 km-re kelet felé, a mai Öreghegyen kialakított szőlőhegyi település szintén Fehérvár részét képezte.

A tatárjárás után a Dalmáciából hazatért IV. Béla király vezetésével Székesfehérváron is jelentős erősítési munkák készültek. Az új védelmi rendszer, a várfalak, a fellegvár és a királyi palota kiépítése után, 1249-ben a Budai külvárosból betelepítették a korai királyi vár és palota területére (mai bazilika környéke) a latinokat (francia, flamand, olasz kereskedőket és kézműveseket, akik a tatárjárás idején hősiességgel védték a várost). Az 1250-es évektől a királyi székhely Budára költözött, ezután a XIII.-XIV. század folyamán bontották el a korai királyi várat és palotát.

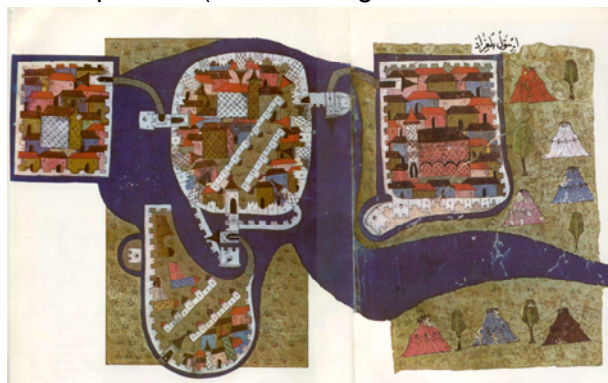
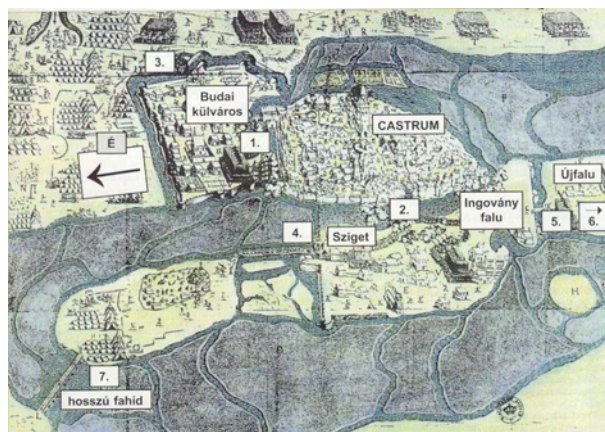
A melléklet térképi ábra *Juhászné Viniczai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai* c. könyvéből az 1601-ben készült francia metszet részlete Székesfehérvárt ábrázolja a XIII.-XVI. században, amikor a várostól keletre csak a Budai külváros (civitas exterior) létezett, vizekkel, mocsaras területekkel körbevéve. A XIII. században készült várfalak, a XV. századi erősítések és a külvárosok védművei is látszanak.

A belváros és a Budai külváros között a régi Budai kapu és hídja a XIII. század második fele óta a vár ÉK-i sarkán, az előreugró négyszögletes „belső” vár mellett állt. (mai Országzászló tér környéke)

A város fejlődése a XV-XVI. században lelassult, az új főváros, Buda fejlődésétől elmaradt. Zsigmond, majd Mátyás idejében a városfalat új védművekkel erősítették.

Az északi városrész egyházi épületekkel gyarapodott. 1471. évi oklevélben olvashatunk a falakon kívüli (extra muros) Szent Erzsébet plébániatemplomról (valószínűleg a Malom utcában).

1543-ban a török ostrom előtt földerődöt építettek a mai Ybl Miklós utca - Honvéd utca – Csitány G. Emil utca – Virág Benedek utca – Rákóczi utca – Várkörút – Mátyás király körút között, amelyet nyugat és dél felől mocsárvilág övezett. A földsánc mellett álló ferences kolostor felrobbant. A földerődöt 1601-től ábrázolják. Az ábrázolások később ezt a területet azonosítják az északi városrészszel, amelyet az olasz alaprajzi vázlat nevez először Budai külvároshoz.

Fehér Géza: Török miniatűrök 1975.

Szulejmán serege 1543. szeptember 2-án elfoglalta Fehérvárt az áruló polgárok akaratából, akik bezárták a várvédő kapitánya, Varkocs György mögött a Budai kaput. Fehérvár helyzete alapvetően megváltozott a török hódoltság alatt, a város egyszerű határvár lett.

A magyarok egy része a városban maradt, a lakosság másik része a 150 éves török uralom alatt kicserélődött. A feljegyzések szerint a vagyonos és kisebb portájú felsővárosi parasztok elmenekültek a törökök elől. 1688 után települtek vissza.

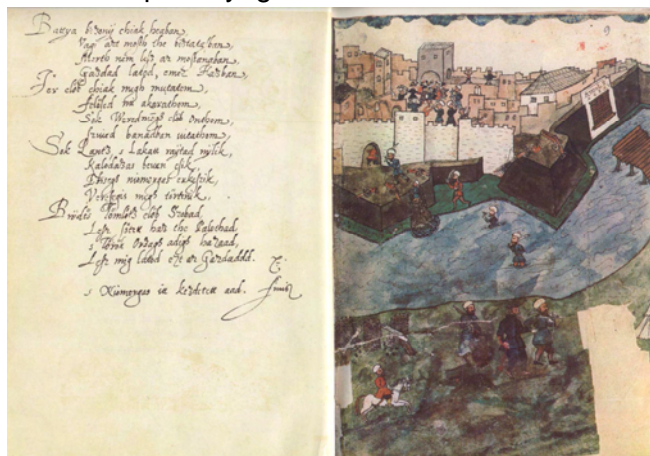
Az új telepeselek törökök és szerbek: katonák, kereskedők. A török katonaság igénye török építmények sorát hozta létre, bontásnak, pusztulásnak leginkább a város templomai voltak kitéve.

Az elnyomástól szenvedő Budai külváros vallásos hívei többször szervezkedtek a katonákkal a város felszabadítására, de a törökök ébersége megakadályozta a sikert. A várost körülvevő mocsarak nehezítették az elszántan küzdők lehetőségeit és a török túlerőnek még árulók is segítettek a vár magtartásához.

A végvári ostromok és a 15 éves háború következtében az északi és a déli külváros teljesen elnéptelenedett. Elpusztult házaink, templomainak köveit építőanyagként hordták el.

Amikor 1601-1602-ben a város keresztény seregek kezére került, utána az erődítményrendszer jelentős modernizáláson esett át, így az északi rész is megépült az új Budai kapu. A törökök katonai célokra átalakították a Budai külvárost. A történeti városalaprajzok mellett egyedülálló forrás ebből az időből Wathay Ferenc várkapitány históriás énekeskönyve.

A 150 éves török megszállás alól 1688. május 19-én felszabadult Székesfehérvár.

Ettől az időponttól számítható a mai Felsőváros felépülése, mely a feljegyzésekben, mint Új város szerepel. A városrészbe főként német nyelvterületről származó polgárokat telepítettek.

A szabad királyi város történelmi külvárosai, a Budai külváros, és a Palotai külváros a török alóli felszabadítást nagyon rossz állapotban vészték át. A török alóli felszabadítás a legnagyobb pusztítást a Budai külvárosban tette: a blokád és a hadműveletek is menekülésre készítették a lakosságot. A város visszafoglalását megelőzően 1686-ban hatalmas tűzvész pusztított. A török hódoltság után külvárosként csak a nyugati külvárost kezelték, hiszen itt telepítették le a török ellenes harcokban szereplő közkatonákat, a hadakkal érkező közembereket, itt maradtak meg a magyar és szerb túlélők, és ide települtek vissza az elmenekült magyarok.

Az érkező osztrák-német famíliák mellett 1688–1703 között a magyar földművesek száma is megnőtt, akik a környező uradalmakból jöttek Székesfehérvárra. Cheverelli Ferenc Károly ezrede városparancsnok meg akarta tiltani, hogy magyarok telepedjenek meg a városban.

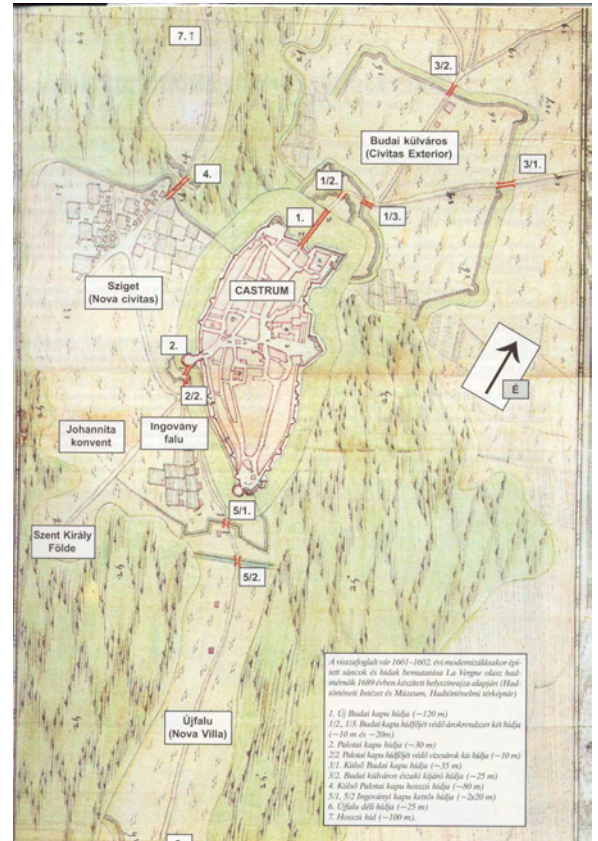
A hosszú háborúságok, az ismétlődő ostromok nyomán elpusztult Budai külváros még teljesen üres volt. Az 1710-es, majd az 1740-es súlyos pestisjárvány tovább nehezítette az újjáépítést. Az 1710-es évek második felétől számíthatjuk – párhuzamosan a lakosság számának lassú növekedésével – az új, barokk Székesfehérvár kiépülését.

A Budai külvárosban 1781-ben épül föl a mostani plébánia otthona, 1790 körül –középkori előzmények után – a mai Mikszáth Kálmán utcában a Királykút.

A Budai külváros eredeti területe lényegében nem települt újjá, mutatja ezt az is, hogy neve megváltozott. Felsővárosként ismerjük, hiszen a névadó, a Budai kapu elvesztette funkcióját, sőt a Budai út is elkerülte. Az egykor árkokkal, palánkokkal megerősített külvárosi terület a vásárállás céljait szolgálta. Az új külváros ezt szinte körbefogva települt a 18. század folyamán. Az új városrészt már 1723-ban külvárosként említik.

Ismeretlen német alaprajz 1738.

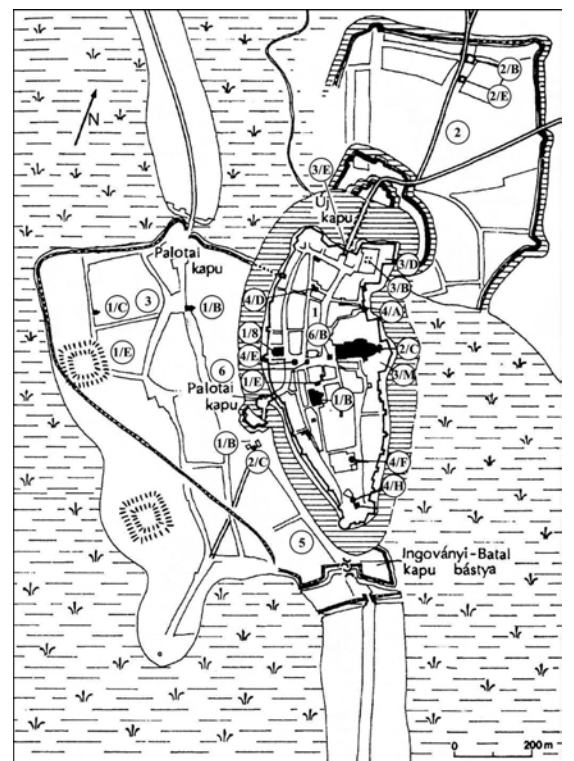

Juhászné Vincizai Ágnes/

La Vergne 1689

Juhászné Vincizai Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídja

Belváros 16-17. századi teljes szerkezete

Székesfehérvár gazdasági fellendülését a hosszú török megszállást követő Rákóczi-szabadságharc és következményei valójában korlátozták. Az adókötelezettség és a katonaság ellátása óriási terhet jelentett. Felsővárosnak kiemelten többet kellett vállalni, mint a többi külvárosnak. Igaz, hogy a török világ megszűnt, de a császári hivatalnokok és császári katonák korlátlan hatalma és erőszakossága miatt, a magyar lakosság nem érezte a felszabadulás örömét. A települt német katonák és gazdák még nem ismerték a magyarok szabadság utáni vágyát. A megszálló német csapatok fosztogatták a kurucokhoz húzó külvárosok magyar lakosságát. A labancok mindenütt lepusztult „üszkös” vidéket hagytak maguk után.

Az északi külváros a Rákóczi szabadságharc idején kezdett újjá települni, főként a környék uradalmaiból származó jobbágyokkal. 1712-ben a kuruc háborúk alatt a Budai külvárosban letelepedett, de idegennek számító magyar családokat a német magisztrátus kitoloncoltatta, hajlékaikat a Heister féle katonaság fölgyújtotta. Az engedély nélkül betelepült magyarokkal még a földbeásott kunyhóikat is lebontatták.

A város német neve Stuhlweissenburg, melyet abban az időben mocsarak, rejtett vízfolyások, nádasok és ingoványos területek vettek körül. Szikes talaj és zúzmaraszerű só fehérlett a letarolt tájon. A hadak elvonulása után azonban már gyorsan növekedett a népesség: lakói magyar és német parasztok.

A betelepült földművelő családok a Budai külvároson kívül alakították ki falusias negyedüket. vezessék. 1691-ben a város a Keresztesi út szomszédságában malomnak való területet kapott a kamarától. Visszavezették a Gaja vizét a vizes árkokba és elrendelték, hogy az ivóvizet a Gajából csöveken keresztül a városba

1703 októberében Székesfehérvár visszakapta régi kiváltságait.

Székesfehérvár az újkori nemesi Fejér vármegye központjává fejlődött. A városba került jobb módú német családok helyet kaptak a város vezetésében.

A város gazdasági központjává vált a felsővárosi városmajor.

Engedélyezték többek között a legeltetést, a húsmérést, a gabonaraktár, serfőző ház, malom, téglá- és cserépegető ház felépítését és a kőbányászatot. A tégláégetőt a tanács üzemeltette. Felügyelői hivatal irányította, ellenőrizte a tégláégető mestereket és kezelte a téglá- cserép eladásából befolyt pénzt. Ügyeltek arra, hogy a lakosság olcsón jusson jó téglához és cseréphez, törött téglá ne kerüljön forgalomba. A város jövedelme gyarapításához kövezetvámot szedhetett. Ezek voltak Székesfehérvár legfőbb jövedelmi forrásai, meg a bormérés, taxák, vámok, vásárok, bírói díjak, büntetőpénzek, telekkönyvi bevételek. A bécsi udvar változatlanul szorgalmazta az adók behajtását és a fegyverválsági adót. A lakosság kezdetben menekülésszerűen hagyta el a várost.

A német telepések környezetében az adakozó polgárok alapították az első kápolnát és templomot. 1709-ben és 1739-ben pestisjárvány pusztított egész Európában. Az akkor még Felsővároshoz tartozó Pestispincék és a Gugás-dűlőnek nevezett részt jelölték ki a betegek elkülönítésére. Ott temették el a járvány áldozatait.

A pestis járványtól megszabadult székesfehérváriak 1739-ben örök időre szóló fogadalmat tettek Szent Sebestyén tiszteletére. A fogadalmi templom helyét a veszprémi püspök a Budai külváros közepén, egy mészárszékkal szembeni telken jelölte ki. 1801-ben tették le a felsővárosi új és nagyobb szabású templom alapkövét.

Fehérvár a török alóli felszabadulás után a 18. sz. végéig az örökölt településföldrajzi kereteket töltötte ki (La Vergne 1689.) Belterületi határai az 1783-as katonai térkép szerint alig nyúltak túl rajtuk. A város településszerkezetének fő alakítója ismét a Dunántúlt keresztülszelő utak találkozási pontja volt, közülük a legfontosabb a kelet-nyugati irányú régi Buda – Veszprém – Graz országút. Ez az út azonban, a valamikori Aquincumból érkező római hadiúttal szemben az Öreghegyet délről, az András-gyep felől kerülte meg, és a keleti városfalak melletti mocsarak előtt

érkezett északnyugatnak tartva (Királysor) a Berényi úttal érkezett a városba. A régi budai sorompó előtt terült el a Marhavásártér (Széna-tér), míg a sorompón áthaladva a Budai kapu előtt a Vásárállás, a mai Zichy ligetnél lényegesen nagyobb térség. Itt találkozott az út a Mór felől érkező észak-déli irányú forgalommal. Az új Budai kapu megnyitása 1809-ben megszüntette a Budai út korábbi becsatlakozását, s így azt a déli rondella felé vezették. Kialakult a Belváros déli sarkánál a nagy útcsomópont, amelyben az összes főút vonal összefutott

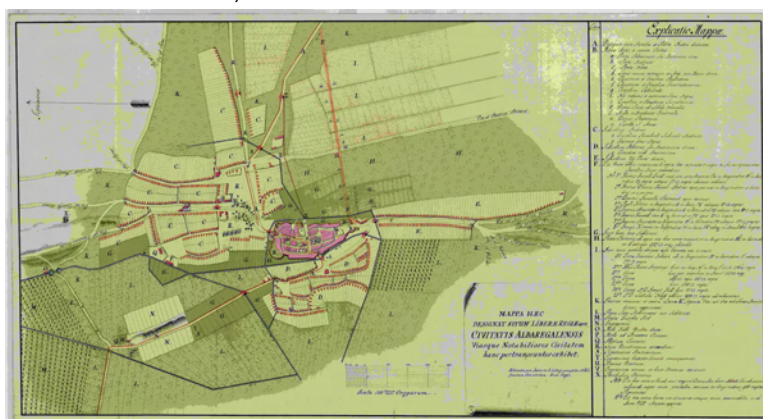
A város északi, felsővárosi kapui felé az utak már a városon belül, a régi Vásártérből ágaztak ki, ez hozta létre a Felsőváros sugaras úthálózatát. Ezeknek a sugarasan szétfutó utaknak alig volt belső közlekedési szerepük: a külső országúti forgalmat bonyolították, s a parasztos külváros népének s jószágainak határba vezető útjaik voltak. Jelentőségüket növelte, hogy állt a városnak jogában szerdán és szombaton hetivásárt tartani.

A Felsőváros lassan terjeszkedni kezdett a vár mentén kelet felé (majd a 20. század elejétől beépült a középső üres terület is az új sorompóig elterülő nyúlványával a közben kialakult Viziváros határán). Az 1723-ban már harmadik külvárosként emlegetett városrész nem örökölte a Budai külváros elnevezését: hiszen nem ugyanott települt. Az új település a régi külváros körül, a városrészt határoló földeken alakult újjá, lényegében középen üresen hagyva a vásárállást, amelynek szerveződését a 19. század elejének metszetei mutatják.

A vásártartás joga a szabad királyi városi kiváltság egyik sarkalatos pontja volt. A török alóli felszabadulás után, hamarosan (1689-ben visszakapta a vásártartás jogát a város. A vásárok helyszíne a Vásártér volt. Mai vásárfogalmainkkal nem mérhető fel a 19. századi Vásártér nagysága, tágassága és nyüzsgése: képzeljünk el a mai III. Béla király tértől (Marx tér) a Széna (Május 1.) térig, sőt a Budai úti sorompóig terjedő szabad területet.

Az 1783-as, II. József kori első katonai felmérés térképén kiterjedt külvárost látunk Budai városrész névvel, a Mór, Zámoly, illetve Buda felől becsatlakozó utak mellett házsorokkal. A Berényi úttól délre is elkezdődött már a parcellázás néhány házzal.

1798-ban a Belváros, a Budai külváros és a Palotai külváros területén 32 utcát sorolnak fel. 1842-ben is csak 3 városrészt különítették el: a Belvárost, a Rácvárost és a Felsővárost.

1797. Liptay János féle térkép

Székesfehérvár látképe 1819-ben az egyházmegyei térképen. A városfalak már nem láthatók. Előtérben a régi és az új Budai út, valamint az Adonyi (Földvári) út. Utólag színezett. (Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Hadtörténelmi térképtár)

Juhászné Vinciczi Ágnes: Székesfehérvár útjai és hídjai

A 18. század közepén a városi telekhivatal nyilvántartása szerint Székesfehérvár szabad királyi város tulajdonában maradt, meghatározott földterületeket többek között legelők, középületek, kertek és temetők foglalták el. A város tulajdona maradt

- a Városmajor, Sörház, Sörházmalom – sörház téren;
- a tűzoltó lakás – Királykút utcában;
- a Katonai nevelőház – Malom utca és Sár utca sarkán;
- Gyepmesteri telep – Kecskemét részen;
- az iskolaépületek: – Kertalja köz, Öreg utca, Zámoly utca;
- a Vámház, Templom és Óvoda – Öreg utcán.

Az 1800-as évek elején a Sárvíz lecsapolására egyesületet alakítottak, mert a vízfolyások és csatornák nehezítették az utcák kialakítását. A vízvezető árkokra épített fahidak rövid idő alatt megrongálódtak. A felsővárosi részen levő Hosszú híd, a Kalló malom felé vezető híd, Kiskecskeméti utcai, Öreg utcai és az Aszalvölgyi híd karbantartásával a zavartalan átjárást kellett biztosítani.

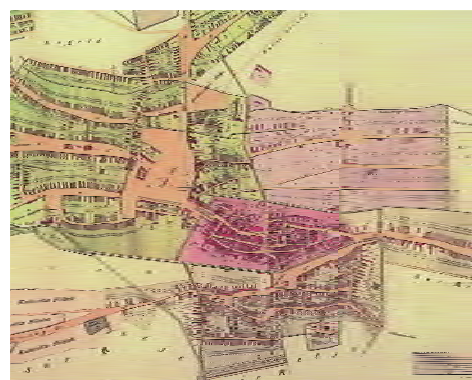
1818-tól kőhidakat építettek. A gazdák nem mindig szorgalmazták a csatornák rendezését, mert a területükön átfolyó vizet öntözésre használták. Évszázadokig fennmaradt a jó kaszálók Kisvizes- és Nagyvizes rét elnevezése.

Székesfehérvár, bár nem fekszik folyó partján, de a gyors hó-olvasások és a lezúduló víztömeg többször kárt okozott az Aszalvölgy és a Malomcsatorna környékén. Ez történt 1874-ben és 1881-ben is, mikor az árvíz elsodorta a fapilléres Hármashidat.

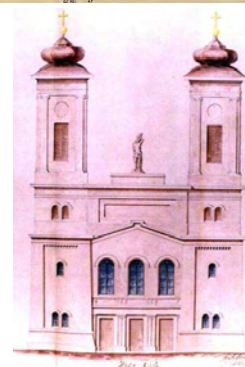
A város vezetése azzal biztosította a város árvízvédelmét, hogy a Kalló malomtól a Csóri útig, keresztöltést építtetett és kimélyítette az Aszalvölgyi árkot.

A reformkor kezdetéig bekövetkező városszerkezeti változásokat szemlélteti Wüstinger József térképe 1826-ból.

Wüstinger a belterület összeírásakor a Belsővárost, Felsővárost, Palotai vagy Rátzvárost és Vizivárost különített el, mindegyik házszámozását külön végezte.

Pick-Lenhardt metszet 1830.

Szt. Sebestyén templom rajza

A középkori külvárosok közül a Budai elpusztult ugyan, s csak a 18. század végétől alakult ki nagyjából ennek a helyén a Felsőváros, ezt azonban korszakunkban már régi külvárosnak tudták. Csakhogy az alapvetően városias Budai külváros pusztja helyén most tipikus paraszti jellegű település alakult: széles marhahajtó utakkal, parasztpolgári portákkal, közepén üres várállással.

Erre a helyzetre jellemző az a népi elnevezés, amely az 1801-től épült Felsővárosi templom két oldalán kialakított párhuzamos széles utakat még ma is „gatyaszár” utcának nevezi

A 19. századi városfejlődés során a legnagyobb kiterjedés keleti irányba történt, hiszen a Viziváros a várak mentén keletkező kertektől egészen a Szőlőhegyig terjeszkedett. Az újkori külvárosok kialakulása és terjeszkedésének lehetősége a vízviszonyoktól függött: a lecsapolástól, a csatornázástól és az árvízmentesítéstől. Szükségességét a Rákóczi szabadságharc utáni időktől egyre erősödő népességnövekedés indokolta, amely a majd 20. században, annak is harmadik harmadában érte el csúcspontját. (A déli és a nyugati terjeszkedést a vasútépítés sokáig akadályozta.)

Az 1840-es években Felsőváros – földművelő családjaival – a legnépesebb városrész, hangulatát meghatározta, hogy a német vidékről és más magyar megyékből származó betelepítettek szokásai beépültek a felsővárosi néphagyományokba.

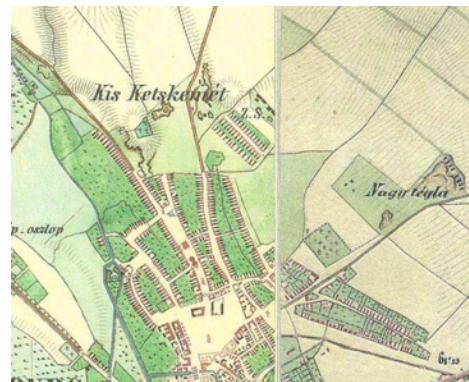
Felsőváros konzervatív parasztsága megérezte az országban éledező reformkori változásokat és nem maradt ki a sorsa alakításához kapcsolódó megmozdulásokból.

1848. szeptember 26-án a horvát hadsereg elfoglalta Székesfehérvárt. Jellasics a horvátok bánja, mielőtt Buda felé vonulva távozott városunkból 1 500 emberét a Zámoly úti sorompó körül hagyta. Katonái a külváros lakóit sanyargatták, feltörték a borospincéket, kifosztották a lakásokat. A Zámoly út és Móri út által határolt területen állomásozó helyőrség ellen, a városból nemzetőr alakulatok vonultak fel és a népfelkelőkkel szervezetten megközelítették a tégláégető környékét. Augusztus 10-én fegyveres népfelkelés tört ki, melyet a szabadságharc utolsó megmozdulásaként úgy emlegetnek, mint a „haleszi-felkelés”. Az osztrák katonaság legyőzte a lázadókat, és bosszúból felgyújtott a Királysoron nyolcvanhárom házat.

A vásártér az 1800-as évektől szinte észrevétlenül csökkenni kezdett. Egyre nagyobb részét foglalták el utcák, sőt az 1870-es évektől park is. A nyugati oldalon a régi felsővárosi sétateret, amelyet az egykori Szent János hídjá vonalába haladt, észak felé meghosszabbították az Aranysas fogadóig.

Az 1860-as években aszály, jégverés és járványos betegségek tizedelték a lakosságot. Az állami terhek fokozatosan nőttek, a teherviselés megtagadásáért megtorlásokkal válaszolt a hatalom.

A mészárosok közös vágóhidját 1864-ben a Városmajorban állították fel; ennek szennyes leve a szabad fürdő felett ömlött a Malomcsatornába, és miután ez a várostól É-ra, az uralkodó szélirányban fekszik, bűze is a város felett terjengett. Ez olyan súlyos probléma volt, hogy 1875-ben kénytelenek voltak megszüntetni és új vágóhidat építeni a várostól D-re,

II. katonai felmérés 1860. |

A Felsőváros területe az 1870-es években az Olajmalom utca és a Budai-sorompó körüli területtel bővült. Ezidő tájt felélénkült a város kulturális élete. A felsővárosi gazdák több szállal kötődtek a város rendezvényeihez. Együtt lelkesedtek, szerveztek és ünnepeltek. Hagyományaik bemutatását és felajánlásait a város vezetői szívesen fogadták. A Belvároshoz közeli végén helyezték el 1872-ben a színház alapkövét.

A város színházi életének támogatása Havranek József nevéhez is fűződik, mint a tanügyi reform és az iskolák szervezetére vonatkozó változtatások. 1878-ban Havranek Józsefet

polgármesteri állásba választotta Székesfehérvár, ahol már 1872 óta kapitányként dolgozott. 1908. májusáig, harminc évig állt a város élén.

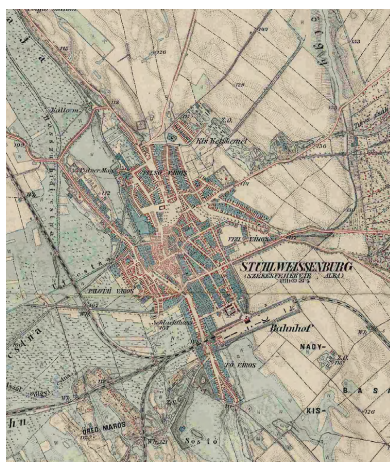
Az idő alatt létesült többek között az Ezredéves Iskola, a Főreáliskola, Honvédlaktanya, Kerületi parancsnokság, Katonai csapatkórház, Posta épület, Pénzügyi Igazgatóság, a felsővárosi óvoda, a Vásártér és Zámoly utca rendezése.

A Magyar Királyi Honvédség 17. ezredének elhelyezésére a város szerződést kötött, amelynek értelmében honvédlaktanyáról is gondoskodnia kellett. 1884-ben felépült a 17-es honvédlaktanya épülete a Felsővároson, a Malom utcában (mai Helyőrségi Székház), a szintén városi tulajdonban lévő katonai nevelőház mellett. itt épült fel, a tér északi lezárásaként a 2. honvéd vegyesdandár-parancsnokság is 1883-ban (Dózsa György tér 10.).

A 19. század második felében vidéki városaink képéhez a liget és a fasor szervesen hozzátartozott. Ebben a szellemben rendezték már 1874-ben délen a Vörösmarty teret, majd északon 1884-ben a Zichy ligetet.

Északon a Budai kaputorony bontása után a kis szabad területet hamarosan beépítették, így az új sétálók hely még északabbra tolódott, ezt a parkot, a Ligetsort (Dózsa György tér régebbi házsora.) 1877-ben Hübner Nándor tervezte, a Szépészeti Alapból valósították meg. Így vált egyre értékesebbé ez a terület. Gazdag polgárházakat építettek itt a 19. század közepe utáni időkben.

Az 1879-ben országos kiállítás rendezett Székesfehérvár. Maradandó emlékül a kiállítás megteremtőjéről, gróf Zichy Jenőről nevezték el a régente Felsősetátérnek ismert ligetet, Zichy-ligetnek és ott állították fel az Oetl-féle vaspavilont, a Zenepavilont. Az ettől északra húzódó részen szabályozták az utcát (ekkor Fazekas, majd Ybl Miklós utca, hiszen itt állt egykor Ybl feltételezett szülőháza), illetve később városi katonai épületekkel építették be (17-es laktanya, Tiszti Pávilon).

III. katonai felmérés 1882.

1896-ban ezeréves fennállását ünnepelte Székesfehérvár. A város vezetősége millennium tiszteletére számos építkezést határozott el, többek között megépítették az Aggintézetet és az Ezredéves iskolát.

Bár elvileg a sorompókon túli építkezéseket a város tiltotta, már az 1890-es években adtak ki építési engedélyeket. Ugyanez volt a helyzet a várostól északra a móri és palotai sorompón túl is.

Az egykori vár és a külvárosok közti szabad területek elfogytak: új építési területek a belvárost körülvevő csatornák beboltozásával századunk 10-es, 30-as éveiben keletkeztek.

A 19-20. század fordulóján nagy parcellázások figyelhetők meg a felsővárosi földek határán a Budai út felé. 1902-ben kezdeményezte Almássy János telkeinek házhellyé minősítését, majd felparcellázását. Ezzel a belterület keleti határa bővült, ez lett az Almássy telep, amelynek építkezése 1906-ban kezdődött.

A különböző kort ábrázoló térképek alapján Székesfehérváron a téglagyártás jelentős múltra tekint vissza, melynek aranykora az 1900-as évek első évtizedére tehető. A téglagyárak mindig közvetlenül agyagbányák mellé települtek.

Felsőváros is jelentős bányákkal, égetőkkel rendelkezett.

A téglavetés eredetileg városi monopólium volt. 1857-ben akart Juth András a város területén önálló téglagyárat nyitni, de egészen a helytartótanácsig kellett vinnie az ügyet, hogy végül is neki legyen igaza. Az Eppinger-gyár már gépesített volt, nem termelt olyan jó minőségű téglát. (Mann téglagyár szomszédsága)

IV. katonai felmérés 1908.

Az 1900-as évek elején sok tragédia sújtotta Felsőváros lakosságát. Tovább fokozódott a nagyarányú kivándorlás külföldre, a magyar nemzetet ezer évig kiszolgáló parasztság soraiból.

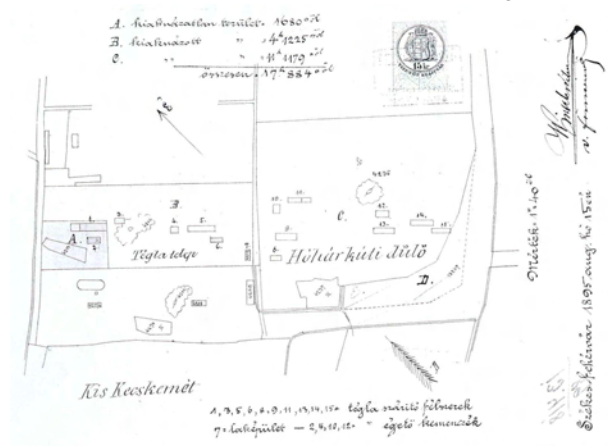
Az első világháború sok véráldozatot követelt, míg az 1917-es esztendőben az éhség szedte áldozatait.

Az első világháborús tetteikért a kis vagyonúaknak a Berényi út mellett két hold földet juttattak – azt a részt proletárföldeknek nevezték el. Akik valamilyen érdemet szereztek, vitézek lettek és 10–15 holdas vitézteleket kaptak.

1920 – Trianon után – tömegesen érkeztek a menekültek városunkba. Székesfehérváron Felsőváros Kiskecskemétre települtek a vidékről érkező, paraszti életformától és nyomorúságtól menekülő, megélhetésre számító családok. A nincstelen szegények a Mann-, és Eppinger téglagyárban kaptak munkát és igyekeztek alkalmazkodni a városrész hagyományainak megőrzéséhez.

A Mann-téglagyár (Kis-Kecskemét mellett) is eredetileg a városi téglatelepet bérelte a századfordulótól, nekik a telepet végül eladták. Igen jó minőségű, kézi vetésű téglát termelt, a város is tőle vásárolt, mert téglája a csatornaboltozathoz kitűnően bevált.

a megszűnt Székesfehérvári Téglagyár -legutóbb Téglacenter - agyagbányája

Winlker V.: A Mann-féle téglatelep részletes felmérése, 1895

(foto: Diószegi András)

A város ivóvizét, még a híresen jó vizű korszakban, a Királykút biztosította. Egészen 1911-ig, a vízvezeték megépítéséig a város nagyobb fele ezt használta.

A kút, ahol a hagyomány szerint a városba igyekvő királyok frissítették föl magukat, a 18. század végén vették körül klasszicista emeletes épülettel. (Ez a megoldás, azaz a lakóház és nyilvános közkút funkciók összeötözése eléggé szokatlan volt.) Sokan megfordultak a Királykútnál naponta. A vízfordás rendjét már a 19. században szabályozták: délelőtt a Belváros, délután a Felső- és Víziváros számára hordták.

Az 1911-ben kiépített vízvezeték az Aszalvögyben létesített kutak vizét továbbította; 1911–13 között 50 km-es hálózat épült. (Ezt a vízműtelepet 1933-ban a sóstói kút egészítette ki.)

1909.

Faragó-Varga-Szathmáry féle térkép 1921-29.

A vásárok jelentősége a 20. század elejére erősen megkopott a gyáripar versenye, a fogyasztók vásárlói szokásainak megváltozása miatt. A város fokozatosan „belakta” a vásár- és piactereket. Míg a vásárok helyszíne korábban a Vásártér volt, a szerdai és szombati hetipiaccok a Piac téren zajlottak (Halpiac, Búzapiac).

A Széna téri „Belső Piacon” a két világháború között szűnt meg az árusítás, ekkor az élelmiszerpiac is a Piac térre költözött ki, ezt főként a felsővárosi kofák látták el áruval. A Vásártérre először csak a bíróság palotája (1902), majd a 20-as, 30-as években új középületek (hadtestparancsnokság, Széna téri központi elemi iskola, téli gazdasági iskola, polgári iskola, később Rákóczi Ferenc Általános Iskola stb.) és lakások hada épült.

Vásár a Széna téren 1936-ban

1938-ban a város déli részén, a Csíkvári út és a Homokos közötti területen nyitották meg az új vásárteret.

A strand építkezése az 1930-as évek közepén folyt, a Malomcsatorna beboltozása után kialakított területen. (Először a Sóstón akartak tavi strandot nyitni.) A strand felépítése a „Csitáry-éra” egyik legnagyobb beruházása volt, a korszakban jól felszerelt, modern versenyuszodának számított. A helyiek kedvelték azonban éttermét is, amelyet később lebontottak.

Fehérvár ásványvizben is gazdag. A Felmayer-gyári és Árpád fürdői forrásokon kívül a Felsővárosban, a strand környékén is tört fel víz a mélyből. Ez utóbbi fúrásánál eredetileg meleg vizet kerestek, de a máig is jól ismert és közkedvelt „Csitáry vizet” találták.

Az 1901. évi népszámlálás szerint Felsőváros I. kerületében 4217, a II. kerületében 3171 fő.

A Felsőváros lakosságának döntő része őstermeléssel foglalkozott, a városrész gazdasági eredményeinek döntő részét a mezőgazdaság adta, ám az 1929-ben kialakult gazdasági válság nehezítette a mezőgazdaság fejlődését. A felsővárosi gazdák a szántóterületük felén kenyérgabonát és kukoricát termeltek, földjeik a sárkeresztesi határtól a zámolyi határig, a Palotai és Berényi úttal bezárt részen terültek el.

A gazdák egyéni gazdaságokban termeltek 1960-ig, a Vörösmarty Termelőszövetkezet megalakulásáig.

A 19–20. század fordulóján megépültek a város gazdasági életének jellegadó létesítményei: a vasúti főműhely, a gázgyár, a villanymű, a gőzmalom és a két laktanya. A nagymértékű építkezés s a téglagyárak sora északon és délen egyelőre a régi negyedekben élő városi szegénységnek adott kenyeret. Ezenkívül számottevő modern ipar ebben az időben nem települt Fehérvárra.

Ennek ellenére, a mai külváros képét befolyásoló, hagyományos arculatú, összefüggő településrészek, így Felsőváros falusias beépítésű utcái is, kivétel nélkül a 19. század végi „nagy konjunktúra) és a 20. század eleji tömeges lakóépítkezés maradványai.

Régi típusú, a polgári korszakot megelőzően keletkezett épületeket a belvároson kívül csak elvétve lehet találni.

A város az 1867-es kiegyezést követő évtizedekben keleti irányba a 19. század végéig a Berényi út mentén terjeszkedett, „falusias-mezővárosias” építkezéssel, nyeregvetős, az utca felé oromzattal néző, hosszú „parasztházakkal”, a telek hosszában fésűs telekrendben épült házsorokkal, a tűzvédek tanulságai szerint szabályozott térközökkel. Az épületek méreteikkel, ablakrendjükkel kifejezték társadalmi irányultságukat. Ez a lakóház a 19. század mestereinek és kereskedőinek is lakástípusa volt. A típusból ma is találni még egy-egy alacsony építésű, nyeregvetős, esetleg még náddal fedett házat, például a Berényi út környékén.

A fehérvári mezővárosias külvárosok, így Felsőváros építkezése puritán jellegű volt. Nem volt jellemző a nemesi kúriákra rímelő, nosztalgikus oszlop- vagy ívsoros tornác, bár itt is megépítették

gyakran az utca felőli homlokzaton a tornác íves bejáratát, amely így a széles eresz alá vezet. A gyáriparosodás során az udvarnak mint a paraszti vagy kisipari termelés színhelyének megváltozása, díszkertté, autóbejáróvá változásával a tornáchoz hasonlóan a széles ereszeket is üveges verandává alakították. Majd a 20. században az értékrend megváltozott, a kispolgárosodó rétegek szemében a fésűs telekrend és a nyeregtetős hosszú ház a parasztosság bélyegét hordozta lakói számára.

A második világháborús hadiipari konjunktúra, majd a „szocialista iparosodás” munkásháza, mint a Kárpát-medence nagy részén, a sátoztetős „kockaház” lett.

Az 1882-re datált kataszteri térkép a Csutora temetőn s a Kertalján túl, a Szép-dűlőben ábrázol felparcellázott, de még beépítetlen területet. Az itt is falusiasan induló terjeszkedés munkástelep-építkezésként fejeződött be a két világháború között. Ezzel Fehérvár településszerkezetében egy új, a természeti adottságoktól független, mérnökileg kitűzött, derékszögben kereszteződő utcahálózatra épülő forma, a „telep” is megjelenik.

A régi paraszti külvárosokkal szemben, amelyek mezőgazdasági és kézműipari kisüzemek udvarait fogták össze, elkülönültek a munkás-lakónegyedek, a munkástelepeken a mezőgazdasági termelés a kiegészítő házi kertgazdaságra szorítkozott.

Szathmáry féle térkép 1931.

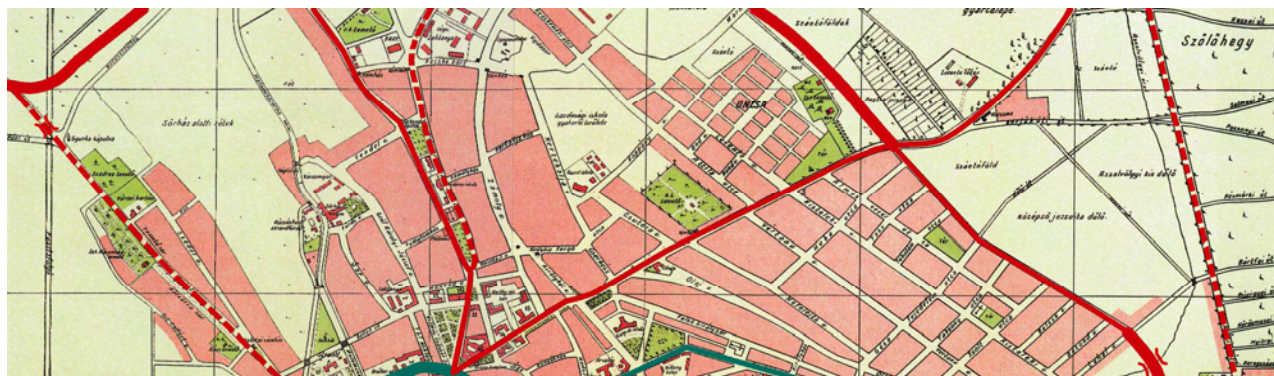
A második világháború előtti „késői ipari forradalom” ipartelepei 1935 után a belvárostól messze, a külterületen létesültek. Ezzel mintegy magukhoz vonták a belterület terjeszkedési irányait, hasonlóképpen, mint az előző században a vasút. A Vadásztölténygyárhoz (Videoton, ma Videoton Ipari Park) húzódott a város északi, a Kadocsa utcát átlépő munkásnegyede. A gyár befolyásolta még a Szép-dűlő kiépülését is és a világháború alatt a Felsőváros Csutora és Zsidó temető közti terjeszkedését.

Az 1940-es fehérvári városfejlesztési terv, számolva már az új iparosítás megnövekedő lakásigényével, a korábbi hagyományokat vetítette ki harminc évre. Parcellázásokat tervezett, és új külvárosi negyedek fölépítését. A terv többek között tartalmazta a Csutora temető dűlőben

sorházas munkáslakótelep létrehozását. Ez a sorház típus nem valósult meg, viszont a háború alatt már megindult a dűlő családi házas beépítése. Az Önálló Gazdasági Népiskola (Szekfű Gyula u. 6.) gyakorlóterületén a Pörös-dűlőben is, falusias, félig zárt sorú beépítést terveztek. Ez ugyancsak sátozott lett (részben már az 1980-as évek új stílusában valósult meg).

A Maroshegyen kívül a Felsőváros is helyet adott az Országos Nagycsaládosok Családi Alapítványa (ONCSA) által támogatott program megvalósításához. Felsővárosban a sokgyermekes családok részére felépült az ONCSA telep (Hajnal – Szövetség – Orgona – Tompa M. utca) . Az 1940-es években az egymás mellé épített, udvar nélküli házakhoz kis hátsó kert tartozott. A 8–10 gyerekes családokra utalva mondogatták a városrészben. „ONCSA a gyerekeket ontsa!”

Felsőváros - Szathmáry féle térkép 1940. körül

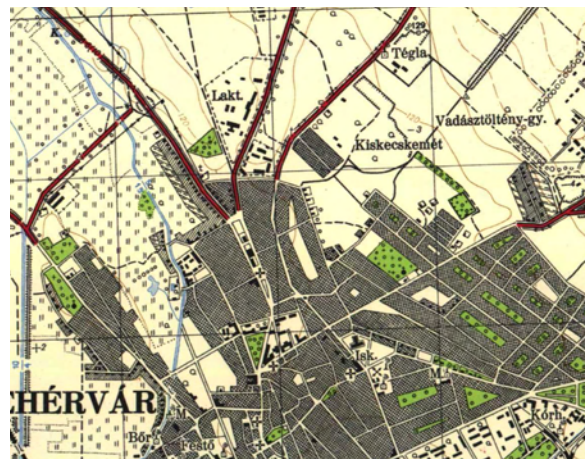
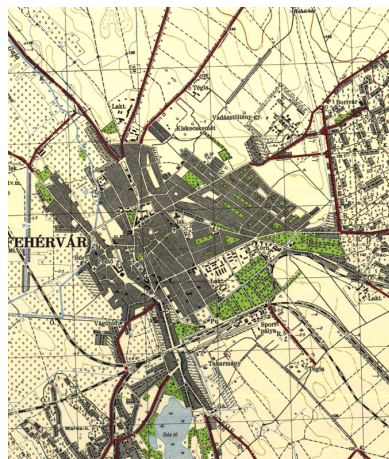
A II. világháború alatt Székesfehérvár a frontváros szerepét töltötte be a Budapest elfoglalásáért vívott harcokban. A várost ért károk közé tartozott az, hogy a háború alatt menekültek tömege zsúfolódott össze a városban, a másik csapás az volt, hogy a három hónapig tartó frontesemények során nagyon lecsökkent a népesség. A város kétszer szenvedett el nagyarányú szőnyegbombázást.

A II. világháború alatti bombázások kárait súlyosbította, hogy a város hadműveleti területté vált, s míg az 1944-45 fordulóján folyó harcok éppen a teherpályaudvar és a vasúti épületek környékén kezdődtek, a zámolyi tankcsata elsősorban a Felsővárost pusztította. A város többször cserélt gazdát.

A második világháború minden borzalmát átélték a felsővárosi családok. „Veszélyes” városrész volt Felsőváros, hisz a sok szalma és nádtetős ház gyorsan égett. Ami a bombázások után megmaradt, azt a katonák rombolták le. A háború végeztével a felsővárosi gazdák megkezdték a romokban heverő városrész újjáépítését.

Még alig múlt el a háború szörnyű emléke, az 1952-es rossz termést a „padláslesöprések követték”.

1960. február 2-án megalakult a Vörösmarty Mezőgazdasági Termelőszövetkezet 554 taggal. Székesfehérvár húszezer holdnyi termőföldjéből a Vörösmarty Mezőgazdasági Termelőszövetkezet 4731 kataszteri hold területen kezdett gazdálkodni. A parasztság túlnyomó többsége belépett.

1951. katonai térkép

A város újjáépítése az első két évtizedben a romos területek, és a bontandó területek beépítéséhez alkalmazkodott. Az építkezések erőltetett ütemben és egyszerre több helyszínen folytak. Nem volt lehetőség az egységes térkompozícióra, többnyire az építészeti együttesek létrehozására sem. A nagyvárosi fejlesztés a környező régiókból beáramló emberek tömegének letelepítését tűzte ki célul. Emiatt szinte elfelejtődött a város és környékének együttes fejlesztése: e kettőt lényegében az 1980-as évekig a diszharmónia jellemezte.

Ugyanilyen egyensúlytalanság látszott mintegy kicsiben a nagyra nőtt városközpont és a külvárosok között: a külvárosok egy részét az építési tilalommal szinte halálra ítélték, akkor is, ha az ítéletet nem hajtották végre. Így történt ez a Palotaváros esetében, ahol a szanálás egy lepusztult városnegyed söpört el, de a Felsőváros és az Öreghegy sem kapott szinte semmilyen fejlesztést. Fejlesztésüket, újjáépítésüket tiltották.

A kivitelezésben a lakásépítés állt a középpontban. A romterületek után az új térigénynek megfelelően, újabb és újabb lakott városi területek újjáalakítására volt szükség. Mindez az 1950-es években és a 60-as évek elején csak nagyon lepusztult, a romoktól éppen megszabadított területeket jelentett. A városias, elővárosi jellegű lakóterületek szanálására és a zöldterületek beépítésére a 60-as-70-es években kerül sor, míg a kisvárosi-iparos városrész, a Palotaváros lebontására a 80-as években. Tervezik ekkor a falusias beépítésű Felsőváros szanálását is, de arra már nem kerül sor, mára spontán épült át.

A lakásépítés üteme 1955 végére lelassult, éppen a megszorítások következtében. 1957-ben a tanácsülés 1200 jogosult lakásigényről számolt be, s a lakásviszonyokat katasztrófálisnak minősítette.

Ekkor a Marx téren 260 lakás épült hagyományos technológiával, és az évtized végére elkezdődött az Ybl lakótelep építése is. Ez a lakótelep egy kisebb szanált területen épült fel a Színház és a régi Malom-csatorna, a Szabadságharcos utca között: 30 lakás lebontása után 760 lakás készült.

Az Ybl Miklós lakótelep volt a 60-as évek közepén a városban az új, modern építkezés megtestesítője, „a lakótelep”, amelyben a főútvonalak után először szerelték föl a neonvilágítást. Ezek méretükben is szerények, négyemeletes blokképületek voltak.

Az 1960-ban készített városfejlesztési terv (VÁTI, Ilonczai Nándor) konkrét javaslatot tett a lakóterületek kiegészítésére és az avult területek átépítésére. Ennek alapján a részletes beépítési tervek készültek Dózsa György tér környékére (VÁTI, 1960. Vinkovits), a Szeder útra, és a Fecskeparti temetőtől északra fekvő területre.

1960-as évek közepétől, a házgyári hálózat kialakulása után az építési technológia egyoldalúan házgyári lett, ezzel készült 1968-70 között a Királykút (November 24.) lakótelep 45 lakás lebontásával (épült 580 lakás), és 1970-74 között a Szedreskert (Pintér Károly) lakótelep is. Itt 110 lakás bontása árán 1480 lakás épült házgyári technológiával.

III. Béla király tér

Szedreskert lakónegyed

Királykút lakótelep

Ekkor épült a Fecskeparti lakótelep pontházaival és blokkházaival, vegyes technológiával

Az Építőipari Vállalat közcélú építkezései közül a legfontosabb ekkor az 1962-ben újra fölépített Vörösmarty Színház volt, de ekkor épült a nyomda, a gyógyszer-tári központ, az Ybl Gimnázium is.

Az 1960-as évek tervezési és városfejlesztési munkáinak nagy erénye a Vidámpark környékének zöldövezeti kialakítása. Kiképezték a csónakázó tavat, magát a Vidám parkot, attól északra erdősávot telepítettek. A környéken tervezett összes magas házas beépítés szerencsére nem valósult meg, így ebben a körzetben ma is sétányok, zöld övezetek alakíthatók.

Ma is szolgálja a városlakókat az 1964-ben megnyitott Hármashidi Vízmű telep, mely új vízbázisból, az iszkaszentgyörgyi bányavízből táplálkozik.

Arany J. Iskola

Rákóczi F. iskola

Táncsics M. Iskola

Az újabb lakótelepekre jellemző, hogy a lakóépületek házgyári, a közintézmények viszont rendszerint CLASP technológiával készültek, sőt a Pintér Károly lakótelepet mintegy lezáró Garzonház egyedi tervezésű (építész: Pordán Ferenc, 1973.) alagútzsalus technológiával készült. 1978-ban a csoportos földemeléses Lift Slab technológiát vásárolták meg. Ezzel épültek a vállalat dolgozói számára a Fecskeparti házak. A 70-es években épült többek között a pártoktatási központ (1971), az Ifjúság Háza (1974), a Domus Áruház (1976), az IKV irodaház (1978) és a

Szeder úti CLASP nevelési központ, majd a következő évtizedben a Bregyó közti gimnázium és katonai kollégium (1987).

Garzonház

Kodolányi Főiskola

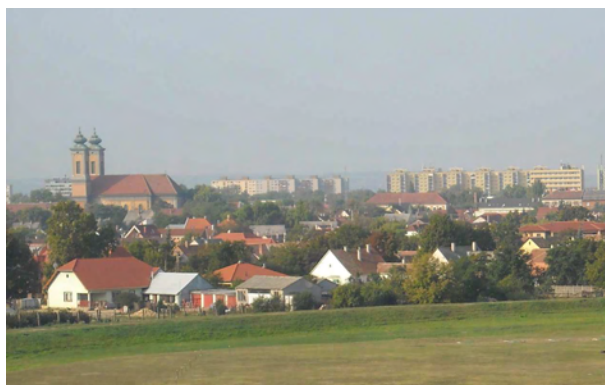
Ifjúság Háza

Kiépült a várost észak felől elkerülő út a Felsőváros határán. Az ezen kívüli területeket fokozatosan összefüggő gazdasági területként hasznosítják. (Ipari zónák, parkok, bevásárlóközpontok)

Az új iparosítás következményeként - és a magyar mezőgazdaság válsága miatt is- a mezőgazdaságból élők aránya korszakunkra a mélypontra jutott. 2001-ben csupán a népesség 1,5%-a élt a mezőgazdaságból. A 13 ezer különféle nagyságú ipari vállalkozással szemben mindössze 150 körüli a mezőgazdasági vállalkozások száma. A 90-es években még a város határában gazdálkodó három nagy termelőszövetkezet (Kossuth, Vörösmarty, Szabad Élet) a termőterület 95%-át művelte, ezek mellett mára a kisvállalkozások és az egyéni gazdaságok száma növekedett. Az évszázadokon át paraszti alapokra épülő Felsőváros társadalma is krízishelyzetet él át.

1974.

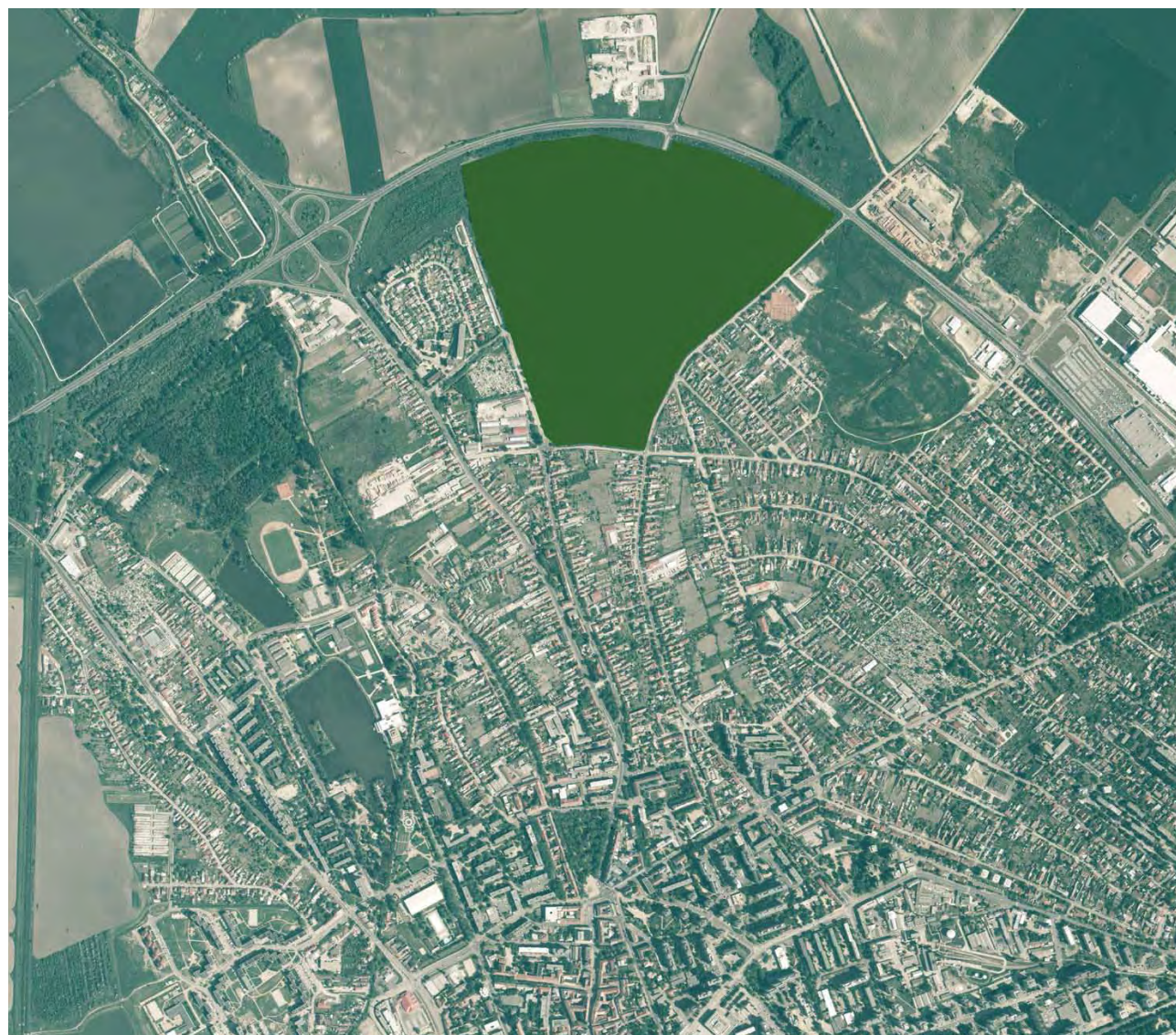
1992-ben a városi önkormányzat közreműködésével önálló alapítványi felsőfokú intézményként jött létre a Kodolányi János Főiskola az egykori pártházban. Ezzel a város a felsőoktatásba is bekapcsolódott, mégpedig az országban először egy nem állami fenntartású alapítványi főiskolával. A katonai kollégiumból lett a Tóparti művészeti gimnázium.

Az 1980-as évek végén felépült az acélszerkezetű Városi Uszoda, az egykori strand északi végében.

1988.

Felsőváros – légi felvétel 2000.

2./ Régészeti örökség

Székesfehérvár a Balaton és a Velencei-tó vonalában, a két tó között az Északi-Bakony és a Vértes déli lábainál, a Mezőföld északi határánál helyezkedik el. Kelet-északkelet felől a Sárrét egykori mocsárvilága határolja, mely éppen Fehér alatt délre, Aba-Sárkeresztúr irányába fordul. A várostól kelet felé a Velencei-tóhoz tartozó zizenyős, ingoványos területek húzódtak.

Ezt a kiterjedt, ma már lecsapolt mocsárvilágot a környező magaslatokról érkező vízfolyások (Séd, Gaja, Móri-víz, Cina, Aszalvölgyi-árok, Császárvíz) a Mezőföld síkságára érve hozták létre. A Sárrét területén iszapos homok, illetve homokos iszap, a Fehérvártól keletre eső síkságon e mellett ókori kőzetek és lejtőtörmelék található. Homokos lösz, a posztglaciális és holocén klímaváltozások során felhalmozódott futóhomok, valamint dolomit mészkőkavics görgeteg húzódik a várostól délre eső területeken. Székesfehérvártól északra dolomit mészkőkavics görgeteg, átmosott homokos löszplató, pannon homok, illetve típusos löszplató található. Székesfehérvár éppen ez utóbbi területekről a Mezőföld lefolyástalan mocsaraiba nyúló földnyelvekre, szárazulatokra épült.

Ugyancsak ilyen szárazulatokon jöttek létre a különböző történelmi korszakok települései. A FELSŐVÁROS városrész története messzebb nyúlik vissza, már az őskorban és a középkorban is lakott volt.

A középkori Székesfehérvárt egész településhalmaz vette körül.

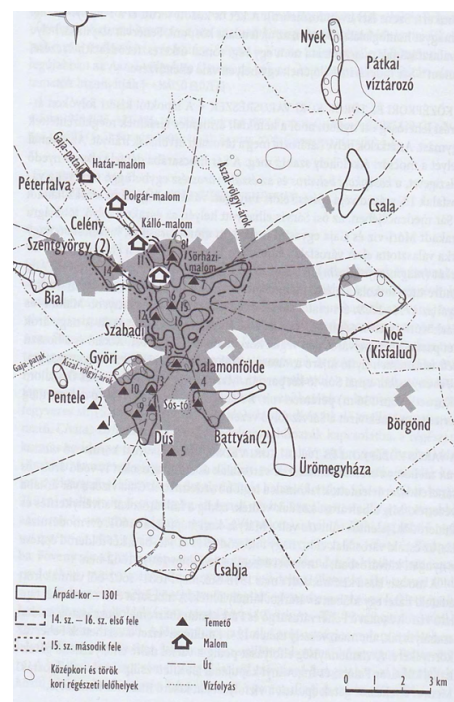
Székesfehérvár tipikus példája a területileg szétagolt pre-, vagy protourbánus város egyik formájának, ahol a földesúri-, egyházi központok és a piac körül egy-egy templom illetve kolostor köré csoportosulva egész településhalmaz jött létre.

Ezek a falvak a középkor végére rendszerint egybeolvadtak a várossal, mint azt Esztergom, vagy éppen Székesfehérvár esetében is megállapíthatjuk. Az említett településhalmazhoz tartozó falu volt a vizsgált városrész északi felén a Budai külváros (civitas exterior), délről pedig érintette Újfalut (nova villa). Az ezekhez tartozó, a mai Székesfehérvár területén talált középkori lelőhelyeket, falvakat írott források, leletek segítségével azonosították.

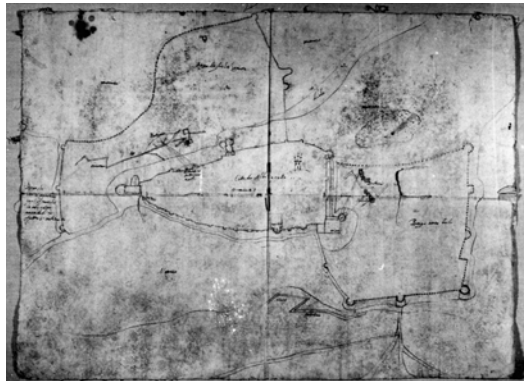
Ezen településhalmazhoz tartozó falvakon kívül a királyi várostól kissé távolabb eső falvak is kialakultak. A lakott városrészekon kívül eső zöldterületeken, az őskori, kelta és római lelőhelyeken kívül, összesen 13 középkori falut azonosítottak, lelőhelyek írott források segítségével.

A belváros területén több történelmi korszak embere élt. A leletek alapján elmondható, hogy a fehérvári városközpont a neolitikumtól kezdődően a római koron át magyar honfoglalásig szinte folyamatosan lakott volt. A jelenlegi ismeretanyag birtokában az is megállapítható, hogy a mai Székesfehérvár területe a honfoglalást követően sűrűn lakottnak nevezhető.

A korai középkori városnak álló emlékei sajnos nem maradtak ránk, a legtöbb emlék a késő-középkori törökkori életéhez köthető. Ez a város egykori szerepéhez mérten elenyészőnek tűnhet a folyamatos régészeti kutatások ellenére is. A város településszerkezetének fejlődése és építészeti karakterei a régészeti emlékek és a történelmi források, szövegek, metszetek, felmérések, térképek segítségével lehetséges. A középkori forrásanyag meglehetősen szegényes, a legtöbb

adatunk a 16-17. századból származik. A képi ábrázolások, metszetek, térképek, felmérések általában még későbbiek főként 17-19. századiak. Mindezek miatt a város topográfiájáról és építészeti emlékeiről alkotott tudásunk az újabb és újabb kutatások fényében változik, csiszolódik.

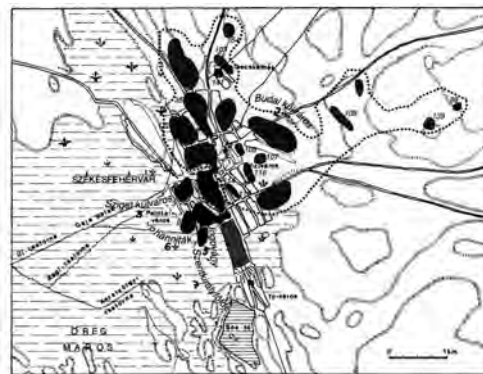

Ismeretlen olasz alaprajz 1601-ből

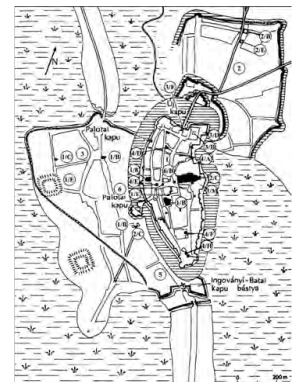

Liptay-féle felmérés 1797.

A 17-18. századi térképek, felmérési rajzok külvárosként csak a Budai külvárost és Palotavárost, Szigetet, délre pedig Ingóványt (nova villa) ábrázolják. A vizsgált Felsővárossal szomszédos Viziváros területéről az első érdemleges térképi információt a Liptay-féle 1797-es felmérés nyújtja

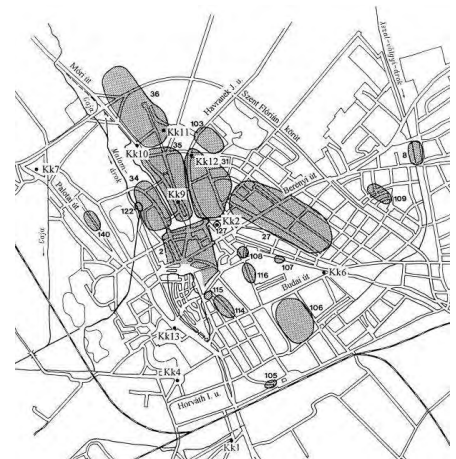

Székesfehérvár középkori településközpontjának lelőhelyei

Fehérvár szerkezete 16-17. sz.

Szentgyörgy falu: (12/43. Szárazrét vm. környéke, 12/51. Szárazrét–Nyúl dűlő, 12/102. Hosszú temető – Sentháromság temető, 12/117. Pintér Károly lakótelep)
Celény falu: (12/55. Pokol sarja északi része: 12/92. Gugás-völgy, 12/137. Kálló malom, 12/138. Polgár malom)

A középkori Budai külvároshoz tartozó lelőhelyek (POMSÁR és Társa):

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön rendeletben régészetileg védetté nyilvánított lelőhely nem található.

A vizsgált részen régészetileg nyilvántartott lelőhelyei az alábbiak:

12/2.	Budai külváros	középkor
12/27.	Olaj u - Géza u - Kisteleki u - Koppány köze	középkor
12/31.	Forgó u – Mészáros u – Attila u – Koppány u	középkor
12/34.	Sár u – Malom u – Vendel u- (Fürdő u)	Középkor, Törökkor, Újkor
12/35.	Móri út – Úttörő u – Fecskepart – Rozgonyi P. u	Középkor, Törökkor, Újkor
12/36.	Fecskeparti ltp. – Fecskepart – Móri u – Gombócleső dűlő – 8-as út	Árpád-kor, középkor, törökkor,
12/37.	Szedres dűlő – Szeder u – Palotai u köze	őskor, Árpád-kor
12/52	Solt – csucskai dűlő	bronzkor, késő avarkor
12/53.	Pokol sarja	bronzkor
12/55.	Nagy-sósos déli része – Pokol sarja északi része	őskor, Árpád-kor
12/92.	Gaja patak – Pokol sarja – Gugásvölgy – Körgyűrű találkozásánál	középkor
12/93.	Nagy-sósos északi része	Árpád-kor
12/103.	Kiskecskemét (Manné földje)	Árpád-kor
12/117.	Liget u – Palotai u köze (Pintér Károly lakótelep)	
12/122.	Serfőző malom	középkor, törökkor, újkor
12/127.	Királykút	középkor, törökkor, újkor
12/137.	Kálló malom	középkor
12/138.	Polgár malom	
12/140.	Szedres dűlő – Szeder u – Palotai u köze	

12/2. lelőhelyLeelőhely neve: **Székesfehérvár – Budai külváros**

Leelőhely helyrajzi száma: 6,8/4,10/6-25,27,28, 11,12,13/1-2,14-17,23,24,26,27,28/1-2, 29-36, 37,38/2,3,5-7,9,10, 41/1-2,43-56,58,60,62-64,75,78/1-2, 136, 8759, 8773-8776,8784,8793,8794,8795/2,8796-8799,8848,4224/1

Leelőhely típusa: település, város, falu, erődítés, templom, temető

Leelőhely kora: középkor, törökkor, újkor

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely kutatása: Siklósi Gyula topográfiai kutatásai

Leelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Leelőhely leírása:

A középkori Székesfehérvár Budai külvárosa a Belvárostól és az azt körülölelő várároktól északra és keletre eső szárazulatokon épültek fel. Terepbejárásaink anyaggyűjtése és az írott források egybevetése alapján kirajzolódottak a középkori civitas exterior határai, melyek körülölelték a mai Öreghegyet is (Fürdő sor – Szabadságharcos út – Színház u. – Várkörút – Budai út – Öreghegy – Berényi út – Szent Flórián körút).

Ez a határvonal a mai Felsővároson kívül részben a mai Viziváros és Ráchegegy egyes részeit is magába foglalta. Mivel ez az óriási kiterjedésű külváros védhetetlennek bizonyult, 1543 előtt, a török ostromra készülődő város katonai vezetése egy kisebb, védhetőbb területet (Honvéd u. – Csitári G. Emil u. – Virág Benedek u. – Mancz János u. – Rákóczi út - Várkörút – Színház u. - Szabadságharcos út) hasított ki addig összefüggő testéből, árkok és sáncok kiépítésével.

A Budai külváros területe azon az elkeskenyedő földnyelven helyezkedik el, mely észak felől nyúlt be a Sárvíz mocsaraiba és a belváros területén három, a déli külvárosban már csak egy utca szélességű. A Budai külváros határait nyugat és dél felől még a mocsárvilág határolta, ám észak és kelet felől már várárokkal és sáncokkal határolták el a szárazulattól. Ezen a szárazulaton helyezkedett el a Budai külváros erődítéseken kívül rekedt része és a mai Öreghegyen kialakított szőlőhegyi település, mely szintén Fehérvár részét képezte.

Az Öreghegy valószínűleg megőrizte középkori határait, azonban a mai Felsőváros területe csak részben azonos a középkori civitas exterioréval.

Az erődített külvárost és részben az azon kívül rekedt településrészeket Wilhelm Dillich 1600 körül készült látképe, az 1601-ben készült olasz alaprajzi vázlat és francia metszet, az 1689-ben készült La Vergne-féle felvételi- és tervrajzok, az 1691-es német nyelvű városalaprajz és az 1730 körül készített vázlatos városalaprajz ábrázolják, középkori alaprajzuk, esetleges objektumaik ezek alapján rekonstruálható.

A Budai külváros védműekkel körülölelt területe is jóval nagyobb volt a belvárosénál, védműveken kívüli területeivel együtt pedig a középkori Fehérvár területeinek nagyobbik hányadát képezte. Viszonylag kevés írásos adatunk maradt fenn a külvárosról, ezek egy része is csak közvetve utal létére, elnevezésére. Még a 17. századból is kevés adatunk maradt, pedig pusztulása ekkorra tehető.

Első alkalommal 1215-ben említik a későbbi Budai külváros területén álló Szent Miklós társaskáptalant és „extra muros” helymeghatározással illetik. Valószínűleg eredendően a káptalan jobbágjai éltek itt, majd latin telepesek telepedtek le a területen, akik már a 13. században borral, nyugati kelmékkel és keleti fűszerekkel kereskedtek.

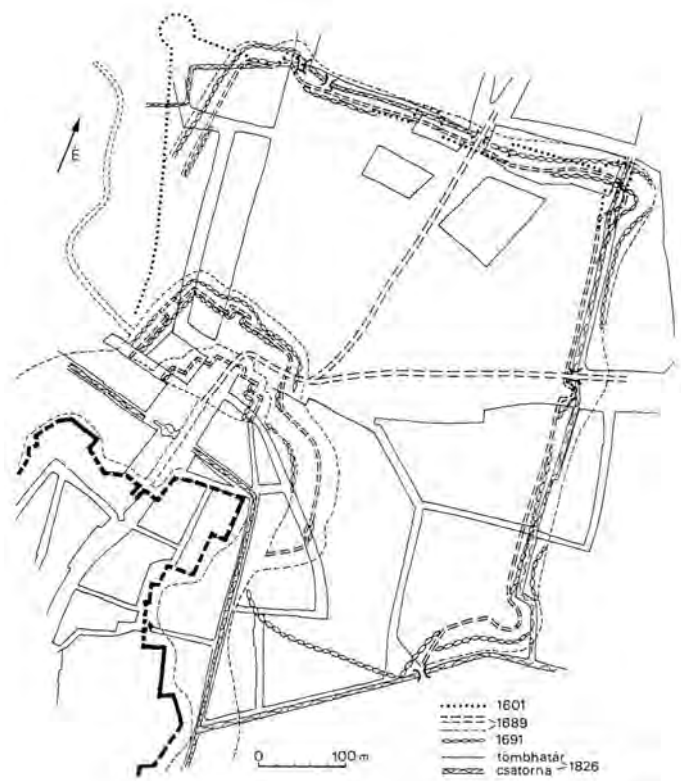
Neve azonban még a 14–15. században sincs a külvárosnak, melyet egyszerűen csak suburbiumnak, vagy civitas exteriornak neveznek az oklevelek: 1331: suburbio Albensi; 1406; 1471; 1478; 1479–1487: civitate exteriori. A külváros a középkor folyamán két esküdtet delegálhatott a város 12 esküdt polgára közé. A további 10 esküdt közül az Újváros egy, az Újfalú két, a belváros pedig hét polgárt delegálhatott a testületbe. Fügedi szerint az esküdték között csak a 15. század végétől kapnak helyet a külvárosok képviselői. A 12 esküdtet és egy bírót okleveleink többször említik. 1237-ben IV. Béla megerősítette a „fehérvári jogokat” (1 bírót és 12 esküdt, akiket egyértelműen 1291-ben, 1296–1300 között, 1327-ben, 1329-ben említ oklevél). 1446-ban és 1471-ben és 1478-ban már a külváros két esküdtjét említik.

A török csapatok 1543. szeptember 2-án foglalták el a Beslu (ötös) várost. 1546-ban valószínűleg ebben a külvárosban volt a Búza piac városrész, melyet a defterek említenek, bár Wüstinger József 1826-ban készült felvételi rajzán a Búza piac a Rácváros keleti oldalán helyezkedett el! 1601-ben és 1602-ben súlyos harci cselekmények színtere a külváros, melyet Wathay Ferenc ekkori Besliának nevez. A Beslia elnevezés Benda szerint magyar eredetű és arra vezethető vissza, hogy itt voltak a török zsoldos lovasság (beslik) kaszányái (1555-ben a fehérvári besliák száma 300 volt).

Evlia Cselebi 1664 körül aránylag részletesen leírja a külvárost: „Besli külváros. A Budai kapun kívül északra a keresztények idejében kétezer házból (!) álló külváros volt. Mostanában néhányszor ostromot állott ki, s mivel a hitetlenek egyszer-kétszer a várost e külváros felől foglalták el, azért elpusztult. Jelenleg mintegy száz háza, egy dzsámija s egy kolostora maradt meg.

A körülötte levő palánknak nyoma sem maradt, csársijának, bazárjának sincs semmi nyoma.

Elvia Cselebi pontosan meghatározta a szőlők helyét. Szerinte azok a Budai kaputól északra kerültek el, leírása szerint „E Besli város keleti részén egy ágyúlövés távolságra levő helyeknek összes dombjain és hegyein kétezer szőlőkert van. Ezek mindegyikében van egy-egy nyári lakás, konyha és külön kút. Székesfehérvár népe három hónapig ezekben mulatozik.”

Az Evlia által leírt szőlők megegyeznek a mai Öreghegygel, melyet korábban, sőt, egészen a világháborúig Szőlőhegy néven is jelöltek a városalaprajzokon.

A Felsőváros részévé vált az egykori Kecskemét Kis Kecskemét, Kis Kecske-mét.

Ugyancsak Evlia, az 1543-as ostrom kapcsán az Uzun várost és a Besli külvárost, majd a Palotai külváros mellett a Besli külvárost említi. Evlia fenti megjegyzése ellenére az 1601-es olasz alaprajzi vázlaton és francia metszeten megismert külváros sáncai, illetve azok maradványai még az 1689-es La Vergne-féle és az 1691-ben készült német nyelvű városalaprajzokon is látszanak. 1735–42 között Bél Mátyás úgy írta le a külvárost, hogy az a bécsi kapun kívül terül el, a Gaja folyócska mentén, mely malmait hajtja. A külvárost a 18. századi és az azt követő beépítések nyomtalanul eltüntették.

A BUDAI KÜLVÁROS ERŐDÍTÉSEI - 12/2/1. leőhelyek

A Budai külváros erődítéseinek a középkor folyamán írásos említése nincs. Ennek ellenére valószínű, hogy a belváros északi erődítésvonala és a mai Honvéd utca, illetve Ybl Miklós lakótelep és a Velinszky L. lakótelep közötti térségben elterülő egykori külvárost már a 15. század végén, vagy a 16. század elején töltésekkel, árkokkal vették körül, ám az sem elképzelhetetlen, hogy a sáncok csak az 1543-as ostrom előtt készültek el. Az 1601-es olasz alaprajzi vázlaton észak felől három kör alakú és egy négyzetes alaprajzú bástya védte. A középkori külváros hídja a mai Szegfű Gyula utca–Németh Győző utca torkolatánál állott.

A Budai külváros sáncai még 1602-ben is jelentős szerepet játszottak, hiszen Wathayék két napig tartani tudták a törökök ellenében.

Az erődítményrendszert a későbbi városalaprajzok közül La Vergne 1689-es alaprajzai, metszetrájzai alapján ismerjük, ezek már csak az erősen lepusztult sáncokat és árkokat mutatják. A török ostromot megelőzően lázasan erősítették a külvárost és a sáncok mellett álló ferences kolostort, valamint a Szűz Mária kápolnát. A négy négyzetes „bástyával” és kapuval ellátott erődítményt cölöpök elé hányt földsánccal és árokkal erősítették. Az erődítés jól kivehető az 1691-es városalaprajzon is, azonban az 1720-as és 1738-as alaprajzok már erősen lepusztult állapotban ábrázolják.

Az erődítés részletei manapság csak a Honvéd utca északi házsora mentén, a Malom utca és az Ybl Miklós utca domborzati viszonyaiban figyelhetők meg. Polgár Iván a korabeli Vásártéren (Horthy Miklós tér, legutóbb: Marx tér) 1934-ben közelebbről meg nem határozott helyen falakat tárt fel, melyek szerinte hídfő maradványai voltak.

1910-ben az akkori Kígyó utcában (Velinszky L. utca) egy feltehetőleg elhagyott vas sarkantyút találtak a középkori várak közvetlen közelében.

A BUDAI KÜLVÁROS TEMPLOMAI - 12/2/2. leőhelyek

A Budai külváros egyházi épületei nem csupán az erődített területen álltak, hanem egészen a mai Öreghegyig, illetve észak felé a mai körgyűrűig húzódó területen kell keresnünk ezeket az objektumokat. Valahol a külváros területén 1725-ben, Varga Mihály telkén egy 1195-ben készített harangot találtak, melyet a plébániatemplom tornyába húztak fel. 1720-ban misét tartottak a Budai külvárosban álló Szent Rozália kápolnában. Nem tudjuk, hol állott a kápolna, azonban középkori eredetét nem tartjuk valószínűnek.

12/2/2./A. Szent Domonkos plébániatemplom

A templomot mindössze két okleveles adat említi (1331, 1333).

A Szent Domonkos plébániatemplom valószínűsíthetően a Budai külvárosban állt, helyét kizárásos alapon a 12/31. lelőhelyen, a Mészáros u. 76. sz. ház telkére lokalizálják, ahol középkori kerámiatöredékek mellett sok követ és emberi csonttörmelékot figyeltek meg. (Fülöp–Siklósi, 1987.)

12/2/2./B. a Besli külváros dzsámija

Evlija Cselebi leírása arról tanúskodik, hogy a Budai külvárosnak 1664 körül már csak egyetlen dzsámija maradt meg. Talán ezt az egyetlen megmaradt dzsámit ábrázolja La Vergne 1689-ben készült városlapja a külváros északi részén, a romos palánkon át vezető úttól keletre.

A négyzetes alaprajzú építmény helyét a mai III. Béla király tér délkeleti részén kereshetjük. Nem kizárt, hogy a feltételezett dzsámi egy elbontott középkori templom (kápolna) helyén épült.

12/2/2./C. Domonkos rendi apácák Szűz Mária klastroma

A domonkos kolostort több 13.-14. századi oklevél említi.

La Vergne kapitány 1689-ben a Budai külváros északi részén, az elpusztult sáncon át vezető úttól keletre egy nagyobb méretű, téglalap alaprajzú objektumot ábrázol. Hozzávetőleg ezen a ponton ugyancsak téglalap alaprajzú templomot ábrázol az 1730 körül készített városlapja. Az épületet Siklósi Gyula a Hadzsi Bektas derviskolostorral (12/2/2./e. lh.) azonosította, melyről feltételeztük, hogy törökkori átépítése előtt esetleg a domonkos apácák kolostora lehetett, hiszen a lelőhely közel feküdt a Szent Miklós egyházhhoz. Fitz Jenő szerint a megjelölt kolostor-hely közelében, a korábbi kálvária környékén nagy számban találtak sírokat.

A Vásártér (Horthy Miklós tér, Marx tér, ma:) területéről, tehát a lelőhelyen 1910-ben 13. századi bekarcolt vonaldíszes agyagfazekat, 14. századi vas sarkantyúkat, 15. századi tornasarkantyút, továbbá középkori páncélinget találtak.

1925-ben Zámolyi utca és a Vásártér szögletében épült új családi háznál csontvázakat találtak, s ezt a temetőt Marosi szerint még a 19. század elején is használták.

12/2/2./D. a Ferences rendi szerzetesek kolostora és Szent Ferenc(?) temploma

Helye a Budai külváros sánca mellett lehetett, a Szűz Mária kápolna közelében. A kolostor alapításának idejét valószínűleg a tatárjárás előtti időre tehetjük. Egyes vélemények szerint IV. László király 1280-ban alapította, valószínűleg azonban csak helyreállította a rendházat. Egy 1260-ra vonatkozó adat szerint már létező templomuk és rendházuk állott Fehérváron, a Budai külváros későbbi sánca mellett, és 14.-15. századi oklevelekben is említik. Bél Mátyás szerint 1543-ban nagy sánctól húztak a Szűz Mária- és a ferences templom környékén. Az erődített templom az 1543-as ostrom során felrobbant.

A ferences templomot valahol a Budai külváros északi sánca környékén kell keresnünk. E helyen toronnyal ábrázolt körülkerített templomot az 1601. évben készült francia metszeten látható, itt talán egy korábbi metszet alapján ábrázolták a templomot. Az is elképzelhető, hogy részletei 1730-ig fennmaradtak.

A Honvéd u. 4. sz. ház környékén 1967-ben Kralovánszky Alán csontvázak sírokat figyelt meg. 1965-ben a Honvéd u. 5. területén gázcsőfektetéskor egy 12. századi bimbós díszítésű sarokoszlopfő került elő 50 cm mélységből. Valószínű e területre kell a ferences kolostort és templomát elhelyezni.

12/2/2./E. Hadzsi Bektas dervis kolostor

Egy 1574–95 között készült adóösszeírás a Hadzsi Bektas kolostor javára hasznosított malmokról és rétekről tesz említést. Evlia Cselebi 1664 körül is tesz említést a Budai kapun kívül levő fényes kolostorról, mely búcsújáráhely is.

1689-ben La Vergne, a Budai külváros északi palánkfala mellett, a kivezető út keleti oldalán nagyobb, enyhén téglalap alakú építményt jelez városalaprajzán. Véleményünk szerint ebben a derviskolostort ábrázolta, mely esetleg valamelyik kolostor (domonkos?) romjainak felhasználásával épülhetett.

1948-ban, a lelőhely területén, a Marx téren törökkori, fekete korszó fényes besimított csíkozású töredékét, további törökkori szürke edénytöredékeket és egy bronzból készült bekarcolt levéldíszes edényfület találtak.

12/2/2./F. Szent Erzsébet plébániatemplom

Írott forrásaink alapján azonban valószínű, hogy a templom és a nevét viselő utca egyaránt a Budai külvárosban volt. Egy 1471-ben íródott oklevél megnevezi a plébániatemplomot: „Parochia ecclesie B. Elizabeth vidue extra muros civitatis Albaregalis.”

A Szent Erzsébet utca a mai Malom utca lehetett, e helyen (12/34. lh.), a Malom u. 27., 37., 45–47. területén Siklósi Gyula emberi csontokat gyűjtött, illetve figyelt meg. A környékről a Malom u. 53-ból, illetve a Sörház u. 1., 2., 3. területéről és a Malomcsatorna falából pedig középkori faragott kőrészletek kerültek a SZIM-be. Valószínű tehát, hogy középkori templom és temetője, a Szent Erzsébet plébániatemplom, állhatott e helyen.

12/2/2./G. Szent István király kápolnába

1527-ben I. Ferdinánd király a koronázási ceremónia során kilovagolt a Buda felé elterülő külváros szélén álló Szent István király kápolnába s a kápolna előtt felállított sátonnál megesküdött a haza védelmére és az alkotmány megtartására, tudósított a korabeli eseményről Ursinus Velius. Valószínűleg mindenképpen a Budai külvárosban állott, valahol az erődített külváros és a szőlőhegy között.

Ezen a területen egyetlen lelőhely létezik, ahol sírt és sírleletet találtak és ahol feltételezhető templomhely, ez a 12/107. lh., ahol a Major u.–Rákóczi u. találkozásánál egy sír került elő 1954-ben, melyben 15. századi kétélű kard volt.

12/2/2./H. Szent Miklós társaskáptalan és ispotálya

Alapításának idejét a 12. század elejére teszik, mivel a szentföldi zarándoklatok egyik állomása volt. Helyét általában a Nemzeti Bank területére (Dózsa Gy. tér) lokalizálták

A Szent Miklós egyházat 1275–1460 között több oklevél is említi, 1543-ban a Szent Miklós káptalan utcáját említi egy összeírás. Azt is tudjuk az oklevelekből, hogy 1485-ben a templom a domonkos-rendi apácák Szűz Mária klastroma mellett állott. A piactéren, utcák kereszteződésében egy nagy, tető nélküli templomot ábrázol az 1601-ben készült francia metszet. Mivel a templom egyúttal a fehérvári latinok plébániatemploma lehetett, jogos a feltételezés, hogy a piactéren állhatott, a Szent Miklós utca és a Csizsár utca találkozásánál. Ezen a helyen, az akkori vásártéren (a törvényház és a mellette épült házak helyén), ahová a Szent Miklós templomot lokalizáltuk, több sírt találtak, a sírok elvileg tartozhattak a Szent Miklós templomhoz is.

A Dózsa György téren 1974-ben útszélesítési munkálatok során szemégtöredékből származó középkori kerámia- és kályhaszem-töredékeket találtak.

A Szűcs Gyula u. 4. sz. ház területén építkezés során 1955-ben egy Árpád-kori szürke bögrét és több, 14–15. századi bordázott fehér és barna peremet, középkori aljtöredékeket, háromszög alakú kályhaszemeket, szürke bélyeges fültöredéket, peremtöredéket, fenőkövet találtak.

A Szűcs Gyula utca 1. sz. ház területén építkezés alkalmával 1955-ben középkori és újkori edénytöredékeket gyűjtött Fitz Jenő.

A Dózsa György téren, a Városi Rendőrkapitányság előtt húzott gázvezeték árokból kidobott földből Árpád-kori, valamint 14. és 15. századi kerámatöredékeket gyűjtöttünk 1991-ben, közöttük vörös fogaskerékdíszes fazék kihajló peremét; szürke, vaskos peremeket, vörös, kihajló peremet; szürke finom- és húsos peremeket; vörös fedő peremét; sárga- és vörös bordázott oldaldarabokat; szürke, rózsaszínű, sárga és fehér aljtöredéket és sárga bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket. (Siklósi–Váczi, 1991.)

Az Szegfű Gyula úton álló Királyi Törvényház telkén 1910-ben 14. századi gyertyatartó, bronz kereszt és csüngődísz került elő és római kori gabonátároló hombárt és sok csontot is találtak.

12/2/2./I. Szűz Mária kápolna

Első említése 1490-ből való. Károly János véleménye szerint a királyok Buda felől érkezvén a koronázás előtt itt öltöztek át. Bél Mátyás szerint a Szűz Mária kápolna 1543-ban a ferences kolostor közelében állt (12/2/2./d. lh.) és mellette nagy sánctól építettek. Fitz Jenő szerint helyét a Budai külváros területén, annak sáncánál, a ferencesek kolostora mellett kell keresnünk.

Ez a hely pedig kívül eshetett a sáncon, és a mai Felsővárosi plébánia templom –Móri u. 4. – Úttörő u. – Úttörő u. 4. környékére (12/35. lh.) határozható meg, ahol Fülöp Gyula késő középkori sírokat figyelt meg, illetve 1953-ban egy sír került elő, és egy-egy román kori kőfaragványt találtak. Megjegyzendő, hogy a Felsővárosi plébánia templom (1731) helyén korábban (1716) egy kisebb kápolna állott.

Későbbi adatokból következtethető, hogy a fogadalmi kápolnát nem a régi, akkor romos kápolna helyére, hanem mellé építették, s a két kápolna egy ideig együtt létezett. A mai Szent Sebestyén vértanú templom az újabb kápolna helyére épülhetett. A régebbi talán a középkori Szűz Mária kápolna romjain, az említett lelőhelyen állt.

12/2/2./J. Engels Frigyes u 6. – Kovács Sándor u 2.

A Vásártéren épülő új polgári iskola munkálatai közben 1931-ben három csontvázra, egy keleti és egy északnyugati irányú épületfalra (melyet erődítménynek tartottak) valamint egy bordás középkori ívrészletre bukkantak. Ugyaninnen 1952-ben egy csontkorcsolya került a SZIM-be.

Az. 9. sz. ház előtt húzott csatornázási gödörből 1965-ben Kralovánszky Alán egy homokkőből faragott körtetagos bordatöredéket gyűjtött.

A Kovács Sándor u. 2. sz. alatt épülő Egészségházban folyó munkálatok során az épületen belül négy sírt dúltak fel. Egy sírt Molnár Vera tárt fel 1961-ben, 2,5 m mélységben, jelentős újkori feltöltés alatt. A nyújtott helyzetű csontváz tárolása kelet–nyugati irányú volt, sírmellékletet nem találtak.

Elképzelhető a maradványok és a leletek alapján, hogy a lelőhelyek területén középkori templom állott, azonban jelenlegi adataink birtokában ezt nem tudtuk beazonosítani.

12/2/2./K. Ybl Miklós lakótelep

A lakótelep X. épületénél 1966-ban román kori fehér mészkő párkánytöredéket találtak hatágú indás díszítéssel.

A XII. számú épületnél levő kődepóból egy gótikus, fehér mészkő körtetagos profilozású pillértöredék került a SZIM-be. Épületre utaló nyomokat nem figyeltek meg, a feltehetően templomhoz tartozó kövek a középkori sánc környékéről származnak.

12/2/2./L. Beginaház

Létezésére egyetlen adat utal: 1533-ban Monoszlai András fráter volt a fehérvári beginák gyóntatója. Házuk, a budai beginákéhoz hasonlóan, a ferences kolostor közelében lehetett.

BUDAI KÜLVÁROS, UTCÁK, HÁZAK - 12/2/3. lelőhelyek

12/2/3./A. Csiszár utca városrész

A Csiszár utca városrész 1546. évi iratok említik. Az utca a Szent Miklós templom közelében torkollott a piactérre, Siklósi Gyula a mai Móri úttal azonosította.

12/2/3./B. Piactér

A Budai külváros piacát 1517. évi oklevél említi, az is elképzelhető, hogy a téren fürdő is lehetett. Siklósi Gyula szerint itt állott a Szent Miklós egyház (12/2/2./h. lh.), az 1601-es francia metszet ábrázolása és régészeti leletek alapján, melyeket alapul véve a tér a mai Dózsa György tér délkeleti részén lehetett.

A Fő u. 13. sz. ház területén 2000-ben Siklósi Gyula végzett leletmentést. A pincében a mai pincefal alapozása alatt egy vöröses, bauxittartalmú habarcsba rakott kőfalat találtak. A középkori falat különböző méretű törkövekből rakták, és szélesebb volt a pince falánál.

12/2/3./C. Szent Erzsébet utca

Egy 1439-ben kelt oklevél szerint a Szent Erzsébet utca a Suburbium-ban, valószínűsíthetően a Budai külvárosban volt. Több oklevél is említi. Az utcát egy középkori templomhely alapján (12/34. lh.) Siklósi Gyula a mai Malom utcával azonosította, mely a középkori Fehérvár másik fontos észak–déli utcája volt a már azonosított Csiszár utca mellett.

12/2/3./D. Szent Miklós utca

A Szent Miklós utcát 1495-ben említi oklevél és neve alapján minden bizonnyal a Szent Miklós templom mellett, közelében húzódott, tehát létezése korábbra keltezhető. Később is több oklevél, irat említi. Az utca hozzávetőleg a mai Szegfű Gyula utca vonalában állhatott.

A BUDAI KÜLVÁROSHOZ tartozó további lelőhelyek a vizsgált Felsőváros területén:

12/27. lelőhely , 29133

Lelőhely neve: **Olaj utca – Géza utca – Kisteleki utca – Koppány köze**

Lelőhely helyrajzi száma: 1390 – 1401, 1402/2, 1403, 1404, 1405/1, 1406/1, 1407/1, 1408/1,2, 1409-1415, 1417, 1419, 1421, 1422/1,3,7, 1427/1,2, 1428/1,2, 1429, 1429/1

Lelőhely típusa: település, temető

Lelőhely kora: Középkor

Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A lelőhely valószínűleg honfoglalás-kori település volt, mely később a középkori Székesfehérvár Budai Külvárosának (12/2. lh.) részévé vált.

Az Attila u. 23. sz. alatti telken 1934-ben sírokat találtak. Az egyikből Aba Sámuel átfúrt denárja került elő. A körzetben fellelt, látogatható kertekben Árpád-kori és 14–15. századi kerámiát találtunk terepbejárásaink során, viszonylag nagy kiterjedésű területen.

Berényi úti (Csutora-) temető és közvetlen környéke, Csutora u. déli része

A helyszínen 13. századi és 15. századi kerámiatöredékeket találtunk.

Több középkori cseréptöredék közül sárga, egyszerű peremet; sárga edény nyaktöredékét; sárga, kettős fogaskerékdíszes oldaldarabot; sárga, fogaskerékdíszes oldaltöredéket; sárga és barna, bekarcolt vonaldíszes oldaldarabot; valamint belül sárga, kívül szürke, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket gyűjtöttünk.

Az Olaj u. 63. sz. ház udvarán két Árpád-kori vörös, kavicsal erősen soványított nyaktöredéket gyűjtöttünk.

A Kisteleki u. 13–17. közötti és a Huba u. 15. – Vértanú tér 16. közötti területen Árpád-kori cseréptöredékeket: szürke, kifelé élben végződő, szögletes peremet; szürke, szögletes, erősen profilált peremet és szürke, kihajló peremet gyűjtöttünk.

Lelőhely kutatása: *(Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi, 1988.)*

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/31. lelőhely , 29137

Lelőhely neve: **Forgó u – Mészáros u – Attila u – Koppány u**

Lelőhely helyrajzi száma: 3210, 3348, 3350, 3351, 3352, 3357/1,2, 3358/3, 3359 – 3368, 3379 – 3394, 3396, 3397, 3479, 3480/1,2, 3595, 3609

Lelőhely típusa: település, templom, temető

Lelőhely kora: középkor

Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A lelőhelyet a középkori Budai külváros (12/2. lh.) erődítéseken kívül eső részével azonosítottuk. Terepbejárásunk során mindenütt megfigyeltünk középkori cserepeket, néhány helyen emberi csontokat és köveket, azaz templom léteire utaló nyomokat is megfigyeltünk.

A Mészáros u. 54–56. sz. házak udvarának hátsó részén, az itt húzódó ároktól nyugatra vörös, kavicsal erősen soványított oldaldarabot (sűrűn bekarcolt vonaldísszel) és nyaktöredéket (bekarcolt vonaldísszel) gyűjtöttünk. *(Fülöp–Siklósi, 1987.)*

A Mészáros u. 69. sz. ház udvarának hátsó részén Árpád-kori vörös, homokkal erősen soványított, sűrűn bekarcolt vonalakkal díszített oldaldarabot; sárga, kihajló, szögletes peremet és 14–15. századi alul-fölül élben végződő peremet gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Siklósi, 1987.*)

A Mészáros u. 76. sz. ház előtt, az utcán és az udvarból, az itt húzódó ároktól nyugatra több középkori cseréptöredék mellett Árpád-kori kerámiatöredékeket gyűjtöttünk. Az árok nyugati oldalától nem messze, a telek északnyugati sarkánál sok követ és emberi csonttörmelékert figyeltünk meg. A helyszínen barna, kihajló, profilált peremet; sárga cserépbogrács peremét és vörös, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket gyűjtöttünk. (*Fülöp–Siklósi, 1987.*)

A Kertalja u. – Pörös u. – Attila u. közötti területen sárga, kavicsal erősen soványított cserépbogrács peremét, 13. századi vörös fazék nyaktöredékét, alatta bekarcolt vonaldíszsel és egy szürkés, elvastagodó, alul enyhe élben végződő 15. századi peremet találtunk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Fülöp–Hatházi–Orosz–Siklósi–Tamás, 1988.*)

A Forgó u. 2–20. sz. házak környékén és udvarán Árpád-kori és 14–15. századi kerámiatöredékeket gyűjtöttünk, köztük sárga, alul-fölül élben végződő peremet; barna, szögletesre profilált peremet; szürke szalagperemet; vörös fedő peremét; sárga, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket és sárga lábasedény lábát. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi, 1988.*)

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/.... leelőhely, 28633

Lelőhely neve: **Palotai u 117.**

Lelőhely helyrajzi száma: 4540/1, 4541, 5312/6, 4540/2, 4504/5

12/34. leelőhely, 28581

Lelőhely neve: **Fürdősor**

Lelőhely helyrajzi száma: 4255/7,8, 4227, 4228/2, 4244, 4245, 4246/3,4,5, 4247/1,2, 4248/1,2, 4249, 4250, 4251/1,2, 4252, 4253, 4254, 4256, 4257, 4258/1,2, 4359/6, 4379, 4380, 4383, 4384, 4385, 4386, 4387, 4388, 4389/3,5, 4390/1

12/34. leelőhely, 53366

Lelőhely neve: **Építőanyag kereskedés udvara**

Lelőhely helyrajzi száma: 4258/2,1, 4257, 4388, 4185

12/34. leelőhely, 53367

Lelőhely neve: **Incognito Dance Club**

Lelőhely helyrajzi száma: 4258/1,2, 4185, 4257

12/34 leelőhely, 53368

Lelőhely neve: **SZÉKOM előtt**

Lelőhely helyrajzi száma: 4257, 4185, 4256, 4258/1,2

12/34 leelőhely, 53369

Lelőhely neve: **Kazánház**

Lelőhely helyrajzi száma: 4255/5,6,7

12/34 leelőhely, 53372

Lelőhely neve: **Sörház**

Lelőhely helyrajzi száma: 4256/5,7, 4255/6, 4254, 4388

12/34. lelőhely, 29140Leelőhely neve: **Sár u – Malom u – Vendel u- (Fürdő u)**Leelőhely helyrajzi száma: 4103 – 4107, 4108/1,2, 4109, 4111, 4120, 4159, 4160/3, 4160/4,
4161/1,2, 4162, 4164 – 4176, 4180, 4183, 4184, 4185, 4186/1,2,
4187, 4188, 4189, 4190, 4191

Leelőhely típusa: település, templom, temető

Leelőhely kora: őskor, középkor, törökkor

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely leírása:

A lelőhelyet a középkori Budai külváros (12/2. lh.) erődítéseken kívül eső részével azonosítottuk. Terepbejárásaink során bebizonyosodott, hogy az adott területen az Árpád-kortól a 16. századig éltek emberek, akiknek több lelőhelyen csontjait is megtaláltuk.

A Malom u. 5. előtt és az udvaron húzott közműárokban egy 13. századra keltezhető vörös, kavicsal soványított oldaltöredéket találtunk. (*Hatházi–Siklósi, 1987.*)

A Malom u. 16. sz. ház előtt, a járdán levő virágágyásból 15. századi sárga fedő peremét; fehér élbordázott oldaldarabokat; sárga, bekarcolt hullámvonaldíszes oldaldarabot; sárga, belül zöld mázas oldaltöredéket; sárga, „római számos” válltöredéket; fekete, egyenletesen vastagodó peremet gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi, 1987.*)

A Malom u. 17. sz. ház előtt az utcán gázvezetékárkot ástak 1987-ben. Helyszíni szemlénk során Árpád-kori és 15. századi kerámia töredékeket gyűjtöttünk, közöttük szürke, kihajló, hurkában végződő peremet; sárga, kavicsal soványított oldaltöredéket; szürke, kihajló, szögletesre profilált peremet; sárga, alul élben végződő peremet és sárga szalagperemet. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi, 1987.*)

A Malom u. 19. sz. ház kertjéből Árpád-kori és 14–15. századi kerámia töredékek egyaránt előkerültek, közülük sárga, fogaskerékdíszes oldaltöredéket; sárga és vörös, kavicsal soványított, kihajló, profilált peremet; sárga korsó fültöredékét és sárga fedő gombját találtuk. (*Fancsalszky–Hatházi, 1987.*)

A Malom u. 20. sz. ház udvarának hátsó részéről 15–16. századi kerámia töredékeket gyűjtöttünk, köztük szürke aljtöredéket; vörös és szürke oldaldarabokat leltároztunk be.

A Malom u. 21. sz. ház kertjében Árpád-kori és 14–15. századi kerámia töredékeket találtunk, köztük sárga nyaktöredéket; zöld mázas, szögletesre profilált peremet; rózsaszínű szalagperemet; sárga aljtöredéket. (*Fancsalszky–Hatházi, 1987.*)

A Malom u. 22. sz. ház udvarán egy 15. századi sárga szalagperemet találtunk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi, 1987.*)

A Malom u. 23. sz. ház kertjében 13. századi kerámia töredékeket gyűjtöttünk, köztük vörös, kavicsal soványított oldaldarabokat; vörös, kavicsal soványított cserépbogrács peremét; szürke, kihajló, alul élben végződő peremet. (*Fancsalszky–Hatházi, 1987.*)

A Malom u. 26. sz. ház udvarán egy 15. századi szürke, kihajló, elvastagodó peremet találtunk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi, 1987.*)

A Malom u. 27. sz. ház előtt, a járdán húzott gázvezeték árokból és a ház kertjéből Árpád-kori, 14–15. századi és 16. századi cserepeket gyűjtöttünk. A gázvezeték árokból emberi csontok is előkerültek.

A leletanyagban sárga, „római számos” fazéktöredékek alul élben végződő peremeit és oldaldarabjait; sárga, vörös földfestéses korsó aljtöredékeit; szürke, vörös és sárga élbordázott oldaldarabokat; fehér, sárga és vörös, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredékeket; sárga, bevagdosott díszű fültöredéket; sárga szalagperemeket; sárga, alul élben végződő peremeket; sárga, vastag peremű fazék fültöredékét; sárga, vörös és barna szalagperemet; különféle elvastagodó peremeket; sárga bordázott oldaltöredékeket; sárga fedő gombját; zöld mázas kályhacsempe

részletét; egy zöld mázas, Cillei címeres, rontott kályhacsempe töredékét, mely fazekas műhely közelségére utal; egy emberi koponya szemüregének részletét; egy birka- vagy kecskeszarvat és egy agyaggolyót találtunk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Hatházi–Kovács–Pálfay–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 30. sz. ház udvarán 15. századi kerámiatöredékek között kavicssal soványított szürke oldaltöredéket és szürke, kihajló, elvastagodó peremet találtunk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 31. sz. ház kertjéből 15. századi, rózsaszínű, vastag, kavicssal soványított oldaltöredéket; sárga korsó alját; sárga szalagperemeket gyűjtöttünk. (*Fancsalszky–Hatházi*, 1987.)

A Malom u. 32. sz. ház udvaráról 15. századi szürke, elvastagodó peremet; fehér szalagperemet és kisméretű, sárga szalagperemet gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 33. sz. ház udvarának hátsó részéből (kert) 14–15. századi szürke, belül sárga mázas, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket; sárga mázas kályhacsempe részletét; fehér fedő peremét; sárga, kavicssal soványított oldaltöredéket gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 35. sz. ház előtt, a járdán húzott gázvezeték árokban és az udvarban az Árpád-kortól a 16. századig datálható cserepeket egyaránt találtunk, köztük sárga és vörös, élbordázott oldaldarabokat; fehér és sárga, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket; szürke, háromszög alakú orom-kályhaszem részletét; sárga szalagperemet; „római számos” díszítésű töredékeket; vörös, fogaskerékdíszes oldaldarabot; vastag, alul élben végződő peremet; barna, sárga és vörös, alul élben végződő peremeket; sárga fedő peremét; szürke szalagperemet és vastag szürke peremeket. (*Fancsalszky–Hatházi–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 36. sz. ház előtt, a járdán húzott gázvezeték árokban 13. századra keltezhető sárga, erősen kihajló, alul élben végződő peremet találtunk. (*Boldizsár–Kovács–Pálfay–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 37. sz. ház udvarán 15. századi rózsaszínű aljtöredék; kavicssal soványított szürke aljtöredék; vöröses-sárga, kavicssal soványított, bekarcolt kettős vonallal díszített oldaldarab; sárga, elvastagodó, kihajló szalagperem és vörös, húsos, alul élben végződő perem mellett több középkori kerámia töredéket és emberi csontokat figyeltünk meg. (*Fancsalszky–Hatházi–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 45–47. sz. házak udvarán korábban egy régi korsót találtak. Terepbejárásunk alkalmával ugyanitt emberi csontokat figyeltünk meg és 13. századi, valamint 15. századi kerámiatöredékeket gyűjtöttünk. Közöttük rózsaszínű fedő gombját; sárga fedő peremét; sárga és vörös, szögletesre profilált peremet; vörös, kihajló peremet; vastag vörös peremet; sárga, kerekded, alul élben végződő peremet; szürke, bordázott oldaltöredéket; emberi koponyák darabjait és egy fogzásban levő gyermek mandibula-töredékét. (*Fancsalszky–Hatházi–Siklósi*, 1987.)

A Malom u. 53. sz. ház kapujának „jobb oldali” (?) oszlopának aljába másodlagosan beépítve, 1925-ben párkányrészletet találtak. E kőfaragvány díszítése kör keretelésben fejét lehajtó madár, a keretelésen kívül leveles ág. A kőfaragványt Gulik István a SZIM-nek adományozta, ahol díszítése alapján a királyi bazilika kőfaragványának vélték.

A Sár u. 50. sz. ház udvarában egy 13. századi barna, kavicssal soványított oldaldarabot találtunk. (*Hatházi–Siklósi*, 1987.)

A Malom-csatorna és a Sörház tér közötti területen több helyen találtak középkori leleteket. A Sörház téren 1960-ban Kralovánszky Alán 15 db középkori paticsdarabot; kő ágyúgolyót; sárga, bekarcolt vonaldíszes fazék alját; sárga fazék alját; 37 db sárga peremtöredéket; sárga, bevagdosott díszű korsófület és 17 db sárga, bordázott oldaltöredéket talált. Ugyaninnen Fitz Jenő 1960-ban különféle törökkori cseréppipa töredékeket gyűjtött.

A Malom-csatorna Sörház térrel egy magasságban levő szakaszának falából Körösi Jenő 1966-ban román-kori vörösberényi homokkőből faragott oszlopfőt; ugyancsak román-kori, homokkő, fűrészfogas díszítésű, keskeny horonnyal tagolt párkánytöredéket; gótikus, homokkőből faragott, nyolcszögű oszloptöredéket és gótikus, erősen profilált homokkő pillérköteg részletet váltott ki és szállított a SZIM-be.

A Sörház térről 1960-ban több edénytöredék és kő ágyúgolyó került a SZIM-be.

A Sörház tér 1. sz. ház bontásából 1965-ben Kralovánszky Alán egy török sírkövet, Körösi Jenő egy évvel később román-kori homokkő sarokoszlop töredéket; homokkő, késő gótikus pálcátagos ablakkeretű töredéket; mészkőből faragott, gótikus, körtetagos bordatöredéket; mészkőből faragott, gótikus, pálcátagos ablakkeret töredéket; török, turbános sírköveket szállított a SZIM-be.

A Sörház tér 2. sz. ház Malom-csatorna felé vezető kerítéséből 1966-ban Körösi Jenő mészkőből faragott, palmettás, kis oszlopokkal díszített román-kori pillértöredéket; fehér homokkőből faragott, gótikus, nyolcszögletű oszloptörzs töredéket vitt a SZIM-be.

Véleményünk szerint a Sörház tér környékén (Malom u. 27., 37., 45–47., 53., Sörház téri kőfaragványok) török temető és középkori templom állott templom körüli középkori temetővel. Az itt talált templomhelyet a Szent Erzsébet templom (12.2.2.F. lh.) helyével azonosítottuk.

A Sörház tér 3. sz. ház udvarában egy 15. századi sárga oldaltöredéket találtunk 1987-ben (*Hatházi–Siklósi*, 1987.), míg 1989-ben 13–14. századi, 15. és 16. századi kerámia töredékeket gyűjtöttünk.

A leletek között sárga, barna és vörös, kihajló szalagperemet; bekarcolt vonaldíszes oldaltöredékeket; sárga, kihajló, erősen profilált peremeket; sárga, kihajló, befelé húzott peremet; sárga, kihajló, elvastagodó peremet; sárga, kihajló, felfelé húzott peremet; sárga korsó peremét; vörös és szürke, alul élben végződő peremeket; sárga, vörös földfestéses oldaltöredéket és szürke aljdarabot találtunk. (*Fancsalszky–Siklósi*, 1989.)

A lelőhelyhez tartozó Szabadságharcos u. (ma: Mátyás király krt.) 65. sz. ház udvarából 15. századi rózsaszín, kavicssal soványított oldaldarabot és egy sárga fedő peremét gyűjtöttük. (*Hatházi–Siklósi*, 1987)

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/35. lelőhely , 29141

Lelőhely neve: **Vendel u – Fecskepart – Úttörő u – Móri u környéke**

Lelőhely helyrajzi száma: 3789, 3792, 3793, 3794, 3802, 3803, 3804, 3805, 3808, 3809, 3812, 3823, 3824, 3827, 3828, 3829, 3832, 3833, 3834, 3841, 3842, 3847, 3848, 3849, 3850, 3853, 3854/1,2, 3855 – 3868,

Lelőhely típusa: Település, templom, temető

Lelőhely kora: Középkor, Törökkor, Újkor

Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A lelőhelyet a középkori Budai külváros (12/2. lh.) erődítéseken kívül eső részével azonosítottuk.

A Felsővárosi plébánia templom Úttörő utca felé eső részén csatornázási munkálatok során Fülöp Gyula 1976-ban későközépkori temető sírjait figyelte meg és megállapította, hogy a sírok az Úttörő utca alatt folytatódnak. Erre a lelőhelyre lokalizáltuk a Szűz Mária kápolnát (12.2.2.I. lh.).

A Móri u. 4. sz. ház területén, közvetlenül a Budai külváros egykori sánca mellett 1953-ban egy sír került elő. Ugyaninnen 1965-ben Körösi Jenő törökkori leletanyagot vitt a SZIM-be. 1955-ben több 18. századi kerámia-töredék mellett néhány középkori cserepet vittek a SZIM-be. A ház

előtt, gázcsőárokából 12–13. századi vörös, bekarcolt vonaldíszes oldaldarabot gyűjtöttek 1979-ben.

A Móri út 9-11. sz. ház udvarának hátsó részéből az Árpád-kortól a 15. századig találtunk kerámiatöredékeket, köztük sárga korsó sűrűn bordázott peremét; finom, szürke peremet; szürke szalagperemet; rózsaszínű, kavicsal erősen soványított, szögletes, alul élben végződő peremet; sárga, hullámvonalköteg- és fogaskerékdíszes, kavicsal soványított oldaltöredékeket. (*Boldizsár–Fülöp–Siklósi*, 1987.) A háztulajdonos szerint házának nyugati traktusának építésein „római út” részleteit figyelte meg.

A Móri u. 11. sz. ház területén Makkay János 5 db, 12–13. századi bekarcolt hullámvonaldíszes és fogaskerékdíszes kerámiatöredékeket talált 1979-ben.

A Móri út 17. sz. ház udvarának hátsó részéből egy középkori vörös, kavicsal soványított oldaltöredéket és egy 13. századi, eredetileg sárga, kihajló, szögletes peremet gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fülöp–Siklósi* 1987.)

A Móri út 26. sz. ház kertjének hátsó részéből 13–15. századi töredékeket gyűjtöttünk, köztük rózsaszínű, kavicsal soványított, bekarcolt vonal- és hullámvonaldíszes oldaldarabot; fehér és sárga szalagperemeket; sárga, behúzott szalagperemet és sárga, „római számos” díszítésű oldaldarabot. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 28. sz. ház kertjének hátsó részéből 15. század végi kerámiatöredékeket, sárga, vörös földfestéses szalagperemet; fehér, „római számos” díszítésű oldaltöredéket és sárga, erősen profilált, lekerekített peremet gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 30. sz. ház udvarának hátsó részéből 13. századi, valamint 15. és 16–17. századi kerámiát, köztük sárga fedő peremét; rózsaszínű, fogaskerékdíszes oldaltöredéket; szürke, alul élben végződő peremet és szürke, négyzetes alakú kályhaszem peremét gyűjtöttük. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 30/A. sz. ház kertjének hátsó részéből 12–15. század közötti időszakra keltezhető kerámiatöredékeket, köztük sárga, alul élben végződő finom peremet; barna és sárga szalagperemeket; vörös, behúzott szalagperemet; barna, kavicsal erősen soványított, nyakán bekarcolt hullámvonallal díszített fazék kihajló, szögletes peremét és sárga, sűrűn bordázott oldaltöredéket gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 38. sz. ház udvarának hátsó részéből egy sárga, élbordázott, vékony, 14. századra keltezhető oldaltöredéket gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 44. sz. ház udvarának hátsó részéből 13. századi és 15. századi kerámiát egyaránt találtunk, köztük vörös, kavicsal erősen soványított, profilált peremet; vörös, szögletes, kihajló szalagperemet; kívül sárga, bordás váll- és nyakdarabot; sárga szalagperemet szürke festésnyomokkal és szürke szalagperemet. (*Boldizsár–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 46. sz. ház kertjének hátsó részében 13. századi sárga, kavicsal soványított, kihajló peremet és sárga, kavicsal soványított oldaldarabot találtunk. (*Boldizsár–Siklósi*, 1987.)

A Móri út 74. sz. ház udvarának hátsó részéből 13. századi sárga, kavicsal soványított, kétsoros fogaskerékdíszes oldaltöredéket és barna, kavicsal soványított, alul élben végződő peremet gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi*, 1987.)

1965-ben az Úttörő utcában mészkőből faragott párkánytöredéket találtak, melyen leveles-indás keretben madártestű ragadozó egy menyét-szerű kisebb állaton áll.

A Havranek József u. (közben: Úttörő u.) 4. sz. ház kertjében falalopozásból román-kori falpillér került elő. Díszítése: szalagfonatos, sakktábla mintás, két oldalon medalionokban madarak, köztük akantusz levelek.

Az Úttörő (ma: Havranek J.) u. 61-71/A. sz. házak udvarainak felásott részéből Árpád-kori, 14. századi és 15–16. századi kerámiatöredékeket, köztük sárga, háromszög alakú kályhaszem peremét; sárga szalagperemeket; vörös és sárga, sűrűn bordázott oldaltöredéket; sárga, hullámvonalköteg díszes oldaldarabokat; sárga, fogaskerékdíszes oldaltöredékeket; szürke,

kihajló, szögletes peremet; sárga, kihajló, kavicssal soványított, elvékonyodó peremet; sárga szalagperemet, mely alul élben végződik és sárga kihajló peremet találtunk. (*Hatházi–Siklósi, 1987.*)

Itt kell megjegyeznünk, hogy az Úttörő u. 59. sz. háznál már nem találtunk régészeti leleteket.

Az Úttörő (ma: Havranek J.) u. 83. sz. ház udvarának felásott részéből több középkori cserép mellett 13. századi sárga, kihajló, kavicssal soványított, szögletes peremet és sárga, kavicssal soványított oldaldarabot gyűjtöttünk. (*Hatházi–Siklósi, 1987.*)

A Vendel u. 9. sz. ház területén árokásáskor Hatházi Gábor végzett leletmentést 1987-ben. A kb. 80 cm mélységű újkori feltöltési réteg alatt Hatházi Gábor keletelt emberi csontvázakat figyelt meg. Helyszíni szemlénk során az Árpád-kortól a 16. századig datálható kerámiatöredékeket, köztük sárga, kihajló, elgömbölyödő peremet; szürke, kavicssal soványított, vállán bekarcolt vonaldíszes fezők szögletesre profilált peremét; sárga és szürke, négyzetes alakú kályhaszem peremét; sárga, vörös földfestéses oldaltöredéket; sárga, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket; fehér és sárga szalagperemeket és törökkori, vörös, kavicssal erősen soványított kihajló, vastag, fölül bekarcolt vonallal profilált peremet gyűjtöttünk. (*Hatházi–Siklósi, 1987.*)

A Vendel u. 1-21. sz. házak területén Árpád-kortól a 15–16. századig datálható kerámiatöredékeket, köztük vörös és sárga, kihajló szalagperemet, melyek alatt bekarcolt vonaldísz volt; fehér, sárga és vörös, bekarcolt vonaldíszes oldal- és aljtöredékeket; sárga, vékony, kavicssal soványított peremeket részben vállon bordás díszítéssel; vastag sárga peremeket részben benyomott dísszel; pecsédíszes szalagperemet; szürke fedő peremét; vörös peremet; sárga, bekarcolt vonal- és hullámvonaldíszes aljdarabot és sárga, négyzetes alakú kályhaszem peremét gyűjtöttük. (*Fancsalszky–Siklósi, 1989.*)

A lelőhelyen tehát, annak déli (Felsővárosi plébánia templom környéke) és északi részén (Vendel u. 9.) egyaránt találtunk sírokat. Az Úttörő utcában román-kori kőfaragvány is előkerült. Ezek összességében azt jelentik, hogy legalább egy középkori templom és temetője állott ezen a területen, véleményünk szerint a Szűz Mária kápolna (12.2.2.1. lh.).

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/36. lelőhely , 25442

Lelőhely neve: **Fecskeparti temető**

Lelőhely helyrajzi száma: -

12/36. lelőhely , 25438

Lelőhely neve: **Fecskeparti temető – Móri út közötti rész**

Lelőhely helyrajzi száma: -

12/36. lelőhely , 29142

Lelőhely neve: **Fecskeparti lakótelep**

Lelőhely helyrajzi száma: 3922/3, 3906, 3934, 3935/73, 3967/2, 3968, 3972, 3973, 3977 -3997, 3998/1, 3999/1,2, 4000/1, 4001/1,2, 4002/1,2, 4003, 4005

12/36. lelőhely

Lelőhely neve: **Fecskeparti ltp. – Fecskepart – Móri u – Gombócleső dűlő – 8-as út**

Lelőhely helyrajzi száma:

Lelőhely típusa: Település, város, falu, erődítés, templom, temető

Lelőhely kora: Árpád-kor - középkor, törökkor,

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A leelőhelyet, melynek területén a Móri út mellett elterülő Boda és Fister-féle földeken 10–11. századi temetőt tártak felés bizonyos, hogy területén hasonló korú település is elterült, később, a középkor folyamán a Budai külváros (12/2. lh.) erődítéseken kívül eső részével azonosítottuk.

A Móri útról 1950-ben perembélyeges, vonaldíszes bögreperemet; bronz karikát; Árpád-házi királyok érmeit (1095–1161), CNH 90.; Mátyás király ezüst denárját és hét darab különféle, 12–13. századtól a 15. századig keltezhető edénytöredéket vittek a SZIM-be.

A Móri út mellett, a Fecskeparti temető déli részéről 1939-ben 12–13. századi bekarcolt hullámvonaldíszes töredékek, köztük peremek, bekarcolt vonaldíszes oldaldarabok, talpbélyeges részletek, vizeskorsó szájtöredéke és egy bekarcolt vonaldíszes bögre került a SZIM-be.

Ugyaninnen kincskereső gyerekektől törökkori fehér mészkőből faragott sírkő töredéket gyűjtött Kralovánszky Alán 1965-ben, elképzelhető tehát, hogy a környéken temető volt.

A Fecskeparti temető mellől vízcsőfektetéskor 12. századi pénzeket és egy bronz érmet találtak.

A Fecskeparti temetőben jobbra 12–13. századi kerámiatöredékeket gyűjtöttünk, ám egy 15. századi és egy törökkori töredéket is találtunk. A helyszínen sárga mázas, széles peremű török kályhaszem részletét; szürke és vörös, kihajló peremeket; rózsaszínű, alul élben végződő peremet; sárga cserépbogrács peremét; egy virágszirom-mintás, kör alakú rézveretet; sárga, kihajló, alul élben végződő peremeket; sárga, szögletes, kihajló peremet; sárga edény talpbélyeges részletét; sárga és barna, fogaskerékdíszes oldaldarabokat; fekete, bekarcolt négyes vonalköteg-díszes oldaltöredéket; sárga, bekarcolt vonaldíszes oldaldarabot; sárga, bekarcolt hullámvonalköteg-díszes oldaltöredéket és sárga, bekarcolt vonal- és hullámvonalköteg-díszes oldaldarabot találtunk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi, 1988.*)

A Fecskeparti lakótelepen, a Kőszegi F. u. 4. sz. ház területén Árpád-kori sárga cserépbogrács peremét és eredetileg fehér, bebökdösött díszű válltöredéket gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi, 1988.*)

A Kőszegi F. u. 5-7. sz. ház területén egy 13. századi, szürke, bekarcolt hullámvonaldíszes oldaltöredéket találtunk. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi, 1988.*)

A Fecskepart és a Móri út találkozásánál 1970-ben Kralovánszky Alán végzett feltárást. Kralovánszky ekkor két, véleménye szerint 10–11. századi, illetve egyértelműen 11. századi földbemélyített házat tárt fel, meghatározva egy mindmáig egyetlen korai település helyét a mai Székesfehérvár területén. A két ház ún. külső kemencés, szabálytalan kör-, illetve téglalap alaprajzú, 8, illetve 5 m² nagyságú. Lakói marhát, juhot, halat, vízi szárnyast, vaddisznót, tojást, őszibarackot fogyasztottak. A házakban az ásató korai bogrács és vonal-, illetve hullámvonaldíszes kerámiatöredékeket talált.

Körülbelül erről a területről, a Móri út 4 km-kövétől keletre, kb. 40 m-re Körösi Jenő 1966-ban 12–13. századi kerámiatöredékeket és egy orsógombot vitt a SZIM-be.

Ugyaninnen egy évvel korábban Körösi Jenő törökkori és 18. századi leleteket vitt a SZIM-be, egy bizonytalan eredetű csontfaragvány mellett.

A Móri út 110. sz. ház előtt egy fekete, 13. századi fazék bekarcolt vonaldíszes darabjait találtuk meg. (*Boldizsár–Fancsalszky–Siklósi, 1988.*)

A Fecskeparti lakótelepen, a Wagner József u. 16. sz. ház területén egy 13. századi sárga, erősen bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket gyűjtöttünk. (*Boldizsár–Fncsalszky–Siklósi, 1988.*)

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/140. lelőhely , 29143

Lelőhely neve:

Lelőhely helyrajzi száma

12/37. lelőhely , 29143

Lelőhely neve: **Szedres dűlő – Szeder u – Palotai u köze**

Lelőhely helyrajzi száma: 4394/1, 4394/1, 4473/1, 4474, 4475, 4478, 4479, 4482 – 4486, 4488, 4489, 4490, 4492/1,2, 4493, 4494, 4495, 4498, 4499, 4500, 4501, 4557, 4559, 4560, 4561/2, 4562, 4563/1,2, 4564, 4565, 4566, 4567, 4569/2,4, 4570, 4571, 4572

Lelőhely típusa: település

Lelőhely kora: őskor, Árpád-kor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/103. lelőhely , 29201

Lelőhely neve: **Kiskecsekemét (Manné földje)**

Lelőhely helyrajzi száma: 3510 – 3520, 3521/1,22, 3524/3, 3525, 3529, 3901/1,2,3

Lelőhely típusa: temető

Lelőhely kora: Árpád-kor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A lelőhely a Budai külváros (12/2. lh.) területén, egy korábbi település temetője lehetett. A Zámolyi út közelében, a Kiskút útja – 8-as műút (körgyűrű) találkozásánál terült el Manné egykori földje, ahol 1921-ben kiforgatott sírokból Árpád-kori sírleletek, 3 db S-végű hajkarika, zárt bronz gyűrű került elő. 1928-ban a helyszínen újabb, többretegű temetőrészletet tártak fel, és ekkor S-végű hajkarika, bronz karperec és 22 db Árpád-kori denár került a SZIM-be.

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/117. lelőhely , 29214

Lelőhely neve: **Liget u – Palotai u köze (Pintér Károly lakótelep)**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora: középkor

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

Fehérvár északi részén, az egykori sárrét partján, kb. 400x150 méteres területen található a lelőhely. 1979-ben a Palotai úti (Pintér Károly) lakótelepről kései középkori szürke kerámia alj- és oldaltöredékeit vitták be a SZIM-be. Erről a környékről, a „Palotai útról” 13. századi edénytöredékeket és kályhaszemet hozott a SZIM-be Lencsés József.

A lelőhelyet a középkori Szentgyörgy (2) faluval (12/43. Lh.) azonosítottuk.

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/122. lelőhelyLeelőhely neve: **Serfőző malom**

Leelőhely helyrajzi száma:

Leelőhely típusa: malom

Leelőhely kora: középkor, törökör, újkor

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely leírása:

A mai Fürdő u. – Fürdő sor találkozásánál, a Gaja-patak partján álló malom egykor a középkori Budai külváros (12/2. lh.) része volt.

A bejárati ajtaja felett levő tábla szerint „ERBAVET Anno 1800” 1800-ban épített serfőző malom helyén a középkorban és a törökörben is állott malom.

A Gaja-patak felé eső falainak alsó része kváderkövekből épült, s a malom délnyugati sarkának sarokarmírozása is az épület középkori eredetére utal. Írott forrásaink több középkorban és törökörben működő fehérvári malomról tesznek említést, ám helyileg egyiket sem azonosíthatjuk lelőhelyünk malmával. Az 1601-es metszetek, alaprajz nem ábrázolnak a helyszínen malmot, melyet nem láttat 1689-ben La Vergne sem. Megjelenik viszont a malom az 1691-es német nyelvű városalaprajzon (10. die frugt Müle), majd az 1720-ban készült De Prati-féle alaprajzon (mühl) és az 1738-ban készített városalaprajzon (die mühl graben) valamint feliratok nélküli alaprajza látható az 1730 körül készült városalaprajzon is. Bizonyos tehát, hogy a malom középkori eredetű, valószínűleg törökör átépítésekkel. Tény az, hogy a város már a török alóli felszabadulástól kezdve gyakorolta a serfőzés és –mérés kiváltságát és már 1694-ben dolgozik a serfőzdén a svájci Schwarzenbergből jött Jadocus Schmidt.

A székesfehérvári sörházban 1859-ben jégvermet ástak és 13' mélységben egy fekete agyagcsuprot találtak, melyet Oberrecht Mátyás az MNM-nek ajándékozott.

1965-ben a Sörházkert 1. sz. házának falának bontásából fehér mészkőből készült nyolcszögletű oszlopon nyugvó turbándíszes török sírkövet vittek be a SZIM-be.

Leelőhely kutatása:

Leelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/127. lelőhelyLeelőhely neve: **Királykút**

Leelőhely helyrajzi száma:

Leelőhely típusa: kút

Leelőhely kora: középkor, törökör, újkor

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely leírása:

A Királykút (Mikszáth K. u. 23.) a középkori Budai külvároshoz (12/2. lh.) tartozott, annak erődített részén kívül, északkeleti sarokpontja mellett állt.

A kutat gémeskút formájában már az 1601-es francia metszet ábrázolja. Kútnak jelöli La Vergne is 1689-ben és kútépítményt jelöl az 1730 körül készített városalaprajz is. Liptay János 1797-ben készített városalaprajzán (p. Ipsomet Fons Regius) már feltűnik a kútház. 1796-ban két kertben összesen 113 darab török és holland aranyat találtak. Ekkor a városi magisztrátus kérte a helytartótanácsot, hogy a városnak járó harmadrészt a Király kútja építésére fordíthassák. Engedély helyett ekkor a hatóságoktól csak egy nyugtát kaptak. 1980-ban Siklósi Gyula leletmentést, jobbára inkább megfigyelést végzett a helyszínen, ahol az épületen belül középkori

falmaradványokat és kőlapokkal kirakott járósíntet, kívül 40 cm mélységben a mai járósínt alatt görgeteg kövekből kirakott kőburkolatos utcasíntet figyelt meg.

Adataink alapján valószínűnek látszik, hogy a Királykút területén kiépített kútházzal a középkorban és a török korban sem számolhatunk. A külső járósíntben egyetlen bevagdosott díszű, korsóhoz tartozó, vörös fültöredéket találtak, mely a 13. századra datálható. A belső járósíntben jobbra 15. századi, ám néhány 12–13. századi cseréptöredéket is találtak: vörös földfestéses sárga és fehér korsók oldaldarabjait; sárga és vörös korsók bevagdosott díszű fültöredékeit; fogaskerékdíszes sárga fazék kavicsal erősen soványított oldaldarabját és fehér, vastag, bekarcolt vonaldíszes palack oldaltöredékét. Mellettük az útburkolatból három vas patkó.

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/140. leelőhely, 29143

Lelőhely neve: **Szedres dűlő – Szeder u – Palotai u köze**

Lelőhely helyrajzi száma

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora:

Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti leelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely kutatása: Siklósi Gyula topográfiai kutatásai

Lelőhely állapota: Belterületi épületekkel, közutakkal fedett, bolygatott terület.

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

A középkori Budai külváros leelőhelyei Székesfehérvár mai külterületén:

12/52. leelőhely, 21713

Lelőhely neve: **Bolti – Csucskai dűlő**

Lelőhely helyrajzi száma:

Lelőhely típusa: település

Lelőhely kora: bronzkor, késő avarkor

Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti leelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: mezőgazdasági művelésű, bolygatott terület

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/53. leelőhely , 29154

Lelőhely neve: **Pokol sarja – Vörösmarty TSZ juhhodálya közötti terület**

Lelőhely helyrajzi száma: 20009/3, 20010/3,2, 20007/1,4, 20006, 20005/17

Lelőhely típusa: település

Lelőhely kora: bronzkor

Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti leelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

Lelőhely kutatása:

Lelőhely állapota: mezőgazd. művelésű, részben úttal, udvarral fedett, bolygatott terület

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/55. lelőhely , 29155Leelőhely neve: **Nagy-sósos déli része – Pokol sarja északi része**

Leelőhely helyrajzi száma: 20012/10, 20012/11,12,13,14, 20005/13,20,21,22,23

Leelőhely típusa: település

Leelőhely kora: őskor, Árpád-kor

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely leírása:

Az egykori mocsár partján, kb. 1000x350 méteres területen találtunk leleteket: egy Árpád-kori szürke, bekarcolt hullámvonaldíszes oldaldarabot; 15. századi sárga fedő gombját; vörös és sárga, bordázott oldaltöredéket.

A lelőhelyet a 12/92., 12/137., 12/138. sz. lelőhelyekkel együtt a középkori Celény faluval azonosítottuk. Nem kizárt azonban, hogy az Árpád-korban a 12/36. sz. lelőhely, mely később a Budai külváros (12/2. lh.) része lett (hiszen a törökkorban is létezett, míg Celény már nem), korábban Celény faluhoz tartozott. Péterfalva az 1193-ban kelt határjárás szerint Barctól délkeletre feküdt, mint annak határosa. Györffy szerint az elpusztult Péterfalva helyén (8/1. lh.) épült fel Celény. Györffy feltevése annyiban igaz, hogy Celény valóban Fehérvártól északnyugatra, Barctól (8/16. lh.) délkeletre feküdt, ám a lelőhelyek tanúsága szerint Péterfalvától délkeletre. Celényt 1228-ban említi oklevél egészen 1449-ig, Péterfalvát pedig 1193 és 1340 között, tehát a két falu 1228-tól 1340-ig bizonyíthatóan egymás mellett élt, a leletanyag tanúsága szerint tovább.

„Celum”-ot a Csák nembeli Miklós 1228-ban és 1231-ben Lőrinc és Izsák nevű fiaira hagyta, 1237-ben felét szabadosok nélkül Izsákra, felét hat szabadossal Lőrincre és Jánosra (12/55., illetve 12/92. lelőhelyek?). 1278-ban Miklós fiai az öccsük, a Márk halála utáni osztozkodás során az itteni kétkerekű malmot Jánosnak adták, míg Lőrinc új malmot építhetett magának (Kálló malom (12/137. lh.) és Polgár malom (12/138. lh.) elődje?). 1326-ban a Csák nembeli István fiai, Péter és István itteni részüket (portio in celum) átadták cserébe Károly királynak. 1249-ben Fehérvár határosa (12. lh.) északnyugaton. Egy 1371.-évi oklevél szerint a fehérvári keresztéseknek is van egy malmuk a Celum vizen (Gaja-patak), lehet, hogy a két említett celum-i malom egyikével azonos malomról van szó, Károly szerint azonban északabbra állt. 1381-ben és 1433-ban a neve possessio celum, azonban egy 1409-ben kelt oklevél közben desertának nevezte. 1449-ben predium celumfelde néven említi egy forrás. 1539-ben és 1694-ben a falut már nem, viszont a celumwyze vagy caelum vize folyót említik írott források.

Leelőhely kutatása: (fancsalszky–siklósi, 1990.), Siklósi Gyula topográfiai kutatásai

Leelőhely állapota: mezőgazdasági művelésű bolygatott terület

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/92. lelőhely , 29190Leelőhely neve: **Gaja patak – Pokol sarja – Gugásvölgy – Körgyűrű találkozásánál**

Leelőhely helyrajzi száma: 20022/83,84,85,86, 20008, 20007/9,10,11,12,13, 20007/5

Leelőhely típusa: település, temető, templom

Leelőhely kora: középkor

Leelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Leelőhely leírása:

Az egykori mocsár partján, kb. 350x200 méteres területet foglalt el a lelőhely. Terepbejárásaink során a helyszínen talált os sacrum maradványa temető – esetleg templom – helyét sejteti. Körötte árpád-kori szürke, hullámvonalköteg díszes oldaltöredéket; 13–14. századi szürke, bekarcolt vonaldíszes oldaltöredéket; 15. századi rózsaszínű négyzetes kályhaszem peremét és egy középkori vörös, élben végződő peremet gyűjtöttünk.

A lelőhelyet a középkori Celény faluval (12/55. lh.) azonosítottuk.

Leelőhely kutatása: (fancsalszky–siklósi, 1990.)

Lelőhely állapota: mezőgazdasági művelésű, részben úttal, burkolattal fedett bolygatott terület
Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/93. lelőhely , 29191

Lelőhely neve: **Nagy-sósos északi része**
Lelőhely helyrajzi száma: 20015, 20013/3,4,5,6,7, 20005/5
Lelőhely típusa: település
Lelőhely kora: Árpád-kor
Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A Gaja-patak melletti mocsár partján, kb. 1000x400 méteres lelőhelyet találtunk. Terepbejárásunk során a helyszínen több jellegtelenebb középkori edénytöredék mellett Árpád-kori szürke, bekarcolt hullámvonalköteg díszes oldaltöredéket; vörös, kavicssal erősen soványított oldaldarabot; szürke alj- és oldaltöredékeket; 15. századi sárga, bordázott válltöredéket gyűjtöttünk.

A lelőhelyet a középkori Péterfalvával (8/1. lh.) (Sárkeresztes) azonosítottuk.

Lelőhely kutatása: (fancsalszky–siklósi, 1990.)
Lelőhely állapota: mezőgazdasági művelésű bolygatott terület
Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/137. lelőhely ,

Lelőhely neve: **Kálló-malom**
Lelőhely helyrajzi száma
Lelőhely típusa: település, malom, temető
Lelőhely kora: középkor
Lelőhely védeltsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A Kálló malom a 12/92. lelőhely mellett áll, s helyét a középkori Celény falu (12/55. Lh.) egyik, 1278-ban említett malmának helyével azonosítottuk.

A Móri út mellett, a malomnál, Boda és Fister földjén 1921-ben épületmaradványokat és sírokat találtak, két s-végű hajkarikával. 1950-ben ugyanezen a helyen egy transzformátorház építésekor 20-30 sírt semmisítettek meg. A leletmentés során fenékbélyeges agyagedényt, vállán bekarcolt egyenes-, ez alatt hullámvonalas díszítéssel; nyitott sima bronz karikát és II. Géza-, valamint Mátyás király denárait mentették meg. Bóna István a temetőt sírleletei alapján a 11–12., illetve a 12–13. századra keltezte. A leletmentések egyértelmű bizonyítékot szolgáltatnak arra, hogy a Kálló malom a 12/92. lh. szerves része volt. 1964-ben egy pillértöredék került elő a Kálló malomból. A homokkő faragvány két oldalát egy-egy dicsfényes apostol díszíti félköríves záródású fülkében. Az egyik fülke felett „S. Andrea” felirat olvasható.

Egy évvel később gótikus homokkőből faragott sarokoszlop került elő a malomból. A bázishoz egynegyedével csatlakozó körátmetszetű oszlopot Körösi Jenő ajándékozta a SZIM-nek. A leletek talán Celény középkori templomához tartoztak. Gótikus, homokkő, profilált boltindítás és gótikus, homokkőből faragott, enyhén profilált borda kerültek elő a Móri út 4–5 kilométere között fekvő Bajor tanya területéről, ahol korábban malom volt. Ugyanekkor egy vörös cserépbogrács peremét és bekarcolt hullámvonaldíszes oldaltöredékeket találtak a lelőhelyen. Ezek a leletek viszont talán már az egyik középkori malomhoz tartoztak.

Lelőhely kutatása: Siklósi Gyula topográfiai kutatásai
Lelőhely állapota: egykori épülettel, udvarral, részben úttal fedett bolygatott terület
Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

12/138. lelőhely

Lelőhely neve: **Polgár-malom**

Lelőhely helyrajzi száma

Lelőhely típusa: malom

Lelőhely kora:

Lelőhely védettsége:

KÖH által regisztrált régészeti lelőhely, mely ex lege általános védelem alatt áll.

Lelőhely leírása:

A Polgár malom a 12/55. sz. lelőhely mellett áll, s helyét a középkori Celény (12/55. lh.) egyik 1278-ban említett malmának helyével azonosítottuk.

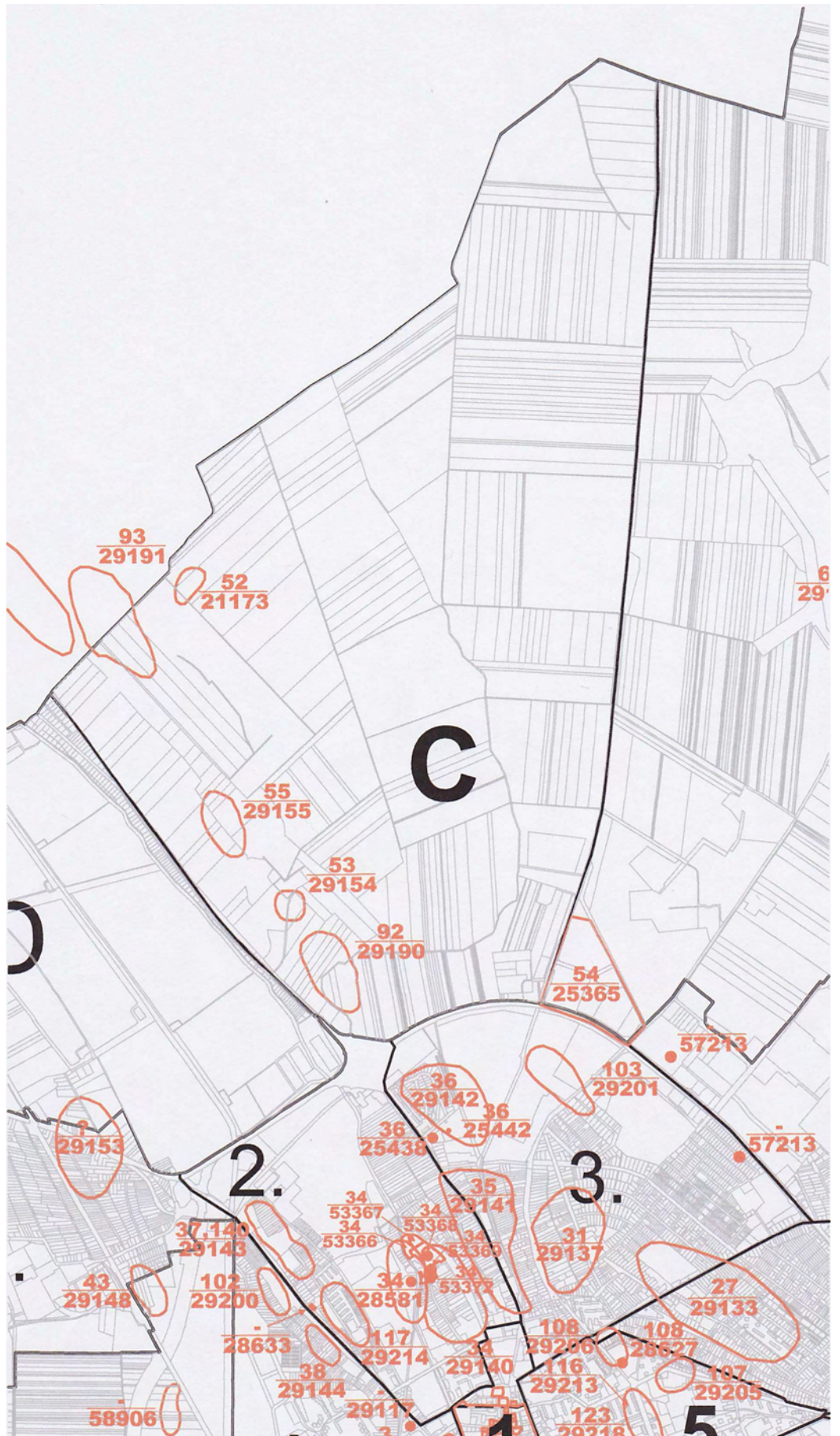
Helyszíni bejárásunk során középkori leletanyagot nem találtunk.

Lelőhely kutatása: (fancsalszky–siklósi, 1990.)

Lelőhely állapota: egykori épülettel, udvarral, részben úttal fedett bolygatott terület

Irodalom, forrás: Siklósi Gyula: Fejér megye Régészeti Topográfiája, kézirat

RÉGÉSZETI LELŐHELYEK

4./ Épített örökség

A vizsgálat tárgyát képező városrész egy organikusan fejlődő történelmi magra épülő, ám mai állapotában valójában egymástól karakterben eltérő, önálló egységek láncolata.

Az egykori hatalmas Budai külváros (civitas exterior), amelynek kiterjedését e régészek a móri úti malmoktól a szőlőhegyig, sőt egészen a vasútig azonosították, a török uralom alatt szinte nyom nélkül elpusztult. A környező uradalmak betelepülő jobbágysai majd a magyar és német parasztok fokozatosan felépítették az új falusias külvárost, amely története során több ízben is hatalmas tűzvészek áldozata lett. A 19. század második felében a vasút kiépítésével elsősorban a déli városrészek fejlődése került előtérbe, a fejlesztések nem a Felsővárost célozták meg, továbbra is megmaradt Fehérvár éléskamrájának. Az új település a régi külváros körül, a korábbi földeken alakult újjá, középen üresen hagyva a vásárállást. A 19. századi polgárosodással a belvároshoz közeli részek sorra elegáns városi arculatot kaptak. A múlt század elején a hagyományos paraszti élet egyik fő színtere, a nagyhagyományú vásártér is csökkenni kezdett, fokozatosan megszűnt, helyére közigazgatási paloták, hivatali tömbök, iskolák és módos polgárházak, ligetek, parkok kerültek. A nagyszabású városi építkezések árnyékában Felsőváros külső része a hagyományait megtartva továbbra is falu maradt. A 20. század elején, derekán a városszéli hadiipari nagyüzemek vonzásában többfelé épültek munkásnegyedek, ide is jutott belőle. A II. világháborúban a hírhedt zámolyi csata elsősorban a Felsőváros lakosságát és házait sújtotta. Itt az újjáépítés nagyrészt a korábbi hagyományok szerint történt. A 70-80-as években néhány év alatt a föld színével tették egyenlővé – házaival, életformájával - Fehérvár két gazdag múltú külvárosát, a Palotavárost és a Vizivárost, hogy a helyükön megépülhessen a történelmi belvárost összeszorító panelgyűrű. Viszont a Felsővárosra is kiszabott falanszter szerű átalakulás csupán terv maradt, bár a szélekből, csáp-, vagy szigetszerűen jutott ide is. A hagyományos külvárosokat sújtó építési tilalmak egy kicsit itt is megállították az időt.

Az utolsó két évtizedben a politika mindenható szerepét átvette a pénz, ami újabb gyűrűt készült vonni a város köré. Bár ez magát a körgyűrűn belüli Felsőváros területét nem érinti közvetlenül, a hatása azonban már itt is érezhető. A túldominánsá vált kereskedelem, a jogszabályi lazulás és a társadalmi értékrend változás nem hagyja érintetlenül Felsővárost sem. Ezt bizonyítják az eddigi békés, hagyományos arculaton tapasztalható változások is.

A városrész mára különböző módon kifejlődött kisebb-nagyobb egységei általában nem hatottak egymásra, ez a függetlenség az eltérő településszerkezeti jellemzőkről is leolvasható. Némelyik a használatában is zárt egységet képez, pl., laktanyák. De zártnak minősíthetők a lakótelepek is, hiszen belső szerkezetük saját törvényeik szerint alakult.

Molnár Tibor, hajdani városi főmérnök visszaemlékezéséből megtudható, hogyan látta Felsővárost az 1920-30-as években:

„Északi irányba tekintve a kéttornyú templom mellett láthatjuk a Felsőváros főszél irányában nyújtózó széles utcáit, ebben az időben még elég egységes oromzatos homlokzatokkal az utca felé fordulóhosszú, tornácos parasztházakkal, széles kapukkal és udvarokkal.

A felsővárosiak nem szerették a fákat. A fátlan udvarok és a főszélbe sorakozó nádfedésű házak szörnyű tűzvészek szenvedői lettek. Mi alsóvárosiak, égettvárosnak hívtuk a Felsővárost. Tucátjával felmeredő füstös falu házsorok, a kormosan kimentett holmik látványa gyerekkorom lidérces álmainál is szörnyűbb volt.

Pedig vannak a Felsővárosnak idilli tájai is: a két széles utcát a nép gatyaszár utcának nevezte, a közöttük díszlő templom, iskola, óvoda és ligetek szép együttest adnak. A városmajor, a régi sörház, a zuhatagos vizesmalom a Malom-csatorna mellett, szemben pedig a Rózsáskert szigete nosztalgias emlékem.”

Mi maradt meg ebből a Felsővárosból mára? Milyen a Felsőváros ma?

Az örökségi érték vizsgálatát egységenként végezzük el, földrajzi sorrendben, nyugat irányából kelet felé haladva, általában az alábbi szempontok szerint:

- településkép és utcaképek
- településszerkezet és területhasználat
- településkarakter, beépítési mód
- épületek
- köztárgyak, művészeti alkotások

Az épületek, köztárgyak, művészeti alkotások felsorolása, elemzése nem lehet teljes körű, túllépi e tanulmány megemészthető kereteit. Az ismeretek pótlására több kiadvány, könyv, topográfia áll rendelkezésre.

Az infrastruktúra vizsgálata nem képezi e tanulmány tárgyát.

FELSŐVÁROS 1.

A városrész nyugati felét két fontos útvonal határolja, a Várpalota-Veszprém és a Mór irányába tartó utak. Déli oldalán közvetlenül a történelmi belvároshoz csatlakozik. Északról a körgyűrű zárja le a belterületet.

Palotai út és környéke

A Palotai út teljes hosszát az aszimmetria jellemzi. Bár az út nyugati oldalának elemzése a Palotavárosról készült 4. kötetben történik, a szemlélő szeme erre azonban nincsen tekintettel. A vizsgálat sem nélkülözheti az út két térfalának szerkezeti egységként való kezelését.

A városközpontból kiindulva a belváros felőli oldalon a plázától a Mészöly Géza utcai sarokig szerkezetében és utcaképében a hagyományos 20. század eleji kisvárosias zárt sorú beépítés a jellemző, bár a Schwäbisch Gmünd utca vonalában nemrég épült gigantikus háztömeg ezt kettévágja.

Ezzel szemközt a palotavárosi oldalon nagy alapterületű földszintes áruházdobozok, folytatás nélküli magányos, többszintes üzletházak, benzinkút, és nagy üres parkolófelületek sorakoznak lazán egymás után, városépítészeti koncepció és az arcuatteremtés legkisebb szándéka nélkül.

A városból kifelé haladva megcserélődnek az arányok. A Palotai út baloldalán a történelmi értékű temetők között kifeszülő kálváriásor és mögötte a környék egyik legszebb, épségben megmaradt, védelemre méltó külvárosi házsora képez térfalat. Szemben, az út felsővárosi sávjában állnak 1974 óta – 110 régi ház bontása árán - a város leghosszabb, tízszintes panelházai, áthatolhatatlan völgyzárógátként merednek több száz méter hosszúságban. A beépítés kitalálójának a tömegalakítás túl sok töprengést nem okozhatott. A 33 méteres párkánymagasságot egyébként még a liget sarkán a Garzonház indítja. Az 1979-ben emelt 10 szintes lakóház (eredetileg bérház) földszinti lepényében könyvtár, üzletek, szolgáltatások kaptak helyet. Dacolva a háttér magasságával, a Palotai úton a nagy házak előtt áll a város 3 megmaradt

vámházának egyike. Az 1930-as években a város kövezetvámszedési jogát állami kezdeményezésre megvonták, a vámsorompókat lebontották, a Palotai úti emeletes sáttortetős kis épület félretolt sorompóját, csak a hatvanas években távolították el. Az egykori vámház jelentős örökségi értéket képvisel.

Észak felé a tíz szintek befejeztével újra a földszint következik. A két utcaoldal különböző viselkedése itt is megnyilvánul, hiszen ahol az egyik oldalon lakóházak állnak, ott a másik oldalon temető van, távolabb meg éppen fordítva. (Rác-, majd Hosszútemető illetve szemben a Szedreskerti „Meváltó” temető) Így megy ez váltakozva a Hármashídig, ahol a Palotai út az új körforgalomba torkollik.

Ma is szolgálja a városlakókat az 1964-ben megnyitott Hármashidi Vízmű telep, mely új vízbázisból, a Kincsesbánya környéki bauxitbányák vizéből táplálkozik, kezdetben ipari vízként hasznosították. A vízműhöz a 60-as években szép modern épület létesült.

A Palotaváros felőli oldalon örökségi értéket a Kálvária környék és a Börgyár dűlő képvisel. A Felsővárost észak-dél irányban átszelő Varga csatorna az út keleti oldalán is értékes szép beépítés szervezőereje. Ez a mélyen húzódó, rövidke patakmenti utcaszakasz, természetes hatású telekszerkezetével és egyoldalon beépített utcaképével örökségi értéket képvisel, összhangban az út túloldalán folytatódó Börgyár dűlővel.

A Schwäbisch Gmünd utca – Mátyás király körút és a Mészöly Géza utca közötti sáv két eltérő egységre bontható.

A nyugati részén épült az 1930-as években a Városi Strandfürdő Mattyók Aladár tervei alapján, az egykori korcsolyapályához kapcsolódó rétségen. A Malom-csatorna beboltozása tette lehetővé a korszak egyik legnagyobb beruházásának, a strand, a Csitáry-víz, valamint a már meglévő Rózsáskert együttesnek az összekapcsolását a nagy, modern városi parkká váló fejlesztés tervével. A strand 1934. évi avatásakor medencéje nemzetközi versenyek tartására alkalmas uszodának számított. Modern hangvételű épületkompozíciójából mára a medencéket közrefogó két öltözőépület és az árkádos sarki bejárati építmény maradt fent. Az északi oldalon, a Molnár Tibor tervezte emeletes vendéglő a háborúban elpusztult, a helyén épült a 90-es évek elején a városi sportuszoda, növényzettel takart, rézsűbe szépen beültetve. A hajdani strandfürdő megmaradt épületei örökségi értéket képviselnek, a háború előtti modern építészet szép együtteseként. Az uszoda ezt méltó módon egészíti ki. A strand területén áll Bory Jenő Huszár születik c. bronzszobra, az uszoda mellett Pásztor János Balatoni sellők c. szoborcsoportja.

Bár nem szokás bírálattal illetni féligkész épületet, de a nagyvonalú eleganciával megkomponált strandfürdő-uszoda együttes oldalában, a strandterületből kihalászott telken épülő emeletes, magastetős üzletház – a leutánzott homlokzati motívumok ellenére – a régi nagyvonalú strandépületek lényegét nem értő, a terület értéke iránt érzéketlen megoldásnak tűnik.

A Mátyás király körút a Malomcsatorna 1920-as beboltozása során jött létre, az út menti platánsor még az eredeti telepítés maradványa. Az út keleti oldalán épült fel az 1960-as években az Ybl Miklós lakótelep, zöld ligetes környezetben, a parkokban kortárs művészek alkotásaival. A lakótelephez kapcsolódva épült a szolgáltatóház, gimnázium, orvosi rendelő és a vidám park is. „Örökségi” vonatkozása, hogy a lakótelep építése miatt elbontott házak között volt Ybl Miklós feltételezett szülőháza is.

A lakótelep déli és keleti oldalán az úttengely a történelmi belváros Műemléki Jelentőségű Területének (MJT) határa. A keleti oldalon húzódó Ybl Miklós utca az egykori Vásártér nyugati lezárásaként 1800 körül alakult ki.

A Mátyás király körút széles kivezetését a Palotai útra (Schwäbisch Gmünd utca) a 90-es években építették ki.

Palotai út déli szakasza

Hármashidi Vízmű

Szeder úti lakótelep

vámház

Garzonház

Varga-csatorna partja

régi főbejárat

a strand 1934-ben épült öltözőépületei

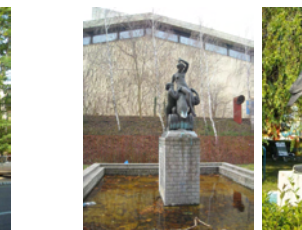
kordában tartott graffity

városi uszoda

üzletház készülöben

Balatoni sellők

Huszár születik

orvosi rendelő

Ybl Miklós lakótelep

Csónakázó tó és környéke

A Malom és Varga csatorna közötti terület északi felén a 19. század végén létrehozott park a Rózsáskert, az akkori fehérváriak pihenő-, sport és szórakozóhelye volt, melynek jelentőségét a közeli strand tovább növelte.

Az 1960-as évek tervezési és városfejlesztési munkáinak nagy erénye a környék zöldövezeti kialakítása. Kiképezték a csónakázó tavat, a területet ferdén átszelő Varga csatorna nyugati oldalán Vidám parkot, a tó körül sétányokat, északra erdősávot telepítettek. A Vidám Park évtizedekkel ezelőtt megszűnt, mára turisztikai fejlesztési területté vált. értékes faállománya veszélyeztetett.

A tó déli részén kialakított szigeten népszerű nyári vendéglő működik. Kemény téli napokon a víz befagy, ilyenkor alkalmas a korcsolyázásra. Nyaranta színes, lármás sárkányhajó versenyek vonzzák a közönséget.

A tópart a kezdeti szándéktól eltérően fokozatosan beépül.

1972-ben készült el a Szabadművelődés Háza (egykor Úttörő és Ifjúsági Ház, tervező: Schulz István), amely teraszos, vízszintes hangsúlyú tömegével és plasztikus építészeti részleteivel tudatosan ráhangolódik a tóra és a megduplázódásra, amit a víztükör nyújt. Második ütemként épült mellé 1989-ben egy iskola, mely eredetileg honvédségi célokra készült (ma Tóparti Művészeti Gimnázium). A kultúrház, tetején a csillagvizsgáló félgömbjével, melyet a tervező a platánsorral szegélyezett Mátyás király út tengelyére komponált, már a belvárosból is érzékelhető, szép látványt nyújt. Az épületegyüttes örökségi értéket képvisel.

A Mátyás király körút mentén a 70-es években modern épületek épültek oktatási intézmények részére (Ybl Gimnázium, pártoktatási központ), ma itt működik a Kodolányi Főiskola. A szép, ligetes környék a város ifjúságának egyik centrumává vált.

Később az tó északi oldalát is beépítették. Először a környék Clasp szerkezetű iskolája (Ligetsori iskola) és óvodája, majd egy katonai kollégium készült el.

A tó nyugati partoldala ma egy befektető tulajdonában van, az ingatlanon több ütemben megvalósuló ötszintes szálloda építését tervezi, a parttól néhány méteres közterületi sétány megtartásával.

A város a Királyi Séta kiemelt projekt keretén belül turisztikai létesítményeket tervez. A Vidám park helyén királyi kalandpark, a Rózsáskert északi sarkában körbejárható makettváros készül, a középkori belváros kicsinyített másával. Az utóbbi a gyakorlatban egy kézilabdapálya nagyságú lebetonozott területet jelent. Ellátásukra a környéken igen sok parkoló készül.

A parkterület déli oldalán a 30-as években mélyfúrás kezdődött egy neves geológus, Pávai Vajk javaslata alapján, a fúró 1300 méter mélységben a kemény kőzetben magakadt, csak kevés sós vizet hoztak fel. Ellenben már 300 méternél különleges savanyúvizet találtak. A Csitáry-kút ma is működik, a fehérváriak közkedvelt és állandó forgalmú ásványvíz nyerő helye. 1999-ben védőtető került fölé, 4 kőborítású pillér felett acélszerkezetű „lebegő” átlátszó tető (tervező: Csutiné Schleer Erzsébet, Szabó Lajos) emléktáblával, harangjátékkal (Kovács Jenő). A korábbi kútfejet Kocsis Balázs állította helyre.

A csónakázó tó és a Palotai úti 10 szintes házak között létesült Ligetsori (Szedreskerti) lakótelep. A négyszintes sávházak bütyfalai előtt hosszú előkertes, emeletes sorházak állnak. Ezzel a beépítés magassága a tó felé fokozatosan lelépcsőzik

A Bregyó köztől északra tavasztól ősziig pezseg az élet. A nádas tó körül pecások, horgászversenyek, a keleti oldalon sportpályák, nyári táborhelyek vannak, a terület gyakran kertészeti vásárok, kutyakiállítások helyszíne.

. A lakóterület északi végében garázsváros épült. Az elkerülő út felől a kiserdő zárja le a belterületet.

beépítés a tó körül

télen

Rózsáskert

csatornapart

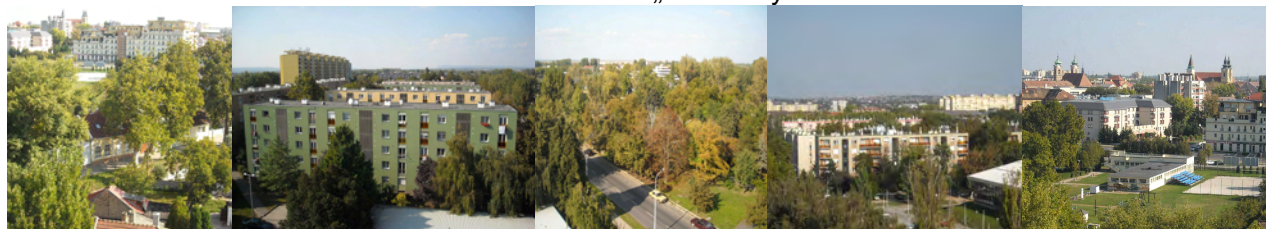

Csitáry-kút

„Kodolányi”

Szabadművelődés Háza

a Garzonház 10. emeletéről körbenéve

Malom utca és környéke

A kétoldali fasorral kísért széles Malom utca az egykori Vásártér északnyugati sarkától indult a középkori eredetű Gaja-parti vizimalom és az egykori Városmajor felé. Ma is a Felsőváros egyik fő szerkezeti elemének tekintendő. A Malom utca Zichy ligeti indulásánál áll a város egyik belvároson kívül számon tartott műemléke, az egykori 17-es laktanya, ma Helyőrségi Művelődési Központ.

Az út belvároshoz közelebbi szakasza zárt sorú és jobbra emeletes beépítésű, a Zichy-ligeti műemléki térfal építészeti folytatása. A házak jó része már új építésű, mint a népszerű Táncház, a holland támogatásból épült idősotthon, a polgárok háza - Malomház. A sarkon áll egy századfordulós polgárház mai ízzel fűszerezett szép átalakítása, az „Értékház”.

A Malom utca középső része az Irányi Dániel és Szent Vendel utca között még épületeiben is őrzi a „békebeli” falusias jelleget.

munkásszálló

Sörház téri irodaház

Malom utca

Értékház

Honvéd utca

SZÉPHŐ RT

Sár utca eleje

Helyőrségi Művelődési Ház

Sár utcai vegyes

Vizimalom és serfőző 1980. körül

Vizimalom romjai

ma Kodolányi főiskola

Az utca északi vége a Sörház tér, a nyugati oldalon a régi beépítés helyén már a 60-as évek óta telephelyszerű városi intézmények és telephelyeik, sematikus lapostetős irodaházak állnak. A 60-as években 10 szintes munkásszálló, és nemrég hajléktalan szálló is létesült. Az utca északi vége mindkét oldalról egy-egy új többszintes lakóparkba torkollik. Az egyik háza a Gaja-patak mentén sorakoznak, a másikat a Móri úti telkek végéből alakították ki.

A Malom utcával párhuzamos Sár utca egy századfordulós négyszintes honvédségi ház mai divat szerinti újraépítésével kezdődik. Az enyhe ívben haladó kedves kis utca szerkezetében változatlanul megőrizte a hagyományt, az egyre fogyó régi házak között az újabb építésűek a mai színes, aktuális divatot követik, amely gyökereiben elveti a hagyományost.

A Sörház téri telephelyek mögött található a város egyik hányatott sorsú műemléke, a Sörház és Vizimalom. A Gaja-patak vizére telepített malom valószínűleg egy középkori elődje helyén épült az 1690-es években, mellette a sörfőzdével és a major más épületeivel. Falazó anyagként a királyi bazilika faragványait és török sírköveket is használtak. Az épületegyüttes méltatlan módon sokáig üresen, elhagyottan állt, a romos terület "kétes elemek" tanyájává vált. A malom tetőszerkezete és fafödémjei 1995. körül leégtek.

Az egykori serfőző kétszintes, támpilléres, teremboltozatos fő épületét és csatlakozó keresztoszárnyait azóta teljesen újraépítették, ma a Kodolányi Főiskola intézménye. Az egykori serfőzőhöz kapcsolódó malom még mindig romokban áll, udvari fala leomlott, csak a patak felőli homlokzat magaslik ki a vadon nőtt, buja növényzetből a vízkerék helyével, három szintben magtárlakokkal, a patak zúgójával. A telkek alatt átjárhatatlan pincék vannak. A belső oldalán közvetlen környezetében a városüzemeltetés telephelye van.

A régi épületből lett pedáns főiskola mellett a rom megdöbbentő, szívszorító látvány. A műemlékké nyilvánított érték napról napra pusztul.

FELSŐVÁROS 2.

A városrész keleti felének geometriáját két, egymással tengelyben álló, fontos útvonal határolja, nyugatról a Mór és délről a Lovasberény, Bicske irányába tartó utak. Északról és keletről a körgyűrű íve zárja le a belterületet. A Móri út osztja ketté a nagy kiterjedésű Felsővárost.

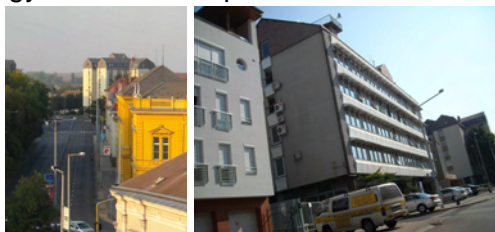
Móri út és környéke

Az egykori Budai kaputól Mór irányába induló út a Felsőváros fő útja, jobbra 19.-20. század eleji kisvárosias házak szegélyezik. Forgalmas út lévén a kereskedelem megjelent az utcai helyiségekben, több udvarból nagy telephelyek, sőt emeletes szolgáltató irodaházak is létesültek.

A vegyessé vált utcakép a templom közelében még megőrizte a 18. századi örökséget, ennek legértékesebb eleme a templom és vele szemben az 1781 előtt épült copf stílusú műemlék plébániaépület. A közelében lévő házak is még azt a kort idézik. A belváros felé azonban az út mindkét oldalán a SZÉPHŐ RT (volt IKV) öt-, és tízsintes modern épületei képezik a mai kapuzatot.

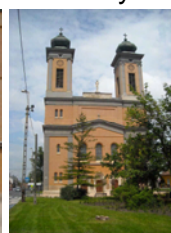
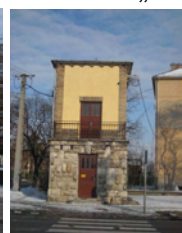
A Móri út, a Palotai úttól eltérően összességében egységes arculatú, eredeti szerkezetét nagyrészt sértetlenül megőrizte, ugyanígy a legfőbb karakterjegyet jelentő „gatyaszáras” útcsatlakozást is, amely Felsőváros központját jelenti. A hely legfőbb szervező ereje a város távolabbi pontjairól is jól látható klasszicista műemlék, a Szent Sebestyén templom. A templom előtti parkban áll a szintén védett Szentháromság emlékmű, a Szent Anna oszlop és Nepomuki Szent János szobra. A Móri úton, a templomtól kissé távolabb áll egy 1925-ben épült elektromos elosztó és egy kerítésfalba építetve a 19. század eleji Szent Vendel kegyhely.

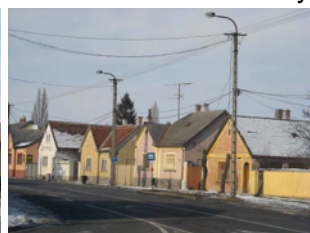
„Móri kapu”

Felsővárosi plébánia és környéke

Szent Sebestyén templom és környéke

Móri út

Havranek József utcai bérházak

Havranek József utca

Óvoda

Ezredéves Iskola

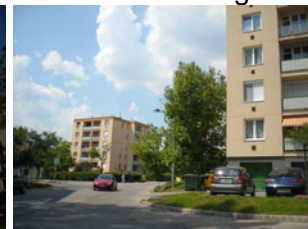
Közösségi Ház

Kálvária temető

Rigó utca

Fecskeparti lakótelep

A templomtér keleti oldalától induló széles Havranek József utca jobb oldala végig megőrizte a hagyományos kisvárosi beépítést, melynek legdíszesebb eleme ma a felsővárosiak művelődési háza. A legszebb eklektikus homlokzatú házat viszont néhány éve „újították fel”, azaz megszabadítva gazdag homlokzati díszítésétől, sematikusá fokozták le.

Az út templom felőli oldalán az 19. század végén földszintes óvoda és mellette emeletes iskola (Ezredéves) épült, mindkettő gazdagon díszített eklektikus homlokzattal, az utóbbi mai kiegészítésekkel.

Ezeket túl viszont komoly arculati változást jelentett az 1930-as években épített emeletes bérházak mogorva tömegű, részleteiben finoman díszített térfala. Ezekben a pénzügyi palota eladása után egykor városi tulajdonú lakásokat építettek bérlakásként és a menekültek elhelyezésére, hasonlóan mint az Ezredéves Iskola mögött, a Felső Király soron, vagy a Munkás utca (Géza utca) elején.

A Havranek József utca e különböző korú és szintszámú, vegyes beépítésével együtt is örökségi értéket képvisel.

A templom előtt kezdődő ék észak felé táguló közében a kisvárosi szalagtelkes beépítést távolabbra könnyűszerkezetes raktáruházak telephelye váltja fel.

Még városszélnek számított a 18. század végén az egyszerűbb felsővárosi népesség nyughelye, a fecskeparti Kálvária (Sörpince) temető. A háború után a területéből leválasztottak egy jókora darabot polgári védelmi bázis céljára.

Ezeket túl épült ki az 1970-es években a Fecskeparti lakótelep, és annak ötszintes blokkházai mögött a kanyargós „madár” utcákra fűzött családi házas beépítés. A lakások elsősorban az építőipari vállalatok dolgozóinak készültek.

A körgyűrűhöz közeledve a Zámoly felé irányt váltó Havranek József utca két oldalán települtek a II. világháború után a magyar honvédség nagy laktanyái, melyeket még a 2000-es légifotó is sematikus zöld foltként jelez.

III. Béla tér és környéke

Az egykori Vásártér területén a Városi Mérnöki Hivatal rendezési terve alapján az 1930-as évek végén kezdődött az egykori Horthy Miklós, később Marx, ma III. Béla király tér kiépítése. Legelőször a Hadtestparancsnokság L alakú modern, funkcionalista épülete valósult meg (tervező: Hübner Tibor).

A nagyvonalúan szerkesztett, impozáns lapostetős épületre az utóbbi években egy sötétbarna nagydunyha-szerű manzardtetőt építettek nagyterem céljára. Sajnálatosan ez az épület lényegét félreértő, stílusától idegen beavatkozás az eredeti tömeg értékvesztésével jár. Az épület ma a Megyei Művelődési Központnak (korábban Barátság Háza) ad helyet. (1980. előtt szovjet tiszt lakásokként használták. Mikor megürült és a város visszakapta, a Fejér megyei Tervező iroda építészeinek, így e tanulmány készítőjének is feladata volt az épület felmérése. Kalandos, élménydús munka volt.)

A tér körül a házak keretet képeznek, ennek szintén korai tagja a ciszter rend számára épült bérház (tervező: Kotsis Iván, Ányos Pál u 1.), a többi háromemeletes lakóház már 1948-56 között készült egységes megjelenésű, visszafogott szocreál stílusban. A kellemes arányú, téglalap alakú tér és a térfalat alkotó házsorok együttese örökségi értéket képvisel.

Szintén az egykori vásártér területéből kapott helyet két Szekfű Gyula utcai iskola, a Téli Gazdasági Iskola (ma Arany János Általános Szakiskola), az 1928-ban Tscheuke Herman terve alapján épült neobarokk épület, valamint az 1931-ben egészen más stílusban, - puritán vöröstégla architektúrával és növényi ornamentikával –, az egykori Polgári Fiúiskola (ma Rákóczi Iskola).

A Szekfű Gyula belvárosi kezdetét a Bíróság és fogda épületegyüttese jelenti. Ezek azonban már a belvárosi MJT határán belül állnak, és említésük a Belvárosról szóló kötetben történik.

Palotás József szobra

III. Béla király tér

Hadtestparancsnokság

ma Megyei Művelődési Központ

Rákóczi iskola

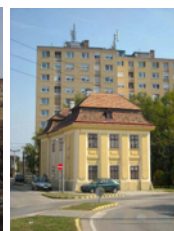
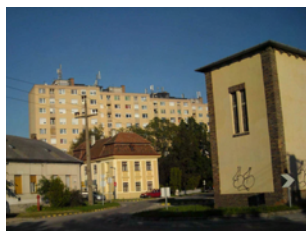
Arany János iskola

Szekfű Gyula utca

Királykút környéke

Fehérvár egyik meghatározó műemléke a Királykút. A manzardtetős, emeletes, neobarokk épület, ma lakóház, védett műemlék. Egy középkori kútház helyén épült 1790. körül. 1911-ig, a vezetékes vízhálózat kiépítéséig ez volt a város közkútja.

Királykút

Honvéd uszoda

Zámolyi út

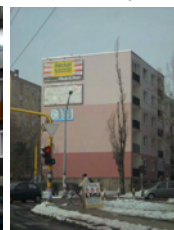
Zámolyi út eleje...

... és vége

Királykút lakótelep

A városi közutak közül egészséges ivóvizével, vízhozamával s nem kevésbé történelmi múltjával kiemelkedik a Királykút. A történelmi források már a középkortól megemlékeznek róla. A Budai külváros falain kívül, a Budai kapu közelében emelkedett a korábbi, a nyomtalanul elpusztult kútház, ahol a koronázásra érkező királyok felfrissíthették magukat a Belvárosba történő ünnepélyes bevonulás előtt. Innen ered máig fennmaradt elnevezése.

Fehérvári sajátosság volt a török kiűzése utáni időszakban a katonaság részére történő vízszállítás. A város 1726-tól állandó alkalmazottakat tartott, akik lajtkocsikban hordták a vizet. Elvárása volt a katonaságnak, hogy a mindenkor vízhordó a Királykútról hozott vízzel lássa el őket. 1810-ben a katonai kórház parancsnoka panaszt tett, hogy az ivóvizet nem a Királykútról, hanem az árkoból vitték nekik.

A Királykút legutóbbi homlokzat felújítása 2008-ban történt Ács Miklós terve alapján.

Innét indul északnak a Felsőváros egyik legszelesebb útja, a Zámolyi út, amely kétoldali fasora mögött, hagyományos beépítés látható, a régi és új épületek keveredésével, az út kifelé haladtával néhány szakáruházzal. A Zámolyi út elején és végén is áll egy-egy 1925-ből való elektromos elosztó ház.

A Királykút a névadója a Felsőváros legnagyobb lakótelepének is (korábban November 24. ltp), melynek 5 és 10 szintes házai halszálla formációban, szigeteket képeznek a jobbára földszintes kisvárosias településszövetben. A lakótelep 580 lakása 1968-70 között épült 45 hagyományos felsővárosi parasztház lebontásával.

Kisebb szélességben, de ugyancsak „főszél” irányban halad kifelé a Kertalja utca, egyik oldalán a hagyományos falusi-kisvárosi arculattal, a másik oldalán a nagy telkeken jelentős épülettömegek sorakoznak, a Táncsics Mihály általános iskola, a kéményseprők székháza és kisebb-nagyobb szakáruházak. A mai Táncsics Mihály iskola kölcsönökből épült Gazdasági Népiskolaként 1927-ben a Kertalján, a Pörös dűlőben.

Táncsics Mihály iskola

Kémény Zrt.

Kertalja utca

A Kertalja utca a „történelmi „ Felsőváros keleti szélét jelenti, melynek egy korai csápja még átnyúlt a Berényi út túloldalán, az Olajmalom utcába (ma Olaj utca).

A 18. század végén a városszélnek számító területen nyílt meg a városi tulajdonú Csutora (Feltámadás) temető, amely főként a német lakosság temetkezőhelye volt, később a város előkelő temetőjévé vált. Itt nyugsznak Ybl Miklós szülei és Bory Jenő családja is.

A Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság 2008. május 15-i határozatával Bory Jenő sírját a Nemzeti Sírkert részévé nyilvánította. A síron a művész alkotása, a Töviskoszorús Krisztus áll.

dr. Ágoston Béla fotója Bory Jenő sírja

Temetőkápolna

„Vezér utcák”

Az 1920-as években az értékesített városi törzsvagyon a beruházásokhoz fedezetül szolgált. Ennek keretében házhelyeket alakítottak ki a Pörös dűlőben. Új házsorok keletkeztek a Külső Berényi úton és a Csutora temető mellett. Majd a második világháború után a Felsőváros kiterjedt a Csutora és a Zsidó temető közti részre is.

A „vezér utcák” szerkezetéből kiderül, hogy közel egy időben alakultak ki a Berényi út túloldalán létesült Almássy és Barsch telepekkel a 20. század elején. A mérnöki szerkesztésű, szabályos, koncentrikus körívekben haladó utak vezérvonala a Tompa Mihály utca, amely a túloldali főút, a Kisteleki utca folytatásaként, a Berényi úttól a Kertalja utcába torkollik. A körívek középpontját a Táncsics iskola jelenti. Az egyenletes telekosztású szabályos tömböket a Berényi út közelében a zárt sorú kisvárosias, míg a belső íves szakaszokat oldalhatáron álló, előkertes, falusias beépítés jellemzi.

A Tompa Mihály, hajdani Levente út kiteresedésében áll Bory Jenő 1922-ben készült Szent György kútja, betonból készült, mozaikkal díszített szökőkút alkotása, mely eredetileg a Zichy ligetben állt, 1961-ben került a mai helyére. Bár 1994-ben restaurálták, ismét megérett a felújításra. Az impozáns vonalú szép alkotás méltóbb környezetet érdemelne, a közvetlenül mellé telepített buszmegálló és kecses építménye nem szerencsés párosítás.

Tompa Mihály, hajdani Levente utca

Bory Jenő Szent György kútja

Csutora köz

Míg ezen a tájon az eredeti területszerkezet érintetlenül megmaradt, addig az utcaképre ugyanez nem mondható el. Természetes dolog, hogy egy 100 éves lakóterület fejlődik, az igényeknek, divatoknak megfelelően cserélődnek a házak, de a mai építések közreműködői meg sem kísérik, hogy bármilyen módon alkalmazkodjanak a kialakult, eredetileg harmonikus állapothoz. Ez az öntörvényűség megnyilvánul a nagy épülettömegekben, a feleslegesen drágára bonyolított tetőidomokban, az itt-ott előkertekben, a használhatatlan utcai erkélyekben, a harsány színezésben. Míg régebben az lakóházak hagyományokra, ősi tapasztalatokra alapulva, egy életforma kiszolgálására készültek, a mai épületek jelentős részét a kétes minőséget árasztó építési divatlapok szülik, és gyakran a funkció tökéletes kiszolgálása helyett a státusz szimbólum tüntető ereje dominál. Vagy egyszerűen csak élnek az országos és helyi jogszabályok adta lehetőségekkel.

A Berényi út, Tompa Mihály utca, Marhacsapás és Izraelita temető közötti területen az 1930-40-es években munkás-, és tisztviselő negyed épült, apró telkeken földszintes sorházakkal, a telektömb közepén parksávokkal, a középpontban üzlettel, gyermekgondozóval, kultúrházzal. Az ONCSA-telep (Országos Nép-, és Családvédelmi Alap) 1940-41-ben épült a Városi Mérnöki Hivatal közreműködésével, Schmidl Ferenc tervei alapján, elsősorban a Vadásztölténygyár munkásainak letelepítésére. Ennek egy jelentős szakaszán (Orgona – Szövetség – Hajnal utca) Kotsis Iván tervei szerint készült a sorháztelep, háromféle magastetős háztípus variációjából.

ONCSA házak

Molnár Tibor felvétele 1941.

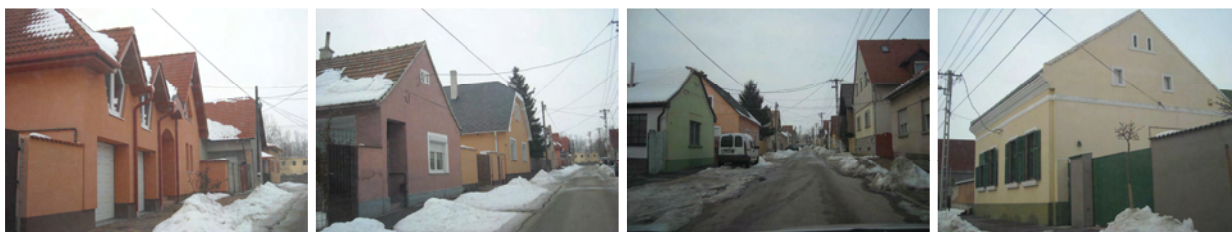
Kotsis Iván féle kislakások

Mai ízű átalakítások

Az azóta különféle módon felújított, felfelé és hátra megnövelt házak összképe építészeti elemezhetetlen, viszont az utcakép a viselkedéskutatóknak remek kutatási területet nyújthat.

Már a legkorábbi térképeken is látható a lakóterületen kívül zárványként kialakuló kis falu, Kecskemét (Ketskemét, Kis-kecskemét), mely eredetileg 2 utcából (Kecskeméti utca, Vajdasor) állt. Később, a város terjeszkedésével olvadt egybe Fehérvárral.

Eredeti szerkezete, aprótelkes, oldalhatáron álló beépítése máig változatlan. Ez a szerkezet örökségi értéket képvisel. A házak egy része már itt is lecserélődött, a mai igényeknek megfelelően.

Ugyancsak később, az 1980-as évekig elhúzódóan valósul meg az Önálló Gazdasági Népfiókola gyakorlóterületének beépítése a Pörös-dűlőben.

Berényi út

Ez az útvonal már a legkorábbi térképi ábrázolásokon is fontos városszerkezeti elemként jelent meg. A területi fejlődés az idők során az út hosszában történt, egyre újabb szakasza került belterületbe. Belvároshoz közeli szakasza a Zichy ligettől a Királykút magasságáig, az egykori Vásártér beépüléseként, mindkét oldalán jobbra többszintes középületeknek, intézményeknek, majd kisvárosi jellegű lakóházaknak ad helyet.

A Királykút lakótelep után egy régebbi, még a polgári átalakulás előtti, falusias szakasz következik, az úttól kissé beljebb húzódva, szemben az Olaj utcai tölcészerű szerkezettel. Bár a nádtetős, utcai oromfalas házak nagy része már lecserélődött, a korai beépítés jelei még megtalálhatók.

A Berényi útnak a Mikszáth Kálmán és Csutora utca közötti szakasza a szemközti Olaj utcai beépítéssel együtt az 1826. évi Wüstinger-féle felmérésen is nyomon követhető.

Szinte hihetetlennek tűnik, hogy éppen ezen a nagyforgalmú főúton, melynek belváros felé eső szakasza nagyvárosi módra teljesen átépült, sértetlenül megmaradt a korai beépítés, benne 2 nádtetős parasztházzal, mely minden ízében őrzi a hajdani karaktert, s melyek a mai felsővárosi települési szövet legrégebbi elemeinek tekinthetők. Ez az útszakasz, benne a megmaradt régi parasztházak rendkívüli örökségi értéket képviselnek.

A Csutora utcától a Tompa Mihály utcáig terjedő szakasz zárt sorú, kisvárosias beépítés, amelyet északi oldalán a Csutora temető, déli felén néhány emeletes intézmény épület szakít meg.

Az úttól kissé beljebb található az izraelita felekezet temetője, 1841-ben nyitották az akkori város északkeleti szélén. Számos 19. századi és századfordulós, értékes historizáló és szecessziós síremlék, kriptá őrzi az egykori zsidó családok (Deutsch, Gans, Wertheim) emlékét. Egy műkö oroszlánszobor az első világháború hősi halottainak emlékműve.

ENTZ G.A. SZÉKESFEHÉRVÁR

Míg a szinte érintetlen kisvárosi jelleg a Berényi út déli oldalán a körgyűrűig folytatódik, az északi oldalon ezzel szemben széles park, lazán telepített irodaház együttes, egykori óvoda és néhány évtizede épült emeletes családiházak találhatóak.

Elkerülő út, körgyűrű, Szent Flórián körút

Az 1940-es terv alapjaként meghatározták azt a területet, amelyen az urbanizációt végrehajtják: „A Keresztöltéstől északkeleti irányban halad a határ a Zámolyi útig, a Belső-Jezsuita-dűlőt átvágva, a téglagyárak mögött a Marhacsapásig; innen a Marhacsapás vonalán az Antal dűlő északi határán fut le a Béla király útra.

Már a 30-40-es évek rendezési terveiben kijelölték a várost kívülről elkerülő út nyomvonalát, kiépülése az 1970-es években történt. A nagyforgalmú út külső oldalán azóta sorra települnek a bevásárlóközpontok, nagyáruházak, szolgáltatói telephelyek. Az ív belsejében, a város felé a kép változatosabb.

Meghatározó tömegű és arculatú jelenség a Berényi út közelében a Tűzoltóság markáns épülettömbje (tervező: Kelemen Gábor), melynek gyakorlódudvara után egy nehezen indokolható családi házas szakasz, az Agyag utcai házsor következik, praktikus okokból zajvédő fal mögé rejtve.

Az „egérútként„ is használt Marhacsapást elhagyva elegáns autószalonok és vállalkozói telephelyek épültek, mögötte a mélyfekvésű Antal dűlő a város záportározója. Hosszú szakaszon a laktanyák jellegzetes kerítése szegélyezi az utat . A Móri út csatlakozását a Fecskeparti lakótelep legújabb építésű, színes tömbjei jelzik. Végül a Keresztöltést kísérve a Bregyó ligetes kiserdeje mellett vezet az út a Hármashidi víztelepig.

Berényi út vége

Agyag utca

Tűzoltóság

Szent Flórián körút

Antal-dűlő, záportározó

1964.

Hármasi Vízmű

Ma is szolgál a Palotai út északi végében az 1964-ben megnyitott Hármasi Vízmű telep, mely új vízbázisból, az iszkaszentgyörgyi bányavízből táplálkozik.

Székesfehérvár vezetékes ivóvízellátása 1913-ban indult el az Aszalvölgyben létesített vízmű üzembe helyezésével. Az itt fúrt 21 kút 30-42 méter mélységből termelte a vizet. Az egyre növekvő igények biztosítására 1926-ban a Villanytelep területén 4 újabb kutat fúrtak. Az ipari üzemek ellátására 1936-ban megkezdte termelését a Sóstói Vízműtelep. A háborús pusztítás az aszalvölgyi és a sóstói telepet is üzemképtelenné tette, javításuk nagy munkát igényelt. A Hármasi Vízművet 1964-ben helyezték üzembe, vízbázisa a Kincsesbánya környéki bauxitbányák. A bányaművelésnél meddőként felszínre juttatott nagymennyiségű vizet 1960-tól hasznosították először ipari vízként. A bányából kiemelt mélységi vizet a felszínre hozatal után egy felhagyott halastóba engedték, ahol 1-1,5 nap tartózkodási idő alatt abból a bauxitiszap kiülepedett. A művek nagy része 1973 végére készült el.

www.hidak.hu/fejer

mai Hármashíd

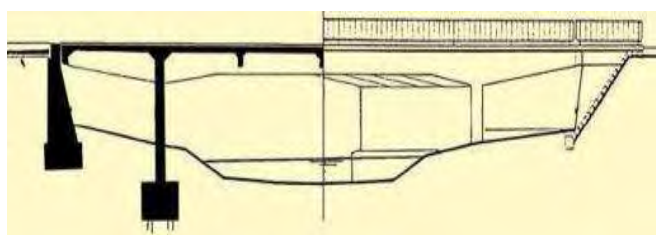
A Fehérvárról Várpalota felé vezető úton, a Palotai kapun túl a Gaja (a középkorban Celény) felett valószínűleg 100 m hosszú híd állt a királyi székhely alapításától kezdve.

Ez a híd a török megszállás alatt is (1543-1688) fennállt, s neve, bár ennél hosszabb híd is volt egyes időszakokban, Hosszú-híd volt. Az I. katonai felmérésen (1783) öt kisebb híd látható a hadmérnöki felvételen. Többször árvíz rongálta meg ezt a hidat is, ezért 1818-ban kőhíddá építették át. Fontos, szép műtárgy lehetett, az ősi bazilika köveiből építették, belsejében okiratokat helyeztek el, melyek megörökítették a híd építőit: Riedler József kőműves mester és Fiedler Mihály főpallér nevét is. A „hosszú” híd helyett a sokkal rövidebb kőhíd csak 63 évig szolgálta a közlekedőket, árvíz pusztította el, ekkor (1881-82) a Gaja és ártere fölött két 18,0 m nyílású acéltartós híd épült. A hazai vashídépítés korai jeles alkotásai voltak, egyikük - már funkció nélkül - még a közelmúltban is állt. Érdekes, hogy 1851-től a Gaja hidját a mai napig Hármashídnak hívják, az előbb említett ártéri hidat pedig Cifra-hídnak.

1940-ben a jeges árvíz bebizonyította, hogy a Gaja-hidat át kell építeni. Az útkorszerűsítés miatt új nyomon új hidat kellett építeni. ekkor készült a megszállás óta ma is álló vasbetonszerkezet, az ún. Hármashíd (4+13+4 m nyílással). A régi vastartós hidat a régi nyomvonalon 1944-ben robbantották fel.

A másik híd azonban csak 2004-ben bontották el. Felmerült ugyan a régi acélszerkezet megtartása kerékpárút részére, ám végül annak elbontása mellett döntöttek. A részletesen dokumentált híd bontás után a teljes felszerkezetet a közútkezelő tárolja, hogy a kiskőrösi hídszkanzenben ismét felállítható legyen.

JUHÁSZNÉ VINICZAI ÁGNES: SZÉKESFEHÉRVÁR ÚTJAI ÉS HÍDJAI

Hármashíd, tervező: Kenderessy János, Hídépítő vállalat

5./ Védettségek

5.1. Régészeti védettség

Régészetileg védett lelőhelyek:

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön miniszteri rendeletben régészetileg védetté nyilvánított lelőhely nem található.

Régészetileg nyilvántartott lelőhelyek:

A „Kulturális örökség védelméről” szóló 2001. évi LXIV. törvény (Kövt) 11. §-a értelmében a régészeti lelőhelyek a törvény erejénél fogva általános védelem alatt állnak. Ezen lelőhelyek nyilvántartásba vételéről a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Nyilvántartási Irodája gondoskodik.

12/2. lelőhely

Lelőhely neve: **Székesfehérvár – Budai külváros**

Lelőhely helyrajzi száma: 6,8/4,10/6-25,27,28, 11,12,13/1-2,14-17,23,24,26,27,28/1-2,29-36,37, 38/2,3,5-7,9,10, 41/1-2,43-56,58,60,62-64,75,78/1-2,136,8759,8773-8776,8784,8793,8794, 8795/2,8796-8799,8848,4224/1 (ezeknek csak része esik a mai Felsőváros területére)

Lelőhely típusa: település, város, falu, erődítés, templom, temető

Lelőhely kora: középkor, törökcor, újkor

12/27. lelőhely , 29133

Lelőhely neve: **Olaj utca – Géza utca – Kisteleki utca – Koppány köze**

Lelőhely helyrajzi száma: 1390 – 1401, 1402/2, 1403, 1404, 1405/1, 1406/1, 1407/1, 1408/1,2, 1409-1415, 1417, 1419, 1421, 1422/1,3,7, 1427/1,2, 1428/1,2, 1429, 1429/1

Lelőhely típusa: település, temető

Lelőhely kora: Középkor

12/31. lelőhely , 29137

Lelőhely neve: **Forgó u – Mészáros u – Attila u – Koppány u**

Lelőhely helyrajzi száma: 3210, 3348, 3350, 3351, 3352, 3357/1,2, 3358/3, 3359 – 3368, 3379 – 3394, 3396, 3397, 3479, 3480/1,2, 3595, 3609

Lelőhely típusa: település, templom, temető

Lelőhely kora: középkor

12/.... lelőhely, 28633

Lelőhely neve: **Palotai u 117.**

Lelőhely helyrajzi száma: 4540/1, 4541, 5312/6, 4540/2, 4504/5

12/34. lelőhely, 28581

Lelőhely neve: **Fürdősor**

Lelőhely helyrajzi száma: 4255/7,8, 4227, 4228/2, 4244, 4245, 4246/3,4,5, 4247/1,2, 4248/1,2, 4249, 4250, 4251/1,2, 4252, 4253, 4254, 4256, 4257, 4258/1,2, 4359/6, 4379, 4380, 4383, 4384, 4385, 4386, 4387, 4388, 4389/3,5, 4390/1

12/34. lelőhely, 53366

Lelőhely neve: **Építőanyag kereskedés udvara**

Lelőhely helyrajzi száma: 4258/2,1, 4257, 4388, 4185

12/34. lelőhely, 53367

Lelőhely neve: **Incognito Dance Club**
Lelőhely helyrajzi száma: 4258/1,2, 4185, 4257

12/34 lelőhely, 53368

Lelőhely neve: **SZÉKOM előtt**
Lelőhely helyrajzi száma: 4257, 4185, 4256, 4258/1,2

12/34 lelőhely, 53369

Lelőhely neve: **Kazánház**
Lelőhely helyrajzi száma: 4255/5,6,7

12/34 lelőhely, 53372

Lelőhely neve: **Sörház**
Lelőhely helyrajzi száma: 4256/5,7, 4255/6, 4254, 4388

12/34. lelőhely, 29140

Lelőhely neve: **Sár u – Malom u – Vendel u- (Fürdő u)**
Lelőhely helyrajzi száma: 4103 – 4107, 4108/1,2, 4109, 4111, 4120, 4159, 4160/3, 4160/4,
4161/1,2, 4162, 4164 – 4176, 4180, 4183, 4184, 4185, 4186/1,2,
4187, 4188, 4189, 4190, 4191

Lelőhely típusa: település, templom, temető
Lelőhely kora: őskor, középkor, törökkor

12/35. lelőhely , 29141

Lelőhely neve: **Vendel u – Fecskepart – Úttörő u – Móri u környéke**
Lelőhely helyrajzi száma: 3789, 3792, 3793, 3794, 3802, 3803, 3804, 3805, 3808, 3809, 3812,
3823, 3824, 3827, 3828, 3829, 3832, 3833, 3834, 3841, 3842, 3847,
3848, 3849, 3850, 3853, 3854/1,2, 3855 – 3868,

Lelőhely típusa: Település, templom, temető
Lelőhely kora: Középkor, Törökkor, Újkor

12/36. lelőhely , 25442

Lelőhely neve: **Fecskeparti temető**
Lelőhely helyrajzi száma: -

12/36. lelőhely , 25438

Lelőhely neve: **Fecskeparti temető – Móri út közötti rész**
Lelőhely helyrajzi száma: -

12/36. lelőhely , 29142

Lelőhely neve: **Fecskeparti lakótelep**
Lelőhely helyrajzi száma: 3922/3, 3906, 3934, 3935/73, 3967/2, 3968, 3972, 3973, 3977 -3997,
3998/1, 3999/1,2, 4000/1, 4001/1,2, 4002/1,2, 4003, 4005

12/36. lelőhely

Lelőhely neve: **Fecskeparti ltp. – Fecskepart – Móri u – Gombócleső dűlő – 8-as út**
Lelőhely helyrajzi száma:
Lelőhely típusa: Település, város, falu, erődítés, templom, temető
Lelőhely kora: Árpád-kor - középkor, törökkor,

12/140. lelőhely , 29143

Lelőhely neve:

Lelőhely helyrajzi száma

12/37. lelőhely , 29143

Lelőhely neve: **Szedres dűlő – Szeder u – Palotai u köze**

Lelőhely helyrajzi száma:, 4394/1, 4394/1, 4473/1, 4474, 4475, 4478, 4479, 4482 – 4486, 4488, 4489, 4490, 4492/1,2, 4493, 4494, 4495, 4498, 4499, 4500, 4501, 4557, 4559, 4560, 4561/2, 4562, 4563/1,2, 4564, 4565, 4566, 4567, 4569/2,4, 4570, 4571, 4572

Lelőhely típusa: település

Lelőhely kora: őskor, Árpád-kor

12/103. lelőhely , 29201

Lelőhely neve: **Kiskecskemét (Manné földje)**

Lelőhely helyrajzi száma: 3510 – 3520, 3521/1,22, 3524/3, 3525, 3529, 3901/1,2,3

Lelőhely típusa: temető

Lelőhely kora: Árpád-kor

12/117. lelőhely , 29214

Lelőhely neve: **Liget u – Palotai u köze (Pintér Károly lakótelep)**

Lelőhely helyrajzi száma: -

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora: középkor

12/122. lelőhely

Lelőhely neve: **Serfőző malom**

Lelőhely helyrajzi száma:

Lelőhely típusa: malom

Lelőhely kora: középkor, törökkor, újkor

12/127. lelőhely

Lelőhely neve: **Királykút**

Lelőhely helyrajzi száma:

Lelőhely típusa: kút

Lelőhely kora: középkor, törökkor, újkor

12/140. lelőhely, 29143

Lelőhely neve: **Szedres dűlő – Szeder u – Palotai u köze**

Lelőhely helyrajzi száma

Lelőhely típusa:

Lelőhely kora:

A középkori Budai külváros lelőhelyei Székesfehérvár mai külterületén:

12/52. lelőhely, 21713

Lelőhely neve: **Bolti – Csucskai dűlő**

Lelőhely helyrajzi száma:

Lelőhely típusa: település

Lelőhely kora: bronzkor, késő avarkor

12/53. lelőhely , 29154

Lelőhely neve: **Pokol sarja – Vörösmarty TSZ juhodálya közötti terület**

Lelőhely helyrajzi száma:, 20009/3, 20010/3,2, 20007/1,4, 20006, 20005/17

Lelőhely típusa: település

Lelőhely kora: bronzkor

12/55. lelőhely , 29155

Lelőhely neve: **Nagy-sósos déli része – Pokol sarja északi része**
Lelőhely helyrajzi száma: 20012/10, 20012/11,12,13,14, 20005/13,20,21,22,23
Lelőhely típusa: település
Lelőhely kora: őskor, Árpád-kor

12/92. lelőhely , 29190

Lelőhely neve: **Gaja patak – Pokol sarja – Gugásvölgy – Körgyűrű találkozásánál**
Lelőhely helyrajzi száma: 20022/83,84,85,86, 20008, 20007/9,10,11,12,13, 20007/5
Lelőhely típusa: település, temető, templom
Lelőhely kora: középkor

12/93. lelőhely , 29191

Lelőhely neve: **Nagy-sósos északi része**
Lelőhely helyrajzi száma: 20015, 20013/3,4,5,6,7, 20005/5
Lelőhely típusa: település
Lelőhely kora: Árpád-kor

12/137. lelőhely ,

Lelőhely neve: **Kálló-malom**
Lelőhely helyrajzi száma
Lelőhely típusa: település, malom, temető
Lelőhely kora: középkor

12/138. lelőhely

Lelőhely neve: **Polgár-malom**
Lelőhely helyrajzi száma
Lelőhely típusa: malom
Lelőhely kora:

Régészeti érdekű területek:

Régészeti érdekű terület a vizsgált városrészekben és külterületi részen nincs.

5.2. Műemléki védettség

A hatástanulmány tárgyát képező területen, a Felsővárosban, a külön miniszteri rendeletben védetté nyilvánított, és egyben a Magyarország Műemlékjegyzékében feltüntetett objektumok az alábbiak:

LAKTANYA (Kiegészítő Parancsnokság)

Műemléki törzsszám 1531

Malom u. 2. (Mészöly Géza u.)

hrs.: 4186/2

historizáló

19. század vége

Három utca által határolt terület DNy-i sarkában, szabadon álló, U alaprajzú, egyemeletes, kontyolt nyeregtetős épület, egykori laktanya. Oldalrizalitokkal, főhomlokzatán és udvari homlokzatán középrizalittal tagolt. A főhomlokzati középrizalit földszintjén kváder-architektúrában három, íves záradékú nyílás, emeletén a könyöklőpárkányon, pilaszterek közötti, timpanonos szemöldökkel lezárt ablakok. Az attika tetején a város címere. A többi rizalit sarokkváderezésű. A

homlokzatokat, a rizalitokon is átfutó, osztó- és könyöklőpárkányok valamint főpárkány fogja össze. Kocsibehajtott kapualja háromhajós, oszlopokon nyugvó csehsüveg boltozatos, lépcsőháza süttői vörös mészkő lépcsőfokos, ballusztér korlátos. Belső terei erősen átalakítottak. Hátsó és oldalhomlokzataihoz új építésű toldaléképületek csatlakoznak. Épült a 19. század végén.

LAKÓHÁZ (Királykút)

Műemléki törzsszám 1539

Mikszáth Kálmán u. 25. (Forgó u.)

hrs.: 3736

késő barokk

1790 körül

Téren, szabadon álló, téglalap alaprajzú, egyemeletes, középrészen nyereg, kétoldalt manzárdtetővel fedett lakóház. Sarkai lekerekítettek, hosszoldalán kis kiülésű sarokrizalitok. A vízszintes záradékú ablakok között, a két szintet, erőteljes faltükrök fogják össze, csupán a földszinti szemöldökmező és az emeleti könyöklőmező díszített. D-i homlokzatának K-i végében kút. Félköríves bejárata a harmadik tengelyben nyílik. Helyén már a késő középkorban feltehetően kútház állt. Forrása 1911-ig, a városi vízvezeték megépítéséig, a város fontos közkútja volt. Az 1970-es évek első felében felújítva

RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM

(Szent Sebestyén vértanú)

Műemléki törzsszám 1540

Móri út

hrs.: 4091

klasszicista

1840

A Móri út É-i kiteresedésben, szabadon álló, egyhajós, egyenes szentélyzáródású, toronypáros templom, a hajó és a szentély felé kontyolt nyeregtetővel. Szentélyéhez Ny-ról sekrestye, K-ről oratórium csatlakozik. D-re néző főhomlokzatán historizáló részletképzésű hármass bejárat felett klasszicista timpanonnal lezárt főpárkány, attikafallal és késő barokk jellegű toronytestek. A tornyok közötti attikafalon Szent Sebestyén szobra (20. század első fele). Az oldalhomlokzatokon lizénák közötti mezők tengelyében félköríves ablakok. Csehsüveg boltozatos belső tér, a hajó bejárat oldalán karzat. Falképek: a hajó boltozatain és a szentélyfalon: 1960–1964 (Bicskei Karle János). Berendezés: kőfonatos, törpepilléres, rozettás áldoztató rács, szószék, mellékoltárok egy része, padok, sekrestyeszekrény 19. század eleje; gyóntatószékek az oratóriumban: 1826 (Grósz Mátyás); mellékoltárok egy része és a főoltár építmény klasszicista, 1840 körül. Korábbi templom helyén a 18. század végén kezdték építeni, építése átnyúlt a 19. századba az 1836–1840 közötti időre (építész: Friedl Károly) s csak 1866-ban készült el.

NEPOMUKI SZENT JÁNOS - szobor

Műemléki törzsszám 1541

Móri út

hrs.: 4093/1

barokk

1705

A Szent Sebestyén vértanú-templom (trs.: 1540) előtti kiteresedésen, kovácsoltvas ráccsal kerítve, feliratos, hasáb alakú posztamensen álló szobor, kezében vas keresztet tartó. Emeltette Heinrich Matthias Ulri, a város osztrák főparancsnoka 1705- ben, annak emlékére, hogy a városból Rákóczi csapatait 1704-ben kiveték (szobrász Michael Kuglmann). Másolat, 2004–2005 (Kocsis Balázs), az eredeti szobor az r. k. templomban (trs.: 1540).

SZENTHÁROMSÁG - emlékmű

Műemléki törzsszám 1560

Móri út
hrs.: 4093/1
historizáló
1840

A Szent Sebestyén vértanú-templom (trs.: 1540) előtti kiteresedésen, vaskerítés által övezett területen álló, alacsony, nyolcszögű, kőlabazaton álló, háromszög alaprajzú, neogótikus, fiatorony jellegű építmény. D-i oldalának felső szintjén domborműves Szentháromság-ábrázolás, alatta baldachinos fülkében Madonna-szobor. Állították 1840-ben (Havranek Antal). Eredetileg a Zichy ligetben állt, ahonnan az 1960-as években helyezték jelenlegi helyére.

SZENT ANNA - OSZLOP

Műemléki törzsszám 9713

Móri út
hrs.: 4093/2
késő barokk
19. század eleje

A Szent Sebestyén-templom előtti (trs.: 1540) kiteresedésen, alacsony, kőlabazatos, vaskerítés által övezett területen álló, posztamensre helyezett, alul kihasasodó oszlop tetején levő képszék. A képszékben Szent Anna harmadmagával, reneszánsz kép papír reprodukciója, tetején vas kereszt. Állították a 19. század elején. Felújítva 2000-ben.

FELSŐVÁROSI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIAHÁZ

Móri út 18/20. (Irányi Dániel u. sarok)
hrs.: 4118
késő barokk
1781

Műemléki törzsszám 1542

Zártsorú beépítésben álló, téglalap alaprajzú, alapincézett, egyemeletes, nyeregtetős plébánia épület. Utcai homlokzatán, enyhe kiülésű középrizalitban, kőkeretes, kerékvetős kapu. A rizalit ldszintje sávozott, az emeleten faltükrökben félköríves ablakok. A homlokzat többi részén Vakolatkeretes ablakok, osztó- és főpárkány. Az udvari homlokzatán, a lépcsőházat magába foglaló, középrizalit és kissé előrelépő oldalrizalitok. Az emeleten árkádives, beüvegezett nyílások. Kapualj, földszint terei boltozottak, az emelet síkfödémes. Kőkeretes bejárati ajtók.

**VOLT VÁROSI VIZIMALOM
ÉS SERFŐZŐ**

Sörház tér 1.

hrsz.: 4255/5, 4255/7–10

–

19. század eleje

Műemléki törzsszám 9825

Térrel, utcával és patakkal határolt területen, szabadon álló, szabálytalan, F alaprajzú, egy és kétszintes, romos állapotú épületegyüttes. Az egykori serfőző épülete kétszintes, főhomlokzata D-felé néz, a patak felőli szárny az udvar felé egy, a patak felé kétszintes. A Ny-i szárny homlokzatát támpillérek tagolják. A serfőzőhöz É-ről kapcsolódó, egykori vízimalom épülete kiégett, romos, tető nélküli. Vízszintes záradékú szalagkeretes ablakai kőkeretesek, bejárati előcsarnoka romos. A telek alatt átjárhatatlan pincék vannak. A serfőző megmaradt termei boltozottak, donga és pillérekre támaszkodó élkereszt boltozattal. A 19. század elején a város vezetése építtette, falazatában számottevő mennyiségű és minőségű, a Bazilika (trsz.: 1551) romjaiból ide hordott faragott kőanyagot találtak, egy részük múzeumi raktárba került. A sörfőző erősen átalakított és megújított épületszárnyaiban főiskolai irodák és előadótermek újonnan kialakítva.

KIEGÉSZÍTŐ TÁJÉKOZTATÁS!

E hatástanulmány előkészítése során Székesfehérvár városrészekre való felosztása a 2009. 11. 24.-i egyeztetés alapján történt meg. A határvonalakat részben a város fejlődéstörténete, másrészt praktikus szabályozási szempontok határozták meg.

Ezen munkarész a mai Felsőváros területével foglalkozik, ami nem egyezik meg a középkori Budai külváros területével.

A Felsőváros fejlődéstörténete szempontjából azonban igen meghatározó az a rész, amelyet szabályozási szempontból ma a Belváros részeként, annak műemléki jelentőségű területeként

(MJT) kezelnek, bár valójában kívül esett a középkori BELVÁROS (CASTRUM) városfalain, tehát a Budai külváros része volt, és szerves része a később kialakuló Felsővárosnak is.

E terület az Országzászló tértől és Koch László utcától északra fekvő sáv, azaz a Színház és a szemközti házak tömbjei, a Zichy liget és térfalait képező házsorok és a Bíróság tömbje.

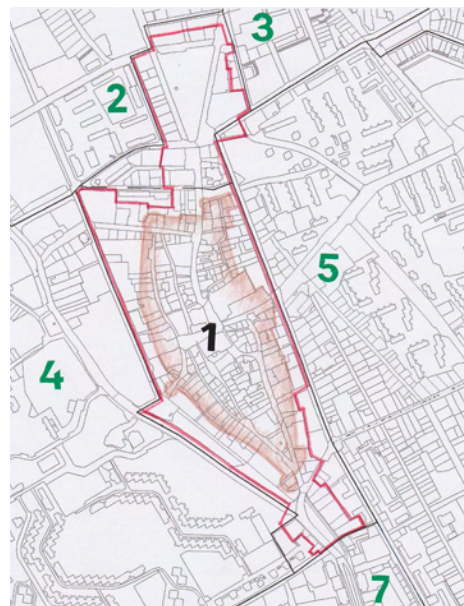
Ezen területek épített örökségi értékeinek részletes elemzése az 1. Belváros kötetben található, de ezeket kivonatos formában e munkarészben is ismertetjük.

SZÉKESFEHÉRVÁR**BELVÁROS – műemléki jelentőségű területe (MJT)**

Műemléki törzsszám: 4319

A műemléki jelentőségű terület (MJT), a történelmi városmag területe: a Zichy liget Ny-i és É-i térfalát és a Dózsa György utat alkotó telkek hátsó határvonalát követően, majd a Szekfű Gyula utcától elindulva a Várkörút középvezetében halad a határvonal D felé, egészen a Petőfi

u. tengelyéig, innen a Szent István tér, továbbá a Vörösmarty tér K-i térfalait alkotó telkek hátsó határvonala mentén a Vak Bottyán köz, majd a Balatoni u. tengelyéig, ahol derékszögben megtörik és a Vörösmarty tér Ny-i házsora hátsó határvonala mentén fordul vissza ÉNy-nak, egészen a Tolnai u. tengelyéig, itt derékszögben csatlakozik a Piac tér középtengelyéhez, ahonnan a határvonal a tér középvezonájában halad ÉNy-i irányban, a Liszt Ferenc u. torkolatáig, innen a Mátyás király körút középvezonájában halad tovább É-ra, az Ady Endre utcáig, amelynek É-i házsora mögött a dr. Koch László utcáig, onnan a Fő u. Ny-i házsora mögött tér vissza a Zichy liget D-i csücskének kiinduló pontjáraig.

A történelmi városfejlődést figyelembe véve e területnek az Országzászló tértől és Koch László utcától északra fekvő része valójában a vizsgált Felsőváros városrészhez tartozik, azonban hatástanulmányunk városrészenkénti beosztása szerint az 1. kötet: Történelmi Belváros (Pomsár és Társai Építész Iroda Kft) tartalmazza. Az e területen lévő egyedi műemléki védettségű épített örökségi elemei az alábbiak:

Magyar Király Szálló (gr. Schmidegg–Zichy-palota)

Fő u. 10., hrsz.: 58

klasszicista 1810

Három oldalán szabadon álló, U alaprajzú, alápincézett, egyemeletes, nyeregtetős épület. A telken álló, 1774 után épült, postaház és vendégfogadó helyén építtette gr. Schmidegg Tamás 1806–1810 között (tervező: Pollack Mihály?). A Zichy család tulajdonába 1829-ben került, 1848-ban Zichy Ödön tulajdonában volt, aki szálloda céljára bérbe adta az 1870-es években. 1899-ben a D-i szárnyat éttermi helyiséggel toldották. 1916-ban Tosch Károly szállodás az egész épületet átalakította. 1937-ben ismét átalakították és a szálloda részt bővítették. 1965–1967 között felújították. 1972-ben készült az emeleti díszterem mai kialakítása és falképe (Áron Nagy Lajos). Egykori kertjébe az 1970-es években a Domus Áruház modern épülete került.

1537

Lakóház (Galla-ház)

Fő u. 13. (Országzászló tér), hrsz.: 77

klasszicista 1810 körül

Zártsorú beépítésben, saroktelken álló, U alaprajzú, egyemeletes, nyeregtetős lakóház. Korábbi, 1727-ben épült, lakóház felhasználásával épült 1810 körül.

1538

Lakóház (Karl-ház)

Mátyás király körút 23., hrsz.: 56
historizáló, 1870 körül

Három oldalával utcára néző, zártudvaros, részben alápincézett, egyemeletes, nyeregtetős sarokház. A Marosi Arnold utcai homlokzat földszintjének portáljai között kör alakú cégfelírások: Karl József és Fia Székesfehérvár 1863. Épült az 1870 körül.

8784

Lakóház

Országzászló tér 1. (Fő u.), hrsz.: 83
historizáló, 1855 után

Zárt sorú beépítésben álló, U alaprajzú, alápincézett, kétemeletes, nyeregtetős sarokház. Korábbi épület átalakításával és bővítésével 1855 után Cláma Alajos kereskedő építtette.

1502

Öntöttvas zenecsarnok

Zichy liget, hrsz.: 25
historizáló, 1879

Téren, szabadon álló, négyzet alaprajzú, lapos tetős, öntöttvas zenepavilon. Az oldalanként négy-négy, kannelurázott törzsű, öntöttvas oszlop és a köztük feszülő ívek, áttört, ornamentális díszítésű, képszerű, konzorsoros párkányt tartanak. Készült Oetl Antal vasöntődjében a székesfehérvári Országos Iparkiállításra 1879-ben (építész: Palóczy Platzer Antal). 1987-ben felújítva.

1494

Lakóház (Wertheim-ház)

Zichy liget 1., hrsz.: 36
klasszicista, 1820 k.

Zárt sorú beépítésben, térre és két utcára néző, keretes beépítésű, részben alápincézett, és földszintes, egyemeletes, nyeregtetős lakóház. Korábbi épület felhasználásával épült 1820 körül. A 19. század második felétől a Wertheim családé volt, akik a 20. század első felében benne őrizték, azóta szétszóródott magángyűjteményüket. A Mátyás király körúti emeletes szakasz lábazatában téglalap alakú, feliratos, római kori sírkő töredéke befalazva.

1495

Lakóház

Zichy liget 3., hrsz.: 34
historizáló, 1860 körül

Zárt sorú beépítésben álló, téglalap alaprajzú, részben alápincézett, eredetileg földszintes, ma egyemeletes, nyeregtetős lakóház, csatlakozó udvari melléképületekkel. A 19. század első felében beépítetlen telek, a földszintes épületet a tulajdonos, Hübner Nándor építőmester építhette. Az emeletráépítés, 1962.

1496

Lakóház (Karl-ház)

Zichy liget 4., hrsz.: 33

historizáló , 1860 körül

Zártsorú beépítésben álló, téglalap alaprajzú, részben alápincézett, egyemeletes, nyeregtetős lakóház. Építtette Karl György építőmester, kenőcs, likőr és ecetgyáros, 1860 körül (építész: Ybl Miklós?). Az épület falán Havranek József polgármester emléktáblája, 1991 (Székely János Jenő).

1497

Lakóház

Zichy liget 5., hrsz.: 31, 32

klasszicista, 1840 körül

Zártsorú beépítésben álló, téglalap alaprajzú, földszintes, nyeregtetős lakóház. Udvari és Ybl Miklós utcai homlokzata többszörösen toldott, melléképülete átalakított.

1498

Lakóház (Varga-ház)

Zichy liget 6., hrsz.: 30

historizáló , 1860 körül

Zártsorú beépítésben álló, U alaprajzú, alápincézett, egyemeletes, nyeregtetős lakóház. . Épült 1860 körül. Ybl Miklós utcai épületszárnya új beépítés.

1499

Lakóház (Zichy-ház)

Zichy liget 7., hrsz.: 29

historizáló , 1870 körül

Zártsorú beépítésben álló, zártudvaros, részben alápincézett, egyemeletes, nyeregtetős épület, hátsó, Ybl Miklós utcai szárnya földszintes, eredetileg istálló volt. . Épült 1870 körül. A telek a 19. század elején az Ybl-, majd a Zichy családé volt, a század közepétől polgári tulajdonosai voltak.

1500

Székesfehérvári Munkaügyi Bíróság és Városi Levéltár

Zichy liget 10., hrsz.: 22

historizáló , 1880 körül

Térre és két utcára néző, U alaprajzú, jelentős részben alápincézett, kétemeletes épület, a telken szabálytalanul csatlakozó hozzáépítésekkel. Területén, illetve környékén kereshető a középkori Szent Miklós-prépostság. Épült 1880 körül. Utolsó, teljes felújítása 2002.

1501

5.3 Helyi védettség

Székesfehérvár önkormányzata nem alkotott helyi védelemről szóló rendeletet. Korábbi tanulmányok, rendezési tervek sem tettek javaslatot a vizsgált területen épületek, köztárgyak helyi védelem alá helyezésére.

E területen helyi védettség alatt álló épület vagy köztárgy a fentiek miatt jelenleg nincs.

6./ Örökségi értékek elemzése

6.1. Régészeti örökség

A középkori Székesfehérvárt egész településhalmaz vette körül, melyek a középkor végére rendszerint egybeolvadtak a várossal. Ilyen falu volt a vizsgált városrész északi felén a Budai külváros (civitas exterior), délről pedig érintette Újfalut (nova villa).

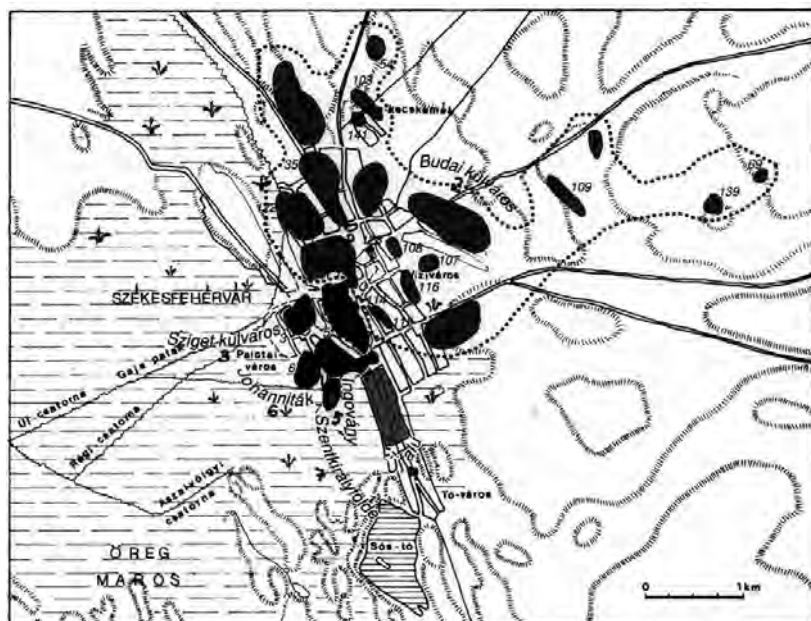
Ezen településhalmazhoz tartozó falvakon kívül a királyi várostól kissé távolabb eső falvak is kialakultak

A belváros területén több történelmi korszak embere élt. A leletek alapján elmondható, hogy a fehérvári városközpont a neolitikumtól kezdődően a római koron át magyar honfoglalásig szinte folyamatosan lakott volt. A jelenlegi ismeretanyag birtokában az is megállapítható, hogy a mai Székesfehérvár területe a honfoglalást követően sűrűn lakottnak nevezhető.

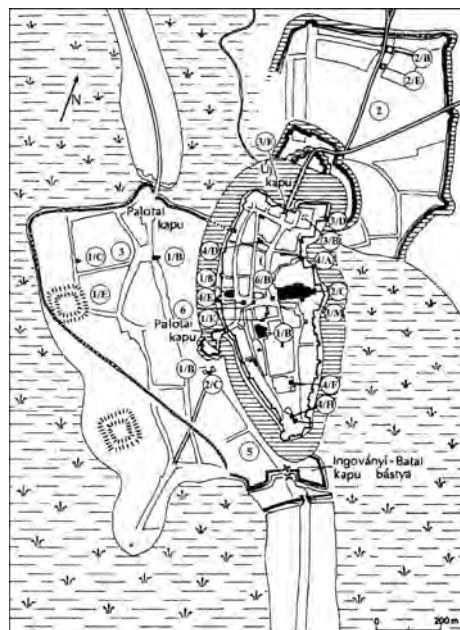
A korai középkori városnak álló emlékei sajnos nem maradtak ránk, a legtöbb emlék a késő-középkori törökkori életéhez köthető. Ez a város egykori szerepéhez mérten elenyészőnek tűnhet a folyamatos régészeti kutatások ellenére is.

A középkori forrásanyag meglehetősen szegényes, a legtöbb adatunk a 16-17. századból származik. A képi ábrázolások, metszetek, térképek, felmérések általában még későbbiek főként 17-19. századiak. Mindezek miatt a város topográfiájáról és építészeti emlékeiről alkotott tudásunk az újabb és újabb kutatások fényében változik, csiszolódik.

A 17-18. századi térképek, felmérési rajzok külvárosként csak a Budai külvárost és Palotavárost, Szigetet, délre pedig Ingoványt (nova villa) ábrázolják.

Székesfehérvár középkori településközpontjának lelőhelyei

Fehérvár szerkezete 16-17. sz.

Budai külváros területe azon az elkeskenyedő földnyelven helyezkedik el, mely észak felől nyúlt be a Sárvíz mocsaraiba és a belváros területén három, a déli külvárosban már csak egy utca szélességű. A Budai külváros határait nyugat és dél felől még a mocsárvilág határolta, ám észak és kelet felől már várárokkal és sáncokkal határolták el a szárazulattól. Ezen a szárazulaton helyezkedett el a Budai külváros erődítéseken kívül rekedt része és a mai Öreghegyen kialakított szőlőhegyi település, mely szintén Fehérvár részét képezte.

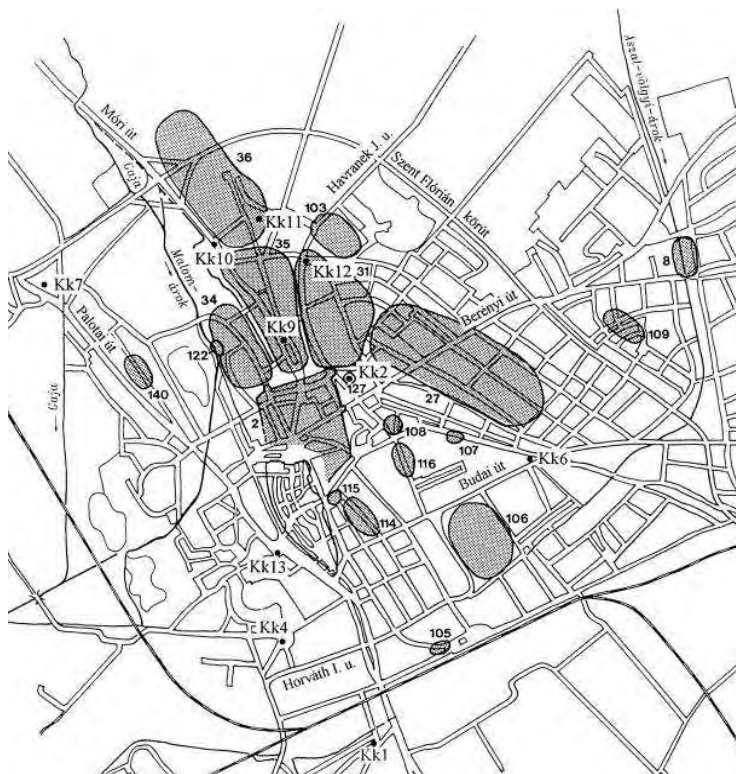
Az Öreghegy valószínűleg megőrizte középkori határait, azonban a mai Felsőváros területe csak részben azonos a középkori civitas exterioréval.

A Budai külváros védművekkel körülölelt területe is jóval nagyobb volt a belvárosénál, védműveken kívüli területeivel együtt pedig a középkori Fehérvár területeinek nagyobbik hányadát képezte. Viszonylag kevés írásos adatunk maradt fenn a külvárosról, ezek egy része is csak közvetve utal léteire, elnevezésére. Még a 17. századból is kevés adatunk maradt, pedig pusztulása ekkorra tehető.

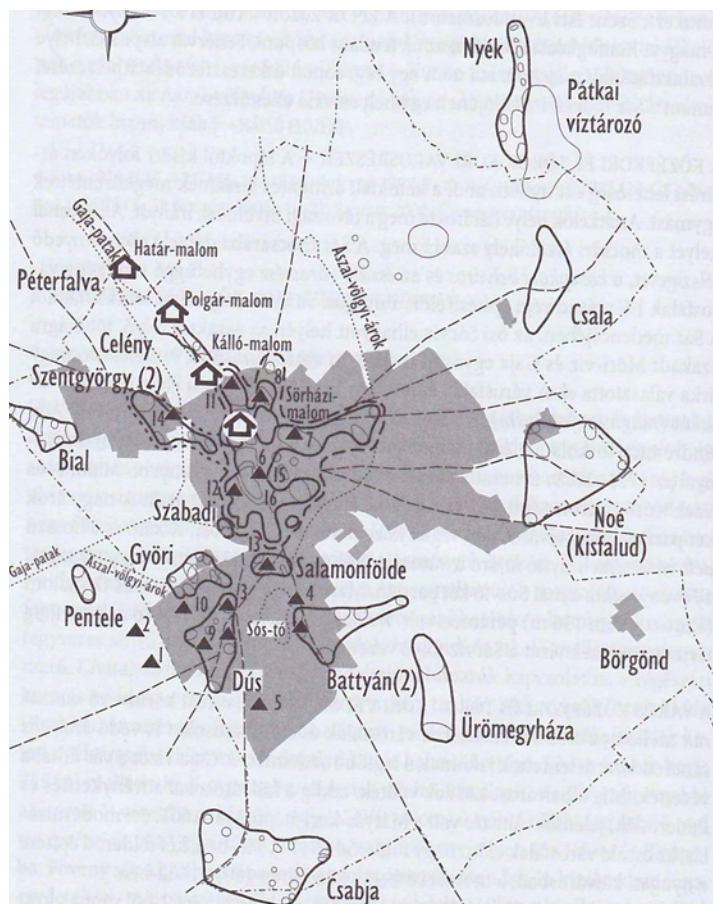
A lelőhelyek általában kialakult beépítésű, lakott területen találhatók, épületekkel, udvarokkal, utakkal, parkokkal fedett, bolygatott területek.

A tervezett újabb fejlesztési akcióterületeken (pl. laktanyák területe, körgyűrű mentén, stb.) előzetes régészeti feltárások várhatók.

1601-es olasz alaprajzi vázlaton a neve Borgo buda, később újabb területi gyarapodása folytán Grosen vor Stadt (1738), majd újra Ofner Vorstadt (1770 k.), illetve Suburbium Budense (1797.) Később már csak Felsővárosnak nevezték, egyes térképeken kettéosztott jelöléssel.

A középkori Budai külvároshoz tartozó lelőhelyek

6.2. Építészeti örökség

A vizsgálat tárgyát képező Felsőváros 1.- 2. városrész több önálló egységből áll, melyek különböző mértékben őriztek meg örökségi értéket.

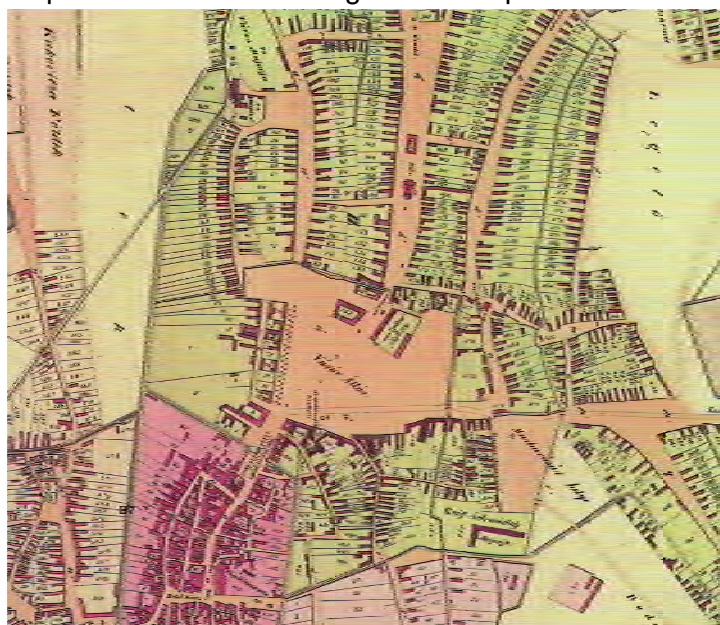
Az egykori hatalmas Budai külváros (civitas exterior), a török idők megszűnésével nyom nélkül elpusztult. További kutatása régészeti feladat. Az újjáépült 18. századi paraszti települést a tűzvészek több ízben elpusztították. A 18. század vége – 19. század eleje időszakból fennmaradt épületek műemléki védelem alatt állnak:

Szent Sebestyén templom és a parkjában álló szobor emlékek,
Felsővárosi plébániaépület
Serfőzőház és vízimalom,
Királykút

Wüstinger József 1826-ban készült felmérésén telkekre lebontva rögzíti az akkori állapotot, ezt összehasonlítva a maival, jól érzékelhető a megőrzött hagyomány és a változás is. Az ekkor kialakult, máig érintetlenül megmaradt településszerkezet a mai Felsőváros történelmi magjának tekinthető, a Sár utcától a Kertalja utcáig településszerkezeti örökségi értéket képvisel.

A térkép alapján beazonosíthatók a ma is nagyrészt változatlan telekosztású útszakaszok:

Sár utca, Malom utca, Szent Vendel utca, Móri út nyugati oldala, Havranek József utca keleti oldala, Zámoly köz, Zámolyi út, Kertalja utca nyugati oldala, Kertalja utca déli végének keleti oldala, Csutora utca nyugati oldala, Budai út Kertalja utca és Csutora utca közötti szakasza és Kis-Kecskemét.

Az 1826-os térkép alapján beazonosítható, értékes területen javasolt egy átfogó, tudományos történelmi vizsgálat, hasonló módon, mint amilyen 1985-ben a történelmi Belváros területéről készült. Telkekre lebontva végzendő el a levéltári és helytörténelmi kutatás, építészettörténelmi vizsgálat, a még fellelhető régi épületek felmérése, dokumentálása idős felsővárosi lakosok adatközlésével kiegészítve, részletes szakmai folytatásaként a Sükösd Gézáne Schuller Erzsébet: „Felsőváros jussa” (Székesfehérvár, 2006.) című példamutató népszerűsítő munkának. Ezzel részletesebben feltárul az átalakulás történelmi folyamata, valamint pontosabb kép nyerhető a ránk hagyott épített örökségről.

Jelen tanulmányunk kereteit, lehetőségeit túllépi a szükséges részletességű felmérés és feldolgozás. Munkánkkal felhívjuk a figyelmet egy ilyen feltáró kutatás fontosságára, mivel a város történelmi fejlődése szempontjából fontos adatokat rögzít.

Újabb korok alkotásai is hordoznak településszerkezeti örökségi értéket, mint Varga-csatorna menti kis szakasz, a III. Béla király tér keretes beépítése vagy a Tompa Mihály utca és Hajnal utca közötti, valamint a „munkás-utcák” aprótelkes tisztviselő-, és munkásházai, az ONCSA-telep kislakásos sorházai.

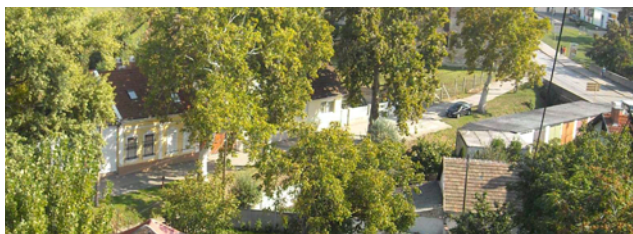
Utcaképi örökség szempontjából szinte nincs már olyan utca, ahol ne ment volna végbe a két évszázad alatt a folyamatos változás, melyeknek legszembeötlőbb elemei az utóbbi 10 - 15 évben születtek. A Sár utca, a Budai út és a Kis-Kecskemét házsoraiban már az új házak túlsúlya érvényesül.

A Szent Vendel utca, a Malom utca keleti oldala, a Móri út, a Havranek József utca keleti oldala és a Zámolyi út – a néhány újabb építésű házzal együtt is – az értékes hagyományok megőrzésén belül a természetes fejlődés harmóniáját tükrözik. Ezek utcaképi örökségi értéket képviselnek.

Helyi védelemre javasolt, örökségi értéket jelentő utcák, utcaképek:

Varga –csatorna menti beépítés:

Új beépítés esetén a kialakult állapothoz kell igazodni, beépítés, utcai ereszmagasság, gerincvonal, stb esetében egyaránt.

Látvány a Garzonház 10. szintjéről

Csatornapart

III. Béla király tér:

1948-56 között létrejött, egységes megjelenésű, kellemes arányú, téglalap alakú tér és a térfalat alkotó, visszafogott szocreál stílusban épült házsorok együttese örökségi értéket képvisel. A beépítés első eleme az északnyugati sarkán 1937ben létesített Hadtestparancsnokság volt.

. Felújításuknál az eredeti modern ill. szocreál stílusjegyeket meg kell őrizni. Nem jó példa az Ányos Pál utca 1. sz. ház új homlokzata, az öncélú mintázat és a málnafagyalt színvilág is idegen az épület eredeti karakterétől, igényes modern, magas kőlabazatától. A tér többi házának tetőzetét az utólagos beépítés velejárója, a kéményseprő járdák erdeje csúfítja rettenetesen. A homlokzat felújításokhoz fokozott főépítészeti kontroll javasolt!

holdkórosoknak....

Így ne!

II. Béla király tér

ONCSA-telep

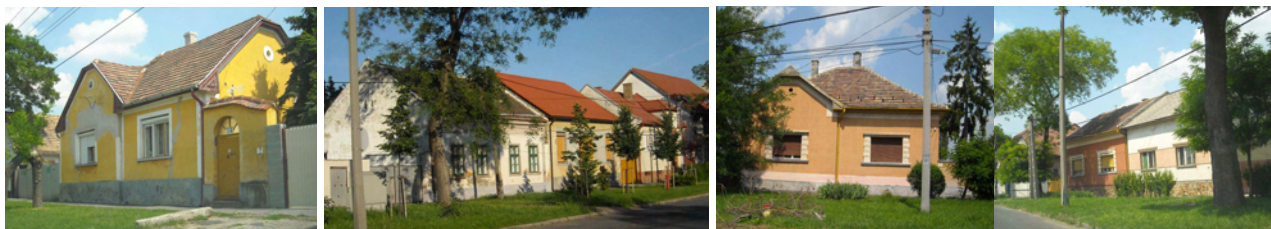
Zártsorú földszintes beépítés tisztviselő-, és munkáslakások céljára a Tompa Mihály u – Marhacsapás - Izraelita temető által határolt területen (Schmidl Ferenc), ezen belül az Orgona – Szövetség – Hajnal utca egy szakaszán kislakásos sorháztelep (Kotsis Iván). Bár a Tompa Mihály utcai szakaszon néhány ház szinte a felismerhetetlenségig átalakult, a belső utcákban, még nyugalom van, itt még a hagyományos utcakép az uralkodó. A bővítések, felújítások esetében a

kialakult utcakép a követendő (ereszmagasság, tetőidom, hajlásszög, stb), Ne készüljön az utcai tetősíkot megbontó felépítmény. Hiszen ez kezdettől fogva a kisházak, kislakások vidéke.

Malom utca keleti oldala (az Irányi utcától északra) és Szent Vendel utca

A Felsőváros legszebb, hagyományörző utcái közé tartoznak, jobbra gondozott régi házakkal és illeszkedő újakkal. Bővítésnél, új építésnél a kialakult állapotot, az utcai homlokzatmagasság meghatározásánál mindkét oldalról 3-3 szomszéd méreteit kell figyelembe venni. Fokozott főépítészeti kontroll szükséges.

Malom utca

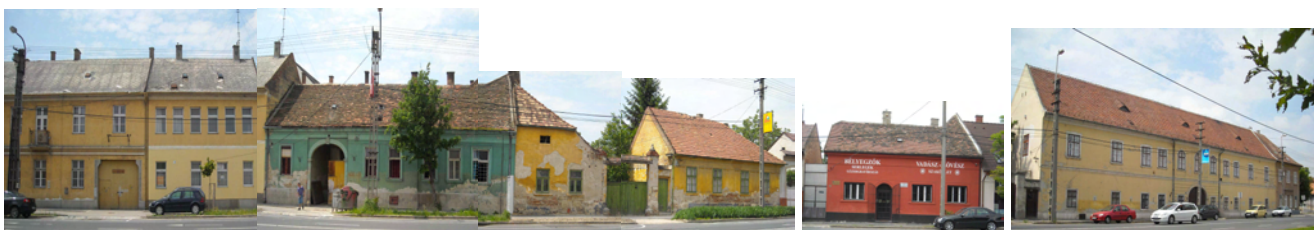

Szent Vendel utca

Kecskemét (Ketskemét, Kis-kecskemét)

Már a legkorábbi 18. századi térképeken is látható a lakóterületen kívül zárványként kialakuló kis falu, Kecskemét mely eredetileg 2 utcából (Kecskeméti utca, Vajdasor) állt. Később, a város terjeszkedésével olvadt egybe Fehérvárral. Eredeti szerkezete, aprótelkes, oldalhatáron álló beépítése máig változatlan. A házak egy része már itt is lecserélődött, a mai igényeknek megfelelően. A terület szerkezete örökségi értéket képvisel.

Móri út:

Felsővárosi Plébánia

Az út különösen értékes szakasza a Felsővárosi Plébánia műemléki épületének közvetlen környezete a SZÉPHŐ székháztól az Irányi Dániel utcáig húzódó, zárt sorúan beépített későbarokk, klasszicista házsor, földszintes és egyemeletes épületekkel. Az épületek részletes művészettörténeti tudományos vizsgálata függvényében a műemléki védelem további kiterjesztése is javasolható.

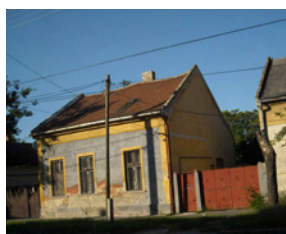
Az épületek egy része üres, a beavatkozás sürgős feladatnak tűnik!

A Móri út nyugati felének további szakasza és a Szent Vendel utcától északra mindkét oldal, az új beépítésekkel együtt is, harmonikus, hagyományos utcaképet nyújt. A Móri út forgalma már évek óta indukálja az épületek kereskedelmi célú, nemegyszer telephely jellegű átalakulását, ennek ellenére az épületek tömege ezt követve csak a belvároshoz közelebbi szakaszon nőtt meg, a külső útszakaszon megtartották a földszintes, falusias jelleget. Ezért az utcai szárnyak tömege, utcai homlokzata továbbra is a kialakult paraméterek szerint készüljön.

Havranek József utca keleti oldala és Zámolyi út

Hagyományos beépítésű külvárosi utcák. Az előbbi arculatát – közelebbi lévén a templomi központhoz - jobban megérintette a polgári izlés, az utóbbi megmaradt a felsővárosi paraszti életformát tükröző falusi utcaként, oldalhatáron álló, utcai oromfalas házaival.

Havranek József utca

Zámolyi út

Havranek József utca keleti oldala

A 19. századi polgárosodással, a vásárállás fokozatos megszűnésével a belvároshoz közeli részek sorra elegáns városi arculatot kaptak. A helyére épült közintézmények, házsorok, ligetek egy része már az országos védelem eszközével védett.

Bár történelmileg nem részei a belvárosnak, de praktikus okokból, a szabályozás szempontjából a történelmi belvárossal együtt kezelik. (Zichy-liget házsora és parkja, Bírósági tömb). E korból is származik a Felsőváros kapcsán védett műemlék: Helyőrségi Művelődési Ház, egykori 17. Hadtestparancsnokság

Védelemre javasolt értékes épületek, épületegyüttesek:

Egykori vámház, Palotai u hrsz:

Emeletes, kontyolt magastető épület, Fehérvár három fennmaradt vámházának egyike. Az 1930-as években a város kövezetvámstedési jogát állami kezdeményezésre megvonták, a vámsorompókat lebontották, a Palotai úti kis épület félretolt sorompóját csak a hatvanas években távolították el. Feltehetően többször átalakították. Az egykori vámház jelentős örökségi értéket képvisel, felmérése és műemléki tudományos kutatása szükséges. Közcélú hasznosítása javasolt.

Az épület a szükséges kutatás eredményeinek ismeretében műemléki védelemre javasolható.

Elektromos elosztók

Móri út hrsz: , Zámolyi úti körforgalom, hrsz: , Zámolyi út laktanyák, hrsz:

Szabadonálló, hasáb alakú építmények, 1925-ben épültek Schmann József títustervei szerint. A Móri úti különlegesen szép, igényes kialakítású magas kváderkő lábazatával, kovácsoltvas erkélykorlátjával, eredeti nyílászáróival. Megvizsgálandó közcélú hasznosításuk lehetősége. A város fellelhető összes trafóházához hasonlóan műemléki védelmük javasolt.

Móri út – Szent Vendel köz sarok Zámolyi úti körforgalom

Zámolyi úti laktanyák

Városi Strandfürdő bejárati árkádsora és öltözőépületei, Mátyás király körút, hrsz: 187

1934-ben elkészült a Városi Strandfürdő Mattyók Aladár tervei alapján. A lekerekített tömegformálású, arányos homlokzatképzésű modern öltözőépületek egymás tükörképeiként fogják közre a medencét. A lapostetőn napozóterasz létesült. A keleti férfiöltözőhöz kapcsolódik a félköríves árkádsoros bejárati folyosó és a sarokra elhelyezett karcsú, magas bejárati építmény. Az

öltözők között a kismedence közepén Bory Jenő: Huszár születik című szobra áll. Az épületegyüttes a fehérvári, háború előtti modern építészet kimagasló színvonalú megnyilvánulásaként műemléki védelemre javasolt.

Városi Uszoda

Városi Strandfürdő

Csitáry Emil Városi Uszoda, Mészöly Géza u 2. hrsz:

Az 1990-ben létesült korszerű uszoda (... tervei alapján), mely az 1940-ben épült, de a háborúban elpusztult, Molnár Tibor tervezte étterem helyén áll, a strandépületek szép kiegészítését szolgálja, egyedi helyi védelemre javasolt.

Szabadművelődés Háza, egykori Ifjúsági Ház, Fürdő sor 5. hrsz: 4390/1.

Az 1972-ben, Schulz István terve alapján megvalósult intézmény Székesfehérvár utóbbi félévszázadának legszebben telepített középülete. Az ötszintes, felfelé csökkenő alapterületű épület tudatosan kihasználja a vízpart kínálta lehetőségeket. Homlokzatképzésében a plasztikus felületű, körbenfutó fehér mellvédsávok a meghatározók. A tömegformálást a félgömb alakú csillagvizsgáló koronázza.

A csatlakozó épület az 1989-ben épült katonai középiskola, ma Tópart Művészeti Iskola, Kelemen Gábor terve alapján.

Az épületegyüttes helyi egyedi védelemre javasolt.

Megyei Művelődési Központ, korábban Barátság Háza, III. Béla király tér 1. hrsz:5.

A modern háromszintes épület 1937-ben épült, eredetileg Hadtestparancsnokságként, Hübner Tibor terve alapján. Az impozáns tömegformálású, L alakú, magas kőlabazatú épület eredetileg lapostetővel készült, a III. Béla király tér északnyugati sarokeleme. Egyszerűségével impozáns a főbejárat kialakítása. A belső kialakítása, csuklópontjában a lépcsőházzal, igényes térképzés.

Az 1990-es években barna palafedésű manzárdtetőt kapott, alatta kiállító-, és színházteremmel. Ez a beavatkozás a modern épület arculatától teljes mértékben idegen és megváltoztatta az eredeti, megnyerő tömegarányokat is. Meghökkenítő álmódozásnak tűnik, de hátha egyszer sor kerülhet az eredeti lapostető helyreállítására...

A mai reklámozási technika ellentétes a ház visszafogott, igényes építészeti megformálásával.

További külső vagy belső felújítás esetén fokozott főépítészeti kontroll szükséges, és megakadályozandó a további értékvesztés.

Az eredeti épület a háború előtti Fehérvár modern építészetének egyik kiemelkedő megnyilvánulása, jelen állapotában is helyi egyedi védelemre javasolt.

Felsővárosi Közösségi Ház, Havranek József utca 27., hrsz: 3824

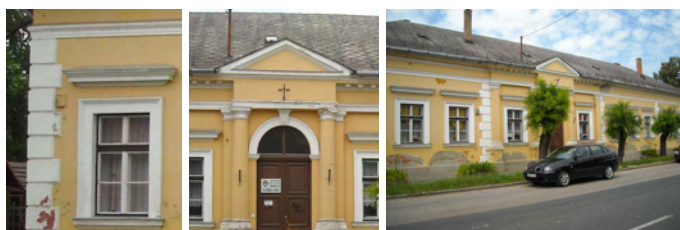
Közösségi célra átalakított és nagyteremmel bővített egykori polgári lakóház, 1913-ban épült zárt sorú beépítéssel, gazdagon díszített szecessziós homlokzattal. Felújítása és a szomszédos telkek beépítése fokozott főépítészeti kontrollt igényel. Javasolt az épület értékeihez méltó felirat felszerelése. Az épület építészeti és helytörténeti értéke miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Felsővárosi óvoda, Havranek József utca 2. hrsz: 4090.

Földszintes eklektikus homlokzatú épület, 1886-ban épült.

Helyi egyedi védelemre javasolt.

Ezredéves Általános Iskola, Havranek József utca 4., hrsz: 4089.

Emeletes épület eklektikus homlokzattal, 1896-ban a millenniumi ünnepségekre készült el. Története során több ízben bővítették, legutóbbi felújítása 2010-ben történt. Építészeti és helytörténeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt

II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, egykori Polgári Fiúiskola, Szekfű Gyula u 4.. hrsz:11.

Közepén kétemeletes, két oldalszárnyas iskolaépület, 1931-ben épült, homlokzati téglarchitektúrával, a hármass ablakok közt növényi ornamentikával. Építészeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Arany János Speciális Szakiskola, egykori Téli Gazdasági iskola, Szekfű Gyula u 6. hrsz:1/1.

Neobarokk iskolaépület 1928-ban épült Tscheuke Hermann terve szerint. Eredetileg U alakú épületegyüttes. Dekoratív kapuépítményei felett 1928-as évszám van. A háború alatt a város hadikórháza volt. Keleti tantermi bővítése 1995-ben készült (tervező: Csutiné Schleer E.) Építészeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Felsővárosi Általános Iskola, egykori Gazdasági Népiskola, Koppány utca 2. hrsz: 3351

Az iskolát a város kölcsönökből építtette 1927-ben a Kertalján, a Pörös dűlőben, átlós irányban telepített U alakú tömeggel, historizáló homlokzattal, nyerstégla lizénák között vakolt mezőkkel, Páros oszlopokon nyugvó impozáns főbejárattal. Tornaterem bővítése 2007-ben készült (tervező: Szigeti Gyula).

Építészeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Vörösmarty Mihály Általános Iskola és Ligetsori óvoda, Ligetsor 99. hrsz: 4359/7.

Az angol CLASP rendszer magyarországi elterjesztésével e könnyű vázas szerkezetből valósultak meg a panelházas lakótelepek oktatási intézményei. 1979-ben épült a Szeder úti nevelési központ, egy általános iskola és óvoda együttese.

Mint a Clasp-házakat általában, a funkciót magas színvonalon kiszolgáló alaprajzi rend, nagyvonalúan megkomponált épülettömegek és csomóponti részletességig kidolgozott, professzionális minőségben összeépíthető szerkezeti rendszer jellemzi.

Építészeti értékei és építéstörténeti jelentősége miatt helyi védelemre javasolt.

Berényi úti parasztházak, Berényi út 14. hrsz: 3307, és Berényi út 18. hrsz:3309.

Az 1826-os Wüstringer-féle felmérésen is beazonosítható a Berényi út Olaj utcával szemközti szakaszának beépítése, melynek a változatlan településszerkezeten kívül egyes épületei is ebből a korból maradhattak fent. Bár a szomszédos házak már átépültek, valószínűsíthető, hogy ez a két megmaradt utcai oromfalas, nádtetős hosszúház a felsővárosi lakóházépítési kultúra legidősebb képviselői.

Építéstörténeti, levéltári tudományos kutatásuk, felmérésük szükséges. .

Egyedülálló építészeti és helytörténeti értékeik miatt helyi egyedi védelemre javasoltak. Megmentésükre és lehetőség szerint közcélú hasznosításukra csak a tulajdonosi érdekek figyelembe vétele mellett van esély.

Az utcásor beépítésénél fokozott főépítész kontroll szükséges.

Hármashidi vízmű épületei, Keresztöltés út , hrsz: 4356/2.

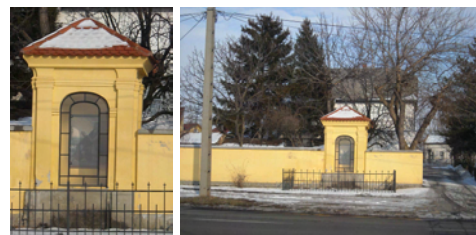

1964-ben épült, modern épületek, iroda, laboratórium és technológiai helyiségeket tartalmaznak. Eredeti állapotban megőrzött építészeti értékeik miatt helyi egyedi védelemre javasoltak.

Szent Vendel kegyhely, Móri út 3. hrsz: 4146.

A kegyhely kerítésfalba épített 19. század eleji pilaszteres építmény, benne korabeli Szent Vendel kegykép.

Építészeti és helytörténeti értékei miatt helyi egyedi védelemre javasolt.

Útmenti kereszt, Felsővárosi templom (műemlék) Móri út oldala

A keresztfához megyek
Mert máshol nem lelhetek
Nyugodalmat lelkemnek
Isten dicsőségére emeltette
özv. MOLNÁR JÓZSEFNÉ
1915

Útmenti kereszt, Felsővárosi templom (műemlék) Havranek József utcai oldala

ISTEN
DICSŐSÉGÉRE
1888.
APRIL 1ÉN

Útmenti kereszt, Móri út 33. előtt, hrsz: 4050. Helyi egyedi védelme javasolt.

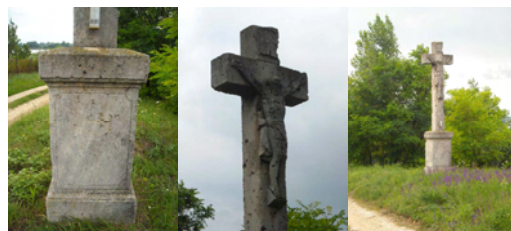
Dicsértessék a Jézus neve
és a sz. Máriáé.
Isten dicsőségére emelték
Mikó Ferencz
és neje
Viniczai Anna
1881.

Útmenti kereszt, Móri út külterületi szakasz, hrsz: 4050. Helyi egyedi védelme javasolt.

A műkő kereszt a mai országúttól beljebb, a hajdani régi keresztési út nyomvonala mellett, az ún. Horgászdűlőben áll. Háborús sérülések nyomai látszanak.

évszám, felirat nincs.

Bory Jenő: Szent György kút, Tompa Mihály utca és Kecskeméti utca sarkán

A műkö szökőkút, melynek eredeti példánya a Bory vár kertjében látható, egy ligetes parkban áll. A park jelenlegi kialakítása és a tágabb építészeti környezet sem emeli ki az alkotás fenségességét.

Nemrég helyeztek közvetlenül mellé egy buszváró építményt. A terület méltó rendezése vagy egy új helyszín kiválasztása javasolt

Az alkotás művészeti értéke miatt helyi védelemre javasolt.

Felsővárosi temetők:

Szedreskerti, Megváltó temető, Palotai út

1795-ben nyitották a szemközti Hosszú temető telítettsége miatt, a kevésbé módos polgári-paraszti rétegek temetkezőhelye volt. Mészkö temetőkeresztjét a 18. század végén állították fel.

Kálvária (Sörpince) temető, Fecskepart

1777-ben nyitották, a felsővárosiak temetője, nevét az 1885-ben épített Kálváriáról kapta. Kápolnája 19. század végi épület.

Feltámadás (Csutora temető, Berényi út

1777. után nyitották, a 19. század első felében a Felső-, és Viziváros, főként a német lakosságának temetkezőhelye, később a város egyik reprezentatív temetője lett. Kápolnája 1862-ben épült.

Izraelita temető, Berényi út

1841-ben nyitották, számos 1900 körüli értéke síremléket, kriptát tartalmaz. A ravatalozó 20. század eleji épület.

Két évtized óta a város több temetőjében a maroshegyi Vörösmarty Mihály Szakiskola diákjai állítják helyre a régi gazdátlan, tönkrement, ledöntött sírokat, síremlékeket, Poklosi Péter tanár, a Székesfehérvári Városszépítő-, és Védő Egyesület elnöke, a Hadisírgondozó Szövetség elnöke vezetésével, önzetlen lelkiismeretes munkával, a nyári szünidőkben és a hétvégeken.

Mind a négy temető rendkívüli történeti, helytörténeti és egyes síremlékeiben művészi értéket képvisel. Helyi területi védelmük feltétlenül javasolt.

Javasolt a temetők teljes területének, építményeinek helytörténeti, építészettörténeti és művészettörténeti kutatása, feldolgozása, részletes regisztráció és fotodokumentáció készítése. Ennek elkészültét követően tehető javaslat esetleges műemléki védelem kiterjesztésére és annak mértékére.

7./ Területhasználat és területi állapot a kulturális örökség összefüggésrendszerében

A török kor előtti középkori külváros, civitas exterior védművekkel körülölelt területe is jóval nagyobb volt a belvárosénál, a védműveken kívüli területeivel együtt a középkori Fehérvár

nagyobbik hányadát képezte. Mai ismereteink szerint a külváros a belváros árkaitól északra és keletre a mai Palotai út – Szent Flórián körút – Budai út közötti területen feküdt.

A korai középkori városnak álló emlékei sajnos nem maradtak ránk, a legtöbb emlék a késő-középkori törökkori életéhez köthető. Ez a város egykori szerepéhez mérten elenyészőnek tűnhet a folyamatos régészeti kutatások ellenére is. A város településszerkezetének fejlődése és építészeti karakterei a régészeti emlékek és a történeti források, szövegek, metszetek, felmérések, térképek segítségével lehetséges. A középkori forrásanyag meglehetősen szegényes, a legtöbb adat a 16-17. századból származik. A képi ábrázolások, metszetek, térképek, felmérések általában még későbbiek főként 17-19. századiak. Mindezek miatt a város topográfiájáról és építészeti emlékeiről alkotott tudásunk az újabb és újabb kutatások fényében változik, csiszolódik.

A regisztrált és potenciális régészeti lelőhelyek nagy része lakott, épületekkel, burkolt utakkal fedett területek van illetve várható.

A 17-18. századi térképek, felmérési rajzok külvárosként csak a Budai külvárost és Palotavárost, Szigetet, délre pedig Ingoványt (nova villa) ábrázolják. A vizsgált Felsőváros területéről részletesebb térképi információt a Liptay-féle 1797-es felmérés nyújtja.

Az 1826-ban készült Wüstinger-féle felmérés telkekre bontva ábrázolja az akkori Felsővárost. Ez alapján beazonosítva a mai állapotot, érzékelhető, hogy mely területekre volt jellemző a természetes, szerves fejlődés.

Az egykori vásártér az 1800-as évektől szinte észrevétlenül csökkenni kezdett. Egyre nagyobb részét foglalták el utcák, sőt az 1870-es évektől park is. Ezidő tájt kezdődött fokozatos beépülése és 1938-ban a Széna téri iskola, majd a 60-as években a Május 1 téri pontházak megépülésével zárult le véglegesen.

A külvárosi mag keleti irányú bővülését a 20. század elején kezdődő új mérnöki telekosztások jelentették, az addig beépítetlen mocsaras és homokbánya területeken, elsősorban munkás-, és tisztviselő lakások részére. A nyugati irányú terjeszkedés az 1930-as évek közepén a Malomcsatorna beboltozása után jöhetett létre.

Az 1960-70-es években a Felsőváros sem maradt ki a lakótelep építkezésekből, bár itt ritkább az előfordulásuk a Palotaváros vagy a Viziváros városrészekhez viszonyítva, és kisebb áldozatok árán épültek a panelházak. A Szedreskerti, Ligetsori lakótelep helyén 1826-ban kukoricaföld volt, a Palotai út mentén beépítést csak a 19. század második felében jeleznek a térképek. Az Ybl lakótelep területe még az 1930-as években is beépítetlen volt, kivéve az Ybl Miklós utcai 18. századi házsört, melyet elbontottak. A Királykút lakótelep egy addig természetes fejlődésű lakótömb teljes elbontása árán épülhetett csak fel. A Fecskeparti lakótelep a Sörpice temetőn kívüli beépítetlen városszélen valósult meg.

A Felsőváros sokszínű kialakulásának következtében az értékes épített öröksége is változatos. A bőséghez a megtartott hagyományos szerkezeti elemek, utcaképek és egyedi építmények járulnak hozzá. Az egyházi emlékeken kívül a népi építészet maradványai, a termékeny korszakokban sorra épült középületek, a háború előtti kiemelkedő színvonalú modern építészeti, és a szocreál stílus képviselői is örökségi értéket jelentenek.

B./ VÁLTOZTATÁSI SZÁNDÉKOK

1./ Településhálózati és tájhasználati változások

A vizsgált Felsőváros városrész és a hozzá tartozó, a Móri út és a Zámolyi út által közrefogott külterületi rész is kialakulnak tekinthető, lényeges változást sem a Szerkezeti Terv, sem a Székesfehérvár egyes külterület és belterület – Helyi Építési Szabályzata (HÉSZ) és Szabályozási Terve nem tartalmaz.

A külterület nagy része továbbra is Má általános mezőgazdasági terület, szántó és gyepp besorolású.

2./ Településszerkezeti, területhasználati és beépítettségi változás

A településszerkezet kialakulnak tekinthető, a lényegét érintő változások már korábban bekövetkeztek. A rendezési tervek alapján újabb változásra nem kell számítani. A feltárt épített örökség megőrzése a beépítési lehetőségek finomítását igényli, a meglévő értékek figyelembe vételével.

A szabályozási Terv, álláspontunk szerint helyesen, több helyen is jelez Műemléki Környezet védelmet, pl.a Vizimalom, a Szent Sebestyén templom és a Királykút körül. A Fejér megyei Műemlékjegyzéken azonban ezek nincsenek átvezetve, tehát jogszabály nem támasztja alá. A helyi területi védelemre kijelölt területek a helyi védelmi rendelet hiányában érvénytelen kategóriák.

A Szerkezeti Terv a Szent Sebestyén templom körül alközpontot jelez. A külterületi lapon a Zámolyi út belterületi csatlakozásánál a már részben megvalósult kereskedelmi – szolgáltató (Gksz) övezetet „városkapuként” határozza meg.

Bár a nagymúltú fehérvári téglagyártás az évezredfordulón a Kiskút útja menti Téglacenter felszámolásával végleg megszűnt, a külső Zámolyi út mentén, az egykori agyaglelőhely területét a terv továbbra is Kb nyersanyaglelőhely, bányaként jelöli.

3./ Infrastrukturális változás: a téma nem tárgy e vizsgálatnak.

4./ Népesség, életmód, társadalom, kultúra változása: a téma nem tárgy e vizsgálatnak.

C./ HATÁSELEMZÉS

1./ Történeti településhálózati követelmények

A mai Felsőváros, de még a Wüstringer térképen ábrázolt 1826-os, szerényebb méretű, falusi külváros is, a 17-18. századtól kezdve ráépült az egykori középkori Budai külvárosra (civitas exterior), amely a török idők végére szinte teljesen megsemmisült.

A korai középkori városnak álló emlékei sajnos nem maradtak ránk, településszerkezetének fejlődése és építészeti karakterei a régészeti emlékek és a történeti források, szövegek, metszetek, felmérések, térképek segítségével ismerhető meg, igen szerény mértékben. .

2./ Természeti, táji hatások : A vizsgálat e témát nem érinti.

3. / Településképfeltárulásának változásai

Felsőváros településképe igen változatos. Falusias és kisvárosi utcaképet, modern villasort és tízsintes panelházakat, műemléki templomot és tekintélyt parancsoló középületeket, csónakázótavat, rózsáskertet és tabuként kezelt laktanyaterületeket egyaránt tartalmaz.

A településképfeltárulása kérdése harminc évvel ezelőtt valójában eldőlt. Az 1826-os, mérnöki pontossággal, hitelesen ábrázolt „külvárosi” állapothoz képest a fejlődést a hajdani nagy vásártér 1938-ra lezárult beépülése, a strandfürdő és a csónakázótó 1930-as évekbeli létesítése, a lakóövezet századforduló óta tartó keleti irányú terjeszkedése jelentette. A felsővárosi településképfeltárulásban a legmarkánsabb új elem az 5-10 szintes panelházak, lakótelepek „szigetszerű”

megjelenése. Ezek, mint a fejlődés záróakkordja, sem a településszerkezetben, vagy a látvány léptékében, sem a gerjesztett életformában nem szerves folytatásai a történelmi városfejlődési előzményeknek, hanem központi politikai beavatkozás drasztikus következményei.

Míg a Belváros környéki más városrészekben, a Vizivárosban, vagy a Palotavárosban, a hatalmas összefüggő lakótelepi városszövetek az egykori külváros teljes megsemmisítése árán jöttek létre, addig a Felsővárosban ötletszerűen, településszerkezeti logika nélkül telepítve, „ahol éppen van hely” alapon emelkednek ki a panelházak a falusi, kisvárosi, jobbára földszintes települési szövetből. Szélsőséges példa erre a kálváriassal és a Hosszútemetővel szemközti 10 szintes Szedreskerti falanszter az egykori kukoricásban. Viszont a Királykút lakótelep a történelmi kút körül bokrosodó, jellegzetes hangulatú külvárosi utcák közepéből nőtt ki, egy tömbnyi többszáz éves hagyományos beépítés eltüntetésére árán.

(Az egykori Vásártér beépülésének befejezése a mai Viziváros területén történt. A Május 1. téri pontházak születése kapcsán így emlékezett erre vissza 1985-ben Molnár Tibor, a város egykori főmérnöke:

„... A fennmaradt zöld terület pázsittal és fásítással készült.

Ebbe a szépen gondozott közparkba építették be az első 10 emeletes tornyokat a budapesti tervező és minisztériumi tagok erőszakolására. Ekkor döntöttem: nem adom a nevemet Székesfehérvár elrontásához, lemondtam városi állásomról. Abt József megyei építési osztályvezető mondása szerint: „Nem akarod, hogy a sírodra köpjenek?”)

A feltároló településkép mai megítéléséhez két, látszatra részletkérdés, valójában az egész városképet uraló tendencia is hozzájárul.

Az egyik az utóbbi 2-3 év „panelfelöltöztetési” kampánya, amely sajátos „színt” rakott a palettára.

Székesfehérvár országos első lett a panelfelújítások mennyisége terén. Sajnálatos, hogy a hatalmas felületek színezésénél senki sem fogta a gyeplőt. Ennek eredményeként harsány, ötletszerű, bántó megoldások is születtek, tekintet nélkül szerkezetre, arányokra, környezetre. Némelyik megdöbbentő szín, vagy groteszk motívum-váltás a nevetségesség határát súrolja.

Az elvadult dilettantizmus és az összehangoltság teljes hiánya uralkodik e téren, nem csupán a Felsővárosban, hanem Fehérvár szinte összes átfestett lakótelepén. A Palotai úti hatalmas felületek egyenlőre még nem kerültek sorra...

Ez a papagájos színezési filozófia átterjed a szocreálra, és a családi házakra is.

Kár, hogy nem tettek kísérletet, hogy a műanyag ablakon, a hőszigetelésen és a színezésen túl más is történhessék a panelházakkal, mint ahogy azt pl. Berlinben is tették (lakás összenyitás, teraszok, hozzáépített étkezők, stb). Igaz Németországban a panelfelújítással erre létrehozott kutató intézet is foglalkozik. Nálunk viszont engedély sem kellett rá.

Hasonlókat vetett fel Székesfehérvár egyik legjelesebb építésze, Molnár Tibor 1985-ös visszaemlékezésében: *„A panelekben sem lehetetlen lakásbővítés összekapcsolással. Lehetőségeit még tagadják, pedig ez lesz a túl kis lakások gyógyszere”*

(A hőszigetelés mechanikai rögzítése a 4 cm-es betonkéregben és a vasak „dunsztkötése” még egyéb komoly, jövőbeli problémákat is felvethet.)

Hát, ez a következő harminc évig most így marad.

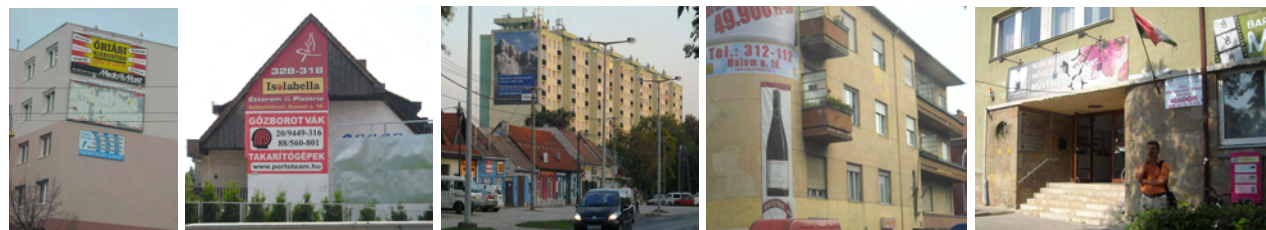
A másik kártékony jelenség pedig az óriásplakátok és gigareklámok terrorja, az egész várost elárasztó esztétikai környezetszennyezés, amelynek megakadályozására eddig még kísérlet sem történt. Ez a ragályos kór nem válogat. Amint elkészült egy kétharmadrészt közpénzen (!) felújított panelhomlokzat, már másnap beborítják a bütüfalakat a kétes esztétikájú, hatalmas motívumok. Majd megdöbbentő mennyiségben megjelennek az útkereszteződésekben, a műemlékek közelében, sőt sűrű cetlihalmaz formájában a kultúra intézményein is.

Királykút lakótelep színesben

A példa, úgy tűnik, ragadós

Alábecsült királyi város

Lehet, hogy első olvasatra meghökkentőnek tűnik egy három évtizeddel ezelőtti CLASP épület helyi védelmére tett javaslat. Ezzel a szerkezettel valójában sajátos esztétikájú, tájba kapaszkodó, funkcionálisan remek épületek készültek. Kellemes tömegükkel, semleges, mérnöki plasztikájú külsejükkel akár a panelházak gyűréjében, akár a romantikus tóparton építészetiileg megállják helyüket. A probléma mindössze annyi, hogy nem a Kárpát-medencei éghajlatra fejlesztették ki a rendszert, az ebből eredő gond viszont nem kicsi.

A lejtésmentes lapostető, a hóhatárra fittyet hányó 5 centis attikamagasság, a külső homloksíkra szerelt emelkedő ablak, a túlűvegezett lépcsőházak, a gyengécske hőszigetelés és a lábazat nélküli megoldások szinte mindegyik épületnél elképesztő hibák forrásai. Mivel a tartószerkezetek egyébként jók, elkerülhetetlen teljes felújításuk.

A felújítás együtt jár majd a homlokzatok utólagos hőszigetelésével és az ablakok cseréjével, aminek következtében megszűnik az épület könnyed, plasztikus, a szerkezetet tükröző külső megjelenése, és egy ízetlen műanyagablakos téglapépület hatását fogja kelteni. Ennek elkerülésére javasolt egy egységes felújítási módszer kidolgozása, olyan csomóponti részletességgel, ahogy a Clasp rendszerű épület eredetileg megépült.

4./ Régészeti emlékek feltárhatóságának, megmaradásának, bemutathatóságának vagy pusztulásának lehetőségei

A mai Felsőváros nagyrészt lefedi a középkori Budai külváros (civitas exterior) területét, amelynek épített emlékei a török kor után elpusztultak, ma már csak a régészet kutatásaival feltárható örökségi értékek.

A Felsőváros jelentős részben kisvárosias és kertes lakóövezetekből, kisebb mértékben lakótelepekből áll. Ezek területe épülettel, úttal, burkolattal, udvarral fedett. Mindez már nagyrészt kialakultnak tekintendő, nem kizárt azonban esetenkénti leletek előkerülése. Ennek valószínűsége továbbra is nagyobb a középkori Belvároshoz közelebb eső részeken, azonban szórványként a távolabbi, az Aszalvölgyi árokig terjedő területeken (pl. Fiskális út, Lövölde út környéke) is előfordulhatnak. Ezeket a lelőhelyeket Siklósi Gyula a középkori Budai külvárossal azonosította.

Tekintettel az alapvető fontosságú régészeti szempontokra, fel kell hívni a figyelmet, hogy minden egyes nyilvántartott lelőhelyet érintő munkálat estében, továbbá minden olyan esetben, amikor váratlanul régészeti lelet, vagy jelenség kerül elő, a KÖH-t értesíteni kell (ez utóbbi esetben a területileg illetékes Múzeum értesítésével párhuzamosan) Tekintettel azonban a törvényi szabályozásra, mely szerint a beruházások esetében a szükségessé váló régészeti feltárások

költségét a beruházónak kell állnia, valamint a váratlanul előkerülő lelőhelyek kapcsán szükséges mentőfeltárások által okozott időkiesésre egy-egy beruházás során, sajnos a nem kellően motivált felek miatt a gyakorlatban továbbra is számolni kell a régészeti jelenségek egy jelentős részének dokumentálatlan pusztulásával. Ennek elkerülése érdekében szükséges az előrelátó tervezés, valamint a fejlesztések során a régészeti többletköltségek tervezése.

Bármilyen beruházás (pl. alagcsövezés, meliorálás, talajlazítás, csatornaásás, homok-, agyag-, vagy földbányászás, magas-, vagy mélyépítés, útépítés, építés, stb.) jelentős károkat okozhat a lelőhelyeken, akár teljes megsemmisülésükhöz is vezethet, ezért ezek a tevékenységek minden esetben a Hivatal előzetes szakhatósági engedélyéhez kötöttek. A hivatal saját hatáskörében mérlegeli a tervezett beruházás és az általa régészeti örökségben keletkező visszafordíthatatlan folyamatok arányát, viszonyát, majd a jogszabályokkal összhangban ezek alapján engedélyezi, kikötésekkel (pl. a beruházó költségére történő megelőző feltárás, vagy régészeti felügyelet elrendelésével) engedélyezi, vagy elutasítja az engedély kérelmet. Mindezek alapján a lelőhelyekkel érintett területeket érdemes a gazdasági/ipari vagy építési területek kijelölésénél mellőzni.

Fentiek vonatkoznak a tervezési területen és a távlati fejlesztési területen fekvő lelőhelyekre és régészeti érdekű területekre is. Bármilyen földmunkával járó beruházás megvalósításához mindenképpen a Hivatal szakhatósági hozzájárulására van szükség. Még abban az esetben is, ha igazolható, hogy a beruházás máshol nem, vagy csak a költségek aránytalan megnövekedésével valósítható meg, a Hivatal hozzájárulása akkor is csak próbafeltárás, illetve ennek eredményétől függően teljes megelőző feltárás elvégzésének kikötésével várható. Ennek idő-, és pénzbeli vonzatával ezért már a tervezéskor számolni kell.

5./ Történeti térbeli rendszerek alakulása

A történeti térbeli rendszerek itt már kialakultnak tekinthetők. A rendezési tervekben jelzett csekély mértékű változások ezt nem befolyásolják, a közvetlenül szomszédos történelmi Belvárost sem érik ezzel kapcsolatos hatások.

6./ Műemléki együttesek, műemlékek eszmei, használati és esztétikai jelentőségének alakulása a tájban, településszerkezetben, épített környezetben, a település életében

6.1. Országos védelem

A hatástanulmány tárgyát képező területen külön miniszteri rendeletben védetté nyilvánított, és egyben a Magyarország Műemlékjegyzékében szereplő alábbi objektumok találhatóak:

LAKTANYA (Kiegészítő Parancsnokság) Műemléki törzsszám: 1531
Malom u. 2. (Mészöly Géza u.), hrsz.: 4186/2, historizál, 19. század vége

LAKÓHÁZ (Királykút) Műemléki törzsszám: 1539
Mikszáth Kálmán u. 25. (Forgó u.), hrsz.: 3736, késő barokk, 1790 körül

RÓMAI KATOLIKUS TEMPLOM Műemléki törzsszám: 1540
(Szent Sebestyén vértanú) Móri út, hrsz.: 4091, klasszicista, 1840

NEPOMUKI SZENT JÁNOS - szobor Műemléki törzsszám: 1541
Móri út, hrsz.: 4093/1, barokk 1705

SZENTHÁROMSÁG - emlékmű
Móri út, hrsz.: 4093/1, historizáló, 1840

Műemléki törzsszám: 1560

SZENT ANNA – OSZLOP
Móri út, hrsz.: 4093/2, késő barokk, 19. század eleje

Műemléki törzsszám: 9713

FELSŐVÁROSI RÓMAI KATOLIKUS PLÉBÁNIAHÁZ
Móri út 18/20. (Irányi Dániel u. sarok), hrsz.: 4118, késő barokk 1781

Műemléki törzsszám: 1542

VOLT VÁROSI VIZIMALOM ÉS SERFŐZŐ
Sörház tér 1., hrsz.: 4255/5, 4255/7–10, 19. század eleje

Műemléki törzsszám: 9825

Részben érinti a vizsgált területet:

Székesfehérvár Belváros Műemléki Jelentőségű Terület (MJT)

Műemléki tsz: 4319.

E tanulmány kapcsán a Felsőváros területén a további épületek műemléki védelmére teszünk új javaslatot:

1./ Egykori vámház, Palotai u hrsz:
Emeletes, kontyolt magastető épület, Fehérvár három fennmaradt vámházának egyike. Az egykori vámház jelentős örökségi értéket képvisel, felmérése és műemléki tudományos kutatása szükséges. Közcélú hasznosítása javasolt. Az épület a szükséges kutatás eredményeinek ismeretében műemléki védelemre javasolható.

2./ Elektromos elosztók, Móri út hrsz: , Zámolyi úti
körforgalom, hrsz: ,Zámolyi út laktanyák, hrsz:
Szabadonálló, hasáb alakú építmények, 1925-ben
épültek Schmann József títustervei szerint.
Megvizsgálandó közcélú hasznosításuk lehetősége. A
város fellelhető összes trafóházához hasonlóan
műemléki védelmük javasolt.

3./ Városi Strandfürdő bejárati árkádsora és
öltözőépületei, Mátyás király körút, hrsz: 187
1934-ben elkészült a Városi Strandfürdő Mattyók
Aladár tervei alapján. Az épületegyüttes a
fehérvári, háború előtti modern építészet
kimagasló színvonalú megnyilvánulásaként
műemléki védelemre javasolt.

4./ Móri út: a Felsővárosi Plébánia műemléki épületének közvetlen környezete a SZÉPHŐ székháztól az Irányi Dániel utcáig húzódó, zárt sorúan beépített későbarokk, klasszicista házsor, földszintes és egyemeletes épületekkel. Az épületek részletes művészettörténeti tudományos vizsgálata függvényében a műemléki védelem további kiterjesztése (MK) javasolt.

Felsővárosi Plébánia

6.2. Helyi védelem

Székesfehérvár önkormányzata nem alkotott helyi védelemről szóló rendeletet. E területen helyi védettség alatt álló épület vagy köztárgy a fentiek miatt jelenleg nincs.

E tanulmányban az alábbi örökségi értékeket javasoljuk helyi védelemre, a rendelet megalkotása esetén:

Helyi területi védelem:

1./ Varga –csatorna menti beépítés a Mészöly Géza utca és Palotai út közötti szakaszon az utcakép helyi területi védelemre javasolt. A terület pontos lehatárolásához egyeztetés szükséges.

2./ III. Béla király tér: az 1948-56 között létrejött, egységes megjelenésű, kellemes arányú, téglalap alakú tér és a térfalat alkotó, visszafogott szocreál stílusban épült házsorok együttese az 1937-ben létesített Hadtestparancsnoksággal (Hübner Tibor) és az Ányos Pál utca 1. sz. lakóházzal (Kotsis Iván) együtt örökségi értéket képvisel. A tér szerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

3./ ONCSA-telep: a Tompa Mihály u – Marhacsapás - Izraelita temető által határolt területen földszintes zárt sorú beépítés tisztviselő-, és munkáslakások céljára (Schmidl Ferenc), ezen belül az Orgona – Szövetség – Hajnal utca egy szakaszán kislakásos sorháztelep (Kotsis Iván) örökségi értéket képvisel. A terület szerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

4./ Malom utca keleti oldala (az Irányi utcától északra) és Szent Vendel utca: A Felsőváros legszebb, hagyományörző utcái közé tartoznak, jobbra gondozott régi házakkal és illeszkedő újakkal. Az utcák telekszerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

5./ Móri útnak nyugati oldala az Irányi Dániel és Szent Vendel utca között és mindkét oldala a Szent Vendel utcától északra, az új beépítésekkel együtt is, harmonikus, hagyományos utcaképet nyújt. Az épületek kereskedelmi célú, nemegyszer telephely jellegű átalakulásával együtt a több ütemű építési időszakban is megtartották az épületek tömegének földszintes, külvárosi jellegét. Az utca telekszerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

6./ Havranek József utca keleti oldala és Zámolyi út: hagyományos beépítésű külvárosi utcák. Az előbbi arculatát – közelebb lévén a templomi központhoz - jobban megérintette a polgáriás izlés, az utóbbi megmaradt a felsővárosi paraszti életformát tükröző falusi utcaként, oldalhatáron álló, utcai oromfalas házaival. Az utcák telekszerkezete és utcaképe helyi területi védelemre javasolt.

7./ Kecskemét (Ketskemét, Kis-kecskemét): Már a legkorábbi 18. századi térképeken is látható a lakóterületen kívül zárványként kialakuló aprótelkes kis falu, Kecskemét mely eredetileg 2 utcából

(Kecskeméti utca, Vajdasor) állt. Később, a város terjeszkedésével olvadt egybe Fehérvárral. Változatlan, eredeti szerkezete örökségi értéket képvisel, helyi területi védelemre javasolt.

8./ Felsővárosi temetők:

Szedreskerti, Megváltó temető, 1795.	Palotai út
Kálvária (Sörpince) temető, 1777.	Fecskepart
Feltámadás (Csutora) temető, 1777.	Berényi út
Izraelita temető, 1841.	Berényi út

Helyi egyedi védelem

a./ Csitáry Emil Városi Uszoda, Mészöly Géza u 2. hrsz: 187. Az 1990-ben létesült korszerű uszoda (... tervei alapján), a strandépületek szép kiegészítését szolgálja.

b./ Szabadművelődés Háza, egykori Ifjúsági Ház, Fürdő sor 5. hrsz: 4390/1. Az 1972-ben, Schulz István terve alapján megvalósult intézmény Székesfehérvár utóbbi félszázadának legszebben telepített középülete. Az ötszintes, felfelé csökkenő alapterületű épület tudatosan kihasználja a vízpart kínálta lehetőségeket. Homlokzatképzésében a plasztikus felületű, körbenfutó fehér mellvédsávok a meghatározók. A tömegformálást a félgömb alakú csillagvizsgáló koronázza. A csatlakozó épület az 1989-ben épült katonai középiskola, ma Tópart Művészeti Iskola, Kelemen Gábor terve alapján.

c./ Megyei Művelődési Központ, korábban Barátság Háza, III. Béla király tér 1. hrsz:5. A modern háromszintes épület 1937-ben épült Hadtestparancsnoksággént, Hübner Tibor terve alapján. Az impozáns tömegformálású, L alakú, magas kőlabazatú épület lapostetővel készült, a III. Béla király tér északnyugati sarokeleme. Egyszerűségével impozáns a főbejárat kialakítása. A belső kialakítása, csuklópontjában a lépcsőházzal, igényes térképzés. (Az 1990-es években létesített barna palafedésű manzárdtető a modern épület arculatától teljes mértékben idegen beavatkozás)

d./ Felsővárosi Községi Ház, Havranek József utca 27., hrsz: 3824. Községi célra átalakított és nagyteremmel bővített egykori polgári lakóház, 1913-ban épült zárt sorú beépítéssel, gazdagon díszített szecessziós homlokzattal

e./ Felsővárosi óvoda, Havranek József utca 2. hrsz: 4090. Földszintes, eklektikus homlokzatú épület, 1886-ban épült.

f./ Ezredéves Általános Iskola, Havranek József utca 4., hrsz: 4089. Emeletes iskolaépület eklektikus homlokzattal, 1896-ban a millenniumi ünnepségekre készült el. Története során több ízben bővítették, legutóbbi felújítása 2010-ben történt.

g./ II. Rákóczi Ferenc Általános Iskola, egykori Polgári Fiúiskola, Szekfű Gyula u 4.. hrsz:11. Közepén kétemeletes, két oldalszárnyas iskolaépület, 1931-ben épült, homlokzati téglarchitektúrával, a hármass ablakok közt növényi ornamentikával.

h./ Arany János Speciális Szakiskola, egykori Téli Gazdasági iskola, Szekfű Gyula u 6. hrsz:1/1. Neobarokk iskolaépület 1928-ban épült Tscheuke Hermann terve szerint.

Eredetileg U alakú épületegyüttes. Dekoratív kapuépítményei felett 1928-as évszám van. A háború alatt a város hadikórháza volt. Keleti tantermi bővítménye 1995-ben készült (tervező: Csutiné Schleer E.)

i./ Felsővárosi Általános Iskola, egykori Gazdasági Népiskola, Koppány utca 2. hrsz: 3351. 1927-ben épült átlós irányban telepített U alakú tömeggel, historizáló homlokzattal, nyerstégla lizénák között vakolt mezőkkel, Páros oszlopokon nyugvó impozáns főbejárattal. Tornaterem bővítménye 2007-ben készült (tervező: Szigeti Gyula).

j./ Vörösmarty Mihály Általános Iskola és Ligetsori óvoda, (Szeder úti nevelési központ) Ligetsor 99.hrsz: 4359/7. Az angol CLASP rendszer magyarországi elterjesztésével 1979-ben épült. A funkciót magas színvonalon kiszolgáló alaprajzi rend, nagyvonalúan megkomponált épülettömegek és csomóponti részletességig kidolgozott, professzionális minőségben összeépíthető szerkezeti rendszer jellemzi.

k./ Berényi úti parasztházak, Berényi út 14. hrsz: 3307, és Berényi út 18. hrsz: 3309. Valószínűsíthető, hogy ez a két megmaradt utcai oromfalas, nádtetős hosszúház a felsővárosi lakóház építési kultúra legidősebb képviselői. A házak kontúrja az 1826-os Wüstinger-féle felmérésen is beazonosíthatók. Építészettörténeti, levéltári tudományos kutatásuk, felmérésük szükséges.

l./ Hármashidi vízmű épületei, Keresztöltés út, hrsz:4356/2. 1964-ben épült, eredeti állapotban megőrzött modern épületek.

m./ Szent Vendel kegyhely, Móri út 3. hrsz: 4146. A kegyhely kerítésfalba épített 19. század eleji pilaszteres építmény, benne korabeli Szent Vendel kegykép.

n./ Útmenti kereszt, Felsővárosi templom (műemlék) Móri út oldala, hrsz: 4091.

o./ Útmenti kereszt, Felsővárosi templom (műemlék) Havranek József utcai oldala, hrsz: 4091.

p./ Útmenti kereszt, Móri út 33. előtt, hrsz: 4050.

r./ Útmenti kereszt, Móri út külterületi részén

s./ Bory Jenő: Szent György kút, Tompa Mihály utca „Barátság-liget” hrsz: 3489

7./ Műemlékek megújulásának és fenntarthatóságának esélyei

- A műemléki védelemre javasolt hajdani vámházak, és elektromos elosztók különleges helytörténeti ill. ipartörténeti értéket képviselnek. Közcélú, lehetőleg kulturális, turisztikai hasznosításuk során olyan megoldásokra kell törekedni, amelyek elősegítik az örökségi értékek érvényesülését. A műemlékké nyilvánítás a felújításhoz és fenntartáshoz szükséges pályázati források elnyerését is segítheti.

- a városi strandfürdő épületegyüttese része annak a gazdagságnak, amelyet az 1930-40-es évek tudatos stratégiájú, igényes szemléletű várospolitikája hagyott örökül, és amelyet Schmidl Ferenc, Molnár Tibor fehérvári építészek neve fémjelez. Hübner Tibor a kultúrházzá vált

hadtestparancsnoksággal járult hozzá az értékekhez. Mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy a „fehérvári modern” szakmai és lakossági berkekben egyaránt közismert fogalomká válják.

- A helyi védelemre javasolt, lakossági tulajdonú területek esetében szemléletváltásra és széleskörű lakossági tájékoztatásra van szükség. A tulajdonosok a védelmet ne tehernek, csapásnak tekintsék, hanem segítségnek és rangnak. Eddig is a tulajdonos családi kötődése, hagyománytisztelete, józtlése, anyagi lehetősége vagy éppen korlátja miatt maradt fent a régi ház. Csupán erre építeni azonban nem elég. Szembesülni kell az örökségi érték gazdagságával és tudatosítani kell a fejekben és a „szívekben” ennek jelentőségét.

Pályázatok, megfelelő adórendeletek, és egyéb ösztönzések, a tulajdonosok identitás tudatával párosulva, sok értéket megmenthetnek, és bemutatható közkinccsé tehetnek.

Helyi védelmi rendelet, pénzügyi alap, pályázati lehetőség és egyéb ösztönzés, vagy széleskörű felvilágosítás hiányában ma bizonytalan a helyzet.

- A Felsőváros hagyományos történelmi magja, mely az 1826-os Wüstinger féle felmérésen a Sár utcától a Kertalja utcáig telkenként beazonosítható, nagyrészt még ma is áll. E területről javasoljuk elkészíteni az épített történelmi értékek átfogó felmérését, elemzését, értékelését, melynek kezdő lépését Sükösd Gézáne Schuller Erzsébet „Felsőváros jussa” című remek munkájával már megtette. E tanulmány keretein, lehetőségein és célján messze túlmutat az a komplex vizsgálat, melynek elvégzése egyre sürgetőbb. A vizsgálat vonatkozzék helyszíni, levéltári, földhivatali, történelmi és egyéb kutatásokra, közel, olyan mélységben és részletességgel, mint a 80-as évek végén a történelmi Belváros vonatkozásában történt. További tudatosan megtervezett régészeti kutatás is feltétlenül szükséges.

8./ Település karakter változásának hatásai

A Felsőváros azon szerencsés, Belváros közeli terület, ahol az 1930-40-es években tudatosan igényes városi beruházásokat, út, és közműépítéseket hajtottak végre, beemelve ezzel az érintett részeket a városközpont vérkeringésébe. Ma már ugyanilyen szerencsének minősül, hogy a 60-as 80-as évek központi irányítású - ugyancsak tudatos – várospolitikája viszont szinte a tilalomig visszaszorította a városrész fejlesztését. Ennek köszönhető, hogy nem jutott a Viziváros, vagy a Palotaváros sorsára.

A város olajozott működéséhez hozzátartozik az a társadalmi réteg és települési szövet, melyet családi gyökerei és évszázados hagyományai idekötnék. A hagyományos kisvárosi, nemegyszer falusias épített környezet tiszteletben tartásával biztosítani kell továbbra is ennek az életformának a fennmaradási lehetőségét, kiteljesedését, sőt megfelelő komplex intézkedésekkel szorgalmazni kell megtartásukat. A társadalmi és gazdasági fejlődésnek nem az a fő mutatója, hogy ami eddig földszintes volt, az eztán emeletes legyen.

Amíg a lakótelepi életforma egy kényelmesnek látszó, valójában függő, kiszolgáltatott állapotot teremt, addig a mezővárosi hagyományok továbbélése nem csupán örökségvédelmi, hanem társadalmi érdek is. A mai Felsőváros mindkettőre jó példa.

9./ Környezeti terhelések és az épített örökség műszaki állapotának összefüggése

A vizsgált területen nem érint örökségi értéket.

10./ Folyamatok iránya, visszafordíthatósága

A tervezett csekély mértékű változás is érinthet régészeti örökségi értéket.

Tekintettel a törvényi szabályozásra, mely szerint a beruházások esetében a szükségessé váló régészeti feltárások költségét a beruházónak kell állnia, valamint a váratlanul előkerülő lelőhelyek kapcsán szükséges mentőfeltárások által okozott időkiesésre, egy-egy beruházás során, sajnos a nem kellően motivált felek miatt a gyakorlatban továbbra is számolni kell a régészeti jelenségek egy jelentős részének dokumentálatlan pusztulásával. Ennek elkerülése érdekében szükséges az előrelátó tervezés, valamint a fejlesztések során a régészeti többletköltségek tervezése.

Építészeti szempontból a javasolt komplex tudományos vizsgálat elmaradása, a már régóta esedékes, pénzügyi alpra épülő helyi védelmi rendelet további elmaradása, a nem kellő érzékenységgű szabályozás, majd ezek következtében a nagy hagyományú történelmi Felsőváros megmaradt régi építményeinek pusztulása, visszafordíthatatlan folyamattá válik.

11./ Kárenyhítés lehetősége, költsége, illetve ellentételezésének lehetőségei

Régészet: a régészeti lelőhelyekkel kapcsolatban a jogszabályok nem írnak elő kárenyhítési vagy ellentételezési kötelezettséget arra az estre, ha egy terület tulajdonosát az előírások vagy a jogszabályból eredő kötelezettségei miatt hátrányok érik. Ugyanakkor a kárpótlás lehetőségét nem is zárja ki semmi, így az minden esetben az érintett felek megegyezésétől függ.

Építészet: szakszerű előzményeken és megfelelő tájékoztatáson alapuló helyi értékvédelmi rendeletre van szükség, hogy a lakosság ne érezze károkozásnak a védetté nyilvánítást. Használjanak fel ehhez minden lehetséges kommunikációs eszközt, közvetlen emberi kapcsolatot és tartalmazzon a helyi jogszabály annyi ösztönző elemet, amit a történelmi Felsőváros örökségi értéke megérdemel..

ÖSSZEFOGLALÁS

A mai Felsőváros nagyrészt lefedi a középkori Budai külváros (civitas exterior) területét, amelynek épített emlékei a török kor után elpusztultak, ma már csak a régészet kutatásaival feltárható örökségi értékek.

Az újjáépült 18. századi paraszti települést a tűzvészek több ízben elpusztították. A mai Felsőváros történelmi magja az 1826-os Wüstinger-féle felmérés alapján beazonosítható. Jelentősebb változást azóta a hatalmas vásártér 1930. körül lezárult fokozatos beépítése és az 1960-80-as években megvalósított lakótelepek jelentik.

A Felsőváros sokszínű kialakulásának következtében az értékes épített öröksége is változatos. Gazdag örökségének elemei a megmaradt hagyományos külvárosi településszerkezet, az ehhez tartozó kisvárosi utcaképek, az egyházi emlékeken kívül a népi építészet maradványai, a város történelmét is hordozó temetők, a 20. század elején a termékeny korszakokban sorra épült tekintélyes városi közintézmények, az 1930-40-es évek kiemelkedő színvonalú modern építészetének és a háború utáni szocreál korszaknak megnyilvánulásai.

A 18. század vége – 19. század eleje időszakból fennmaradt épületek műemléki védelem alatt állnak

Ezek megőrzése, az örökségi értékek akadálytalan érvényesülése és ebben a közegben új értékek létrehozása az egész Székesfehérvár érdeke.